

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László, Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»odaadta mindenét, ami csak volt nála
– és azóta tiszta idegrendszer.«*

TOM WOLFE

»A kis bajt megeszi a nagy«

BERTÓK LÁSZLÓ

»„Ne ölj” – ezt könnyű kijelenteni«

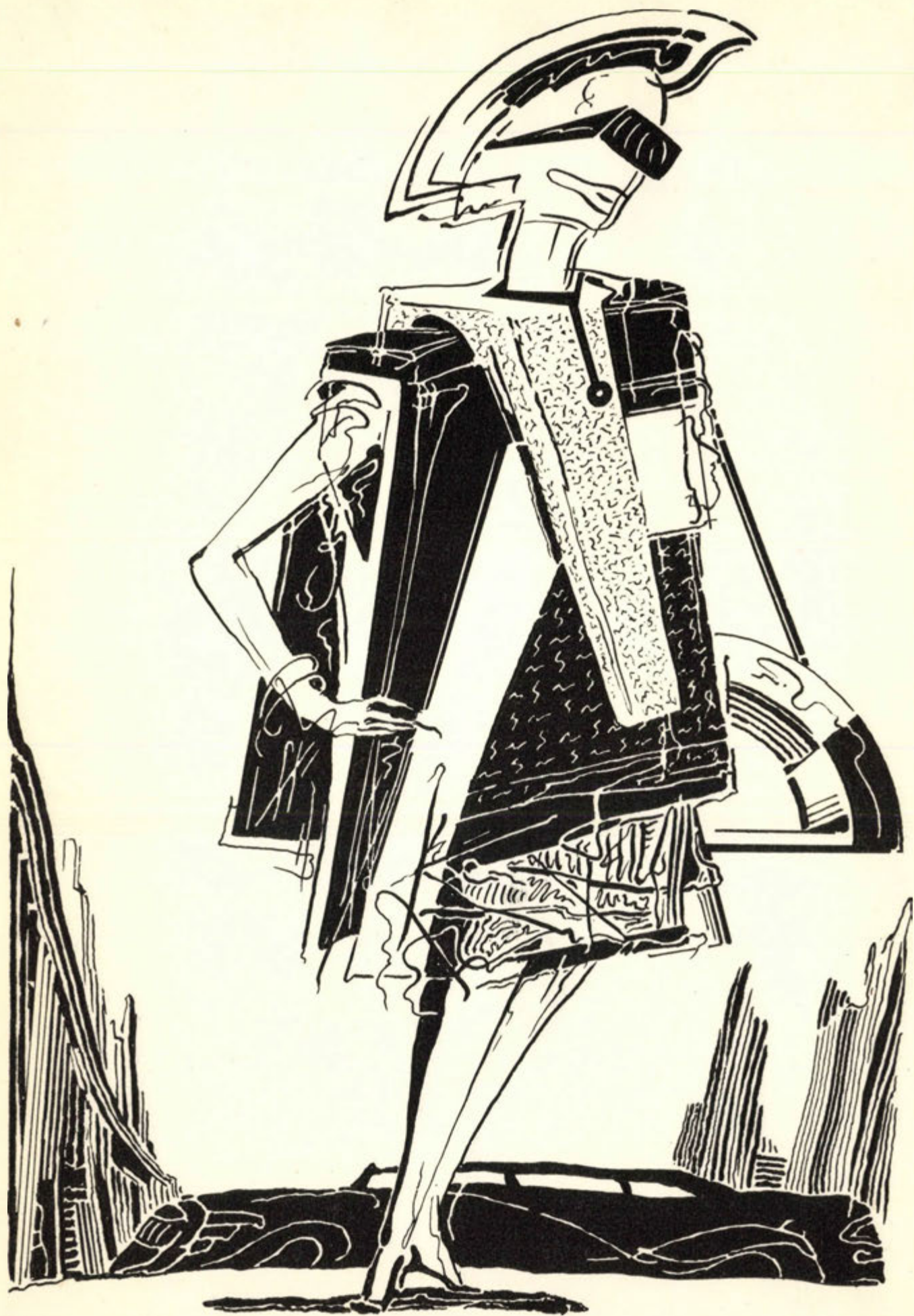
MARCIN KRÓL

MCMXCII Május

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxcii Május

NEGYEDIK ÉVFOLYAM ÖTÖDIK SZÁM

Végel László Rovátkák 3

Schöpflin György Konzervativizmus Közép- és Kelet-Európában 7

József Tischner Az egyház és a lengyelek államellenessége 15

Marcin Król Szent Péter és John Stuart Mill 21

Hans Henny Jahnn Kebad Kenya 27

Lev Loszev Versek 32

Bertók László Versek 34

Tábor Ádám Versek 36

Párniczky Mihály Versek 38

Forgács Zsuzsa Amerika, az Elherdált Titkok Tüzeptelege 41

Tom Wolfe Settenkedés a milljom-lábú szörny után 55

Lengyel László A kegyelmes úr olvas 60

Iványi György Kanásztánc – még egyszer 64

E számunkat FELVIDÉKI ANDRÁS újabb rajzaival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓIRATA. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: GÓZ GABI. A 2000 EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11. TELEFON: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTA-HIVATALBAN. VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHÉL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT. A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT. GOUDY OLD FACE, WALBAUM ANTIKVA ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY ÉS AZ IPARBANK RT.

A CORVINA KIADÓ ÚJDONSÁGA

Three Contemporary Hungarian Plays

In Gábor Czakó's play, PIGS, three pigs rebel against their captors and set about to establish Porkland only to find that the lust for power overshadows the need for freedom, and even the drive for life. In Géza Bereményi's HALMI, a teenage boy, disappointed in the world around him, turns to destruction as the highest form of self-assertion. In György Spiró's THE IMPOSTOR, a famous Polish actor leads a rehearsal of Tartuffe in Russian-occupied Vilna, cleverly turning it into a showcase of protest against the Czar, and gets away with it. The three brilliantly written Hungarian plays presented in this volume reveal the profound complexity of life in Central Europe, how it destroys, and how it elevates and ennobles.

Gábor Czakó, Géza Bereményi and György Spiró are all highly respected playwrights; productions of their works in Hungary's theatres continue to attract enthusiastic audiences. Published here for the first time in English, these plays have been selected and edited by Albert Tezla.

ÁRA: 520 FORINT

Rovátkák

VÉGEL LÁSZLÓ

(A bosszúálló jelenidő)

Sosem ott vetettük meg a lábunkat, ahol éppen szeretnénk volna, ezért hiába kerestünk egy képzeletbeli szilárd pontot, amibe megkapaszkodjunk. A középpont alattomos volt és üres, maradt tehát a szélsőségek valamelyik ága. Így lebegtünk, tántorogtunk évtizedeken át, és elképzeltük, hogy valahol kikötöttünk. Aztán ledőltek a kulisszák, és hiába korholjuk magunkat, hiába kérdezzük: hová taszított bennünket az üresség? Beláttuk, hogy szertefoszlott a szilárd pont reménye. Az ágyúdőrej és a gépfegyvertűz közelségében felismerjük azt, amit eddig nem vettünk tudomásul: a múlt és a jövő voltak azok a megszenvedett szélsőségek, amelyekbe belebonyolódtunk. Mindez nem véletlen: a valóság utópiákra ítelt bennünket. Az egyik szélsőségből kilábalunk, a másikba beleestünk, de a legrosszabb a kettő között hánykolódnunk. Lehunyom a szemem, mielőtt végleg elgyengül a látásom. Lássam az üres, alattomos középpontot! Lássam a bosszúálló, nyálkás, kocsonyás jelenidőt!

(Katolikusok, pravoszlávok, laikusok)

Manapság a tömjén füstje lengi be a napi politikát. A polgárság hiányában szenvedő Közép-Európa-Balkán mezsgyén lármásan imitálják a vallásos életet. Nagyobb tiszteletet érdemelne a vallás, éppen napjainkban, amikor a hatalomtartók otrombán kacérkodnak vele. Miért alázzák meg hízelgésükkel azok, akik tegnap üldözték? És az egyházi kiválóságok miért fogadják el olyan könnyelműen a játékot, miért feledkeznek meg áthatolhatatlan titkok szomjúhozásáról? A posztzocialista képmutatást csak egy új Nagy Inkvizítor leplezhetné le. Arra kérem a hívőket, hogy emlékezzenek saját hitükre. A nehéz időkben a lerombolt szentély is szentély volt. Egy fűszál is jelképezhet. A mai lármás imitáció azonban nem épít igazi szentélyt. Szent Ferenc nem érintette meg a gyertya lángját, nehogy bepiszkolja. Ennyire híján volt minden önbizalomnak. Ma a napi politika töménytelen mennyiségben szállítja az egyház részére az evilági önbizalmat, elismerést. Valójában a laikusok sorsa a legnehezebb, mert felismerték, hogy semmiféle bizonyosságra nincs esélyük. Lehet, hogy nem látják a gyertyát, de a lángot érzékelik.

(Az újvidéki nők dicsérete)

Megállok Újvidék főterén, meghatódva nézem a háború ellen tiltakozó nőket. Lehetséges-e, hogy még nem vezett el minden? Ha elhallgatnak a fegyverek, akkor a város legnyugalmasabb pontján szobrot kell emelni a tiltakozó nők emlékének. Ki tudja, megérem-e ezt a napot? Megbocsátok minden nőnek, akit reménytelenül szerettem, s aki viszon-

zást még egy gyengéd pillantásra sem méltatott. A tekintélyes férfiak – fájdalom, van köztük néhány volt barát is – immár kedélyesen urazzák egymást, gyorstalpaló tanfolyamokon gyakorolják az úri bontont, aztán meleg irodáikban degenerálódnak, defetistáknak, nemzetárulóknak és rothadt liberalistáknak nyilvánítják az esővel dacoló, tiltakozó nőket. Nekünk háború kell, harsogják, ezt visszhangozzák az újságok, a televízió képernyője. Nőjenek a hullahegyek, csak győzzön az igazság! Így prédikálnak a funkcionáriusok, akik nem szültek gyereket.

(Temetetlen holtak)

Nézem az októberi északfényes éjszakákat, nem a hold világít, hisz a csillagokat eltakarják a felhők; nem Újvidék fényeit veri vissza az égboltozat, de mégis ismeretlen eredetű kékesfehér fény permetez a levegőben. Ebbe a fénypermetbe hasítanak bele a mentőkocsik ugyancsak kékes fénycsóvái. Tizedszer kötötték meg a békét, a fegyverek pedig mind hangosabban ropognak, a halottak száma ismeretlen, de tudnivaló, hogy sokkal nagyobb, mint amennyit a közönséges írói képzelet feltételez. A képzeletem gyámoltalan lett. Így élek: foglyul ejtett képzelettel. Az ismeretlen eredetű lidérces fénypermet közli velem: a temetetlen holtak lelke száll az ég felé.

(A boldog békeidők)

Az illetékesek további mozgósításokat helyeznek kilátásba. A televízió képernyőjén kövérkés ezredesek nyilatkoznak. A távolsági autóbuszállomás környéke tele van tartalékosokkal. Lehorgasztott fejjel, dermedt arccal néznek maguk elé. Külön-külön is valószínűtlen képek, ha azonban a képkockák összeállnak, valóban lázálomra emlékeztetnek. Tegnapi este a szemerkélő esőben egy tartalékos haladt el a színház fehér márványpalotája előtt. A vállán aknavetőt cipelt, sisakja az övére volt kötve. Lépteinek ritmusára csörömpöltek testén a tárgyak. A járóelők elhúzódtak előle, csak néhányan pillantottak lopva rá. Katonai erővel a maga nyers valóságában 1968-ban találkoztam először. Belgrádba utaztam az egyetemista tüntetések színhelyére, amikor Zimony környékén harckocsi-menetoszlopot pillantottam meg. 1971-ben Zágrábot vette körül a hadsereg. 1989-ben Pristinába vonult be a katonaság. 1991 márciusában Belgrád főutcáján suhantak el a tankok. Így múltak el a „boldog békeidők”.

(Nemzet és irodalom)

A minap megjelent Marko Lopušina könyve, *A jugoszláv cenzúra fekete története*. Melegen ajánlanám a sok újdön-

sült jugoszláv-szakértő figyelmébe. Betiltott filmek, színházi előadások, könyvek... Fogalma sincs a jelenlegi jugoszláviai polgárháború hajszályokereiről annak, aki nem tudja, hogy mialatt a létező szocializmus országában virágoztak a szamizdat butikok, itt az első szamizdat kiadvány szerzőit bebörtönözték, a kezdeményezőket pedig holtan találták a belügyi szervek, mivel a „kelléténel több orvosságot vett be”. A szamizdat és a hivatalos irodalom közötti hisztérikus zónában születő művekre időnként lecsapott a szakmailag képzett, szeszélyes önigazgatói cenzúra, amelynek képviselői nem névtelen apparátcsikok, hanem sokszor rangos és elismert alkotók voltak. S most megremeg a kezem: megpillantom a nevem a könyvben; a névsor legalsóján drámám, a *Judit* pristinai színrevitelének betiltása. Több mint egy éve történt, 1990-ben, de nekem úgy tűnik, nagyon régen játszódtott le az utolsó kelet-közép-európai betiltások egyike. Akkor már ünnepték az egykor betiltott műveket, de előlött szemet hunytak: minék rontani az ünnepi kelet-közép-európai hangulatot. A rendező, Fadilj Hysaj, az albán ellenzéki mozgalom egyik vezéregyénisége, pontosan megérezte a *Judit* kisebbségi-nemzeti dimenzióját. S – mint mindig – a hatalom is felismerte ezt. A színház közelében nem sokkal előtte még tankok cirkáltak. Talán nem is kell többet mondani a nemzet és az irodalom viszonyáról.

(A görögség népe)

Szorongva ballagok az újvidéki mellékutcákban. Ma estére kimenőt adtam magamnak. Nem vagyok képes minden éjszaka munkába temetkezni... A J. J. Zmaj utcában kötök ki, megnézni az ellenzéki értelmiségiek élő tv-híradóját, amelyben a minap magam is felléptem, és elismerem, miközben az ablakban álltam – félttem. Az újvidékiek „ablaknak” keresztelték az élő tv-híradót, mert a munkatársak egyszerűen az ablakba állnak, és az utcán csoportosuló tömegnek elmondják azt, amit máshol nem mondhatnak el. Az ellenzéki habitus mindig is összefüggött a formabontással, ne szégyelljük ezt akkor se, ha az avantgárd sokszor csúfosan fejeződött be, mint annyi más ígéretes, szép dolog. A „híradó” befejezése után találkozom az egyik szerkesztővel. Elpanaszolja, hogy több jugoszláviai magyar író részvételére számítottak, de nem hajlandók vállalni a kockázatot. Zavaromban csak hallgatok, és Gaál Gábor szavai forognak a fejemben. „A görögség új népe akkor (leszünk), ha megvalósítjuk magunk között – s ezáltal sugározzuk szórványainban a közöttünk levőkre – a demokráciát, vagy elveszünk.” Hazamegyek. A besötétített ablak mögül lesem a sugárat. Katonai mentőokcsik száguldoznak. Újabbán már a szürkületkor elcsendesül a környék, s a csendes éjszakában magányosan hallgatom a bombázók moráját. Vagy csak képzelődöm? Illyés naplójegyzeteit veszem elő, az anyanyelvi elnyomás hatására kialakuló védekező energiák megőrző erejének dicséretén tűnődök. „Nagy fogyatékosság lenne mégis, ha egy-egy szükséges közösség megformálásán csak ilyen külső, negatív előjelű erők munkálkodnának. Szerencsére vannak belsők, pozitívak is.” A mai nap tapasztalata alapján kérdem magamtól: mi lenne ez a pozitív tapasztalat itt és most? Mit sugározzunk ki magunkból? Hol is van az a kisebbségi „görögség”? A Zmaj utcában? Száz dilemma merül fel naponta, tehát egyetlenegy nap alatt százszor lehet tévedni. Az eszményi döntés esélye minimális. Mi marad akkor? Csak a védekező energiák, amelyek Illyés naplójegyzeteiben is a „minél rosszabb, an-

nál jobb” gondolatával vigasztalnak? Vagy az utólagos bölcsességgel hivalkodó duzzogó hallgatás? Vagy a kivonulás, az önkéntes elszigetelés?

(Exodus)

Barátom elpanaszolja, hogy ezekben a vészteljes időkben sok jugoszláviai magyar értelmiségi Magyarországra menekült. Nem csodálkoznék, ha ebből a fájdalmas tényből a jövőben gyanakvások, keserűen megfogalmazott minősítések születnének. Az egyik oldalon, a kényelmes pesti zsöllyéből felzendül a balkáni, a bizánci-ortodox világ lefitymálása, a másikon pedig azok vívódnak, akik nemcsak éjszaka virrasztanak, hanem nappal is, és látva a dolgok tragikus bonyolultságát, féltve őrzik szellemi autonómiájukat, közben bizonytalankodnak, mert a tekintetük éjszaka is éles, és jól látják a zátonyokat, a buktatókat, a kiszámíthatatlan kanyarokat. Aki az éjszakát átvirrasztotta, nem kívánczik a zsöllyébe. Nem tudom megítélni az exodus szereplőit, túl közelről szemlélem az eseményeket; láttam a valóság veszélytől menekülőket, akik nem kis lelkiismeret-furdalással váltották meg a vonatjegyet, árvának érzik magukat, s csak titokban vallják be, miért kíváncznak – haza. Az ő riadt tekintetük feledtetni velem azokat, akik a veszélyt ernyőként tartották maguk fölé és – mint mindig, tehát Pesten is – hasznosak lesznek, alkalmazkodók és találékonyak.

(A Dunánál)

Naponta autóbusszal utazom a bácskai oldalról a Szerémségbe. Ösztönösen a Dunára pillantok. Hol Palánka, hol pedig Pétervárad felé nézek szorongva. Újabbán holttesteket vet a partra a folyam. Ma reggel csillogó és fodros a folyóvíz felszíne, s felelőtlenül játszanak habjaival a fáradt őszi napsugarak. Claudio Magris Duna-könyve jut eszembe: amikor a szerző erről a szakaszról írt, csak néhány anekdotát idézett fel. Számára csak Bécsig igazi folyam a Duna, aztán fokozatosan keskenyedek, s mire ide ér, mocsarak között kanyargó, part nélküli patak lesz belőle. Ám Közép-Európa és a Balkán találkozásában több misztikum van, mint a forrásnál, ahol ő kereste. Az egyik is, a másik is kiszámíthatatlan világ, de egymással elkeveredve lidércesen vonzó, örvényszerűen balsejtelmű, még akkor is, ha a hömpölygő víz felszínén játékosan csillognak a fehér habfodrok. Az újvidéki híd felett érzékelhetően elkeveredik a kétféle levegő, mindkettőt mélyen belelegeztem, néha elbódított delejes misztikuma; szertelenül, szagattottan múltak az évek, nem volt idő némi divatos infantilizmusra, a konszolidáció fényessé politúrozott stílusgyakorlataira. A balkáni delírium és a pannon metasztázis zürzavarosan összekeveredett bennem.

(Az érzelmek iskolája)

Szeretnék öncélúan szerelmes lenni, legyen ez reménytelen, csak ne bolygassa meg semmiféle szeszély, vagy pedig újabb, váratlanul megkörtövényező csábítás. Egy titkos érzelem védjen a külvilágtól.

(Háborús vasárnap reggel)

Vasárnap reggel újabb vészteljes híreket hallok, az éjszaka felújultak a harcok, a fegyvernagyvág ezúttal is csak újabb

erőgyűjtésnek bizonyult. Az újságok gyászjelentéseit olvasom. „Tragikus körülmények között...” A gyászjelentésrovat napjaink egyedüli hiteles krónikája: a halottak neve mellé nem teszik még ki a nemzeti hovatartozást. Elárvult marginálisok, törpepártok, kisebbségi csoportosulások, kozmopolita csavargók, rohadt liberálisok tiltakoznak a háború ellen. Demokratikusan leintik, és a választások eredményeire figyelmeztetik őket. A többség, az többség! Másik adóállomást keresek. A Kossuth rádióban egy író a többpártrendszeren belüli konszenzus ellen emeli fel a szavát. Meghül bennem a vér. Szerinte a többpártrendszerű választások után ne pepecseljünk a konszenzussal, a többség vegye a kezébe a gyeplőt, amit kezébe adott a nép. A konszenzussal való bibelődés, úgymond, fékezi a nemzeti érdekek maradéktalan érvényesülését. Majdnem szóról szóra ugyanerről értesültem a Szerb Képviselőház üléséről szóló beszámolóban. Miközben az újságok gyászjelentéseit lapozgatom, elmegy a kedvem attól, hogy elolvassam a részletes parlamenti tudósításokat. A hangos szónokok nem veszik tudomásul, hogy a többségnek minden esetben kötelessége szem előtt tartania a kisebbségek érdekeit, tehát a nemzeti kisebbséget is. Tapasztalataim szerint az a többség, amely általában érzéketlen a kisebbség iránt, érzéketlen lesz a nemzeti kisebbség iránt is. Aki általában tiszteli a kisebbségi gondolkodást, közvetve vagy közvetlenül a nemzeti kisebbséget is védi.

(Pizkos háború – nemzeti kapitalizmus)

Ki gondolta volna, hogy a „pizkos háborúban” meg lehet gazdagodni? Az egyik kávézóban vadonatúj katonai ruhában néhány fiatal „önkéntes” dobálja az ezreket. Üzleti megbeszélést tartanak. Aztán külön-külön beülnek márkás nyugati kocsijukba és távoznak. Lassanként kiderül, hogy a rendszer agóniáját valójában a létező szocializmusban megtollasodott réteg tette lehetővé, amely most is gyakorlatiasan viselkedik: kíméletlenül tőkésíti nemzeti érzelmeit. A háborús zűrzavarban a zsákmányt egyes-egyedül magának tartja fenn. Sajnálom a nép-nemzeti literátor-ideológusokat, akik olyan hevesen szidalmazzák Európát a tősgyökeres nemzeti érzelmek nevében. Ezek az ifjak lesznek a mecénásai, akik holnap majd feltűnnek az elegáns párizsi mulatóhelyeken, és szeretőik társaságában kipihenik a háborús fáradalmakat. A fiatal pincérenő máris nagy tisztelettel figyeli távozásukat. Ő jobban ismeri a történelem csalfaságát, mint az írók. Hallgat és vár. Tudja, hogy az új, nemzeti kaszt is majd átengedi magát a rafinált, dekadens élvezeteknek. A tanulságért nem kell messzire mennie: a '45 utáni új osztály is hasonlóképpen viselkedett.

(Apák és fiúk)

Az utcán régi ismerőssel találkozom. Nem jön a szánkra a banális kérdés: „Hogy vagy?” Nem kérdezzük egymástól, hogy van a feleséged, mi van a gyerekekkel. Az időjárásról ízléstelen lenne fecsegni, másról pedig lehetetlen. Lakására invitál egy kávéra. Jobb kettesben hallgatni, mint egyedül. A délelőtti tv-híradót bámuljuk. Időnként egymásra tekintünk, így kommentáljuk az eseményeket. Hatéves fia toppan be. Rajzait mutatja. A gyerek különböző változatokban tankokat rajzol. Az apa zavartan pillant rám. Ingerülten eltolja a rajzlapokat, de nem meri leinteni a fiát. A gyerek hozzám lép, én is csak egy felszínes pillan-

tást vetek a rajzokra. A fiúcska tanácstalanul áll a szoba közepén, nem érti az apját, és bizonyára igaza van. Ő legalább ábrázolja azt, amiről mi hallgatunk. Így hallgat a néhai Jugoszlávia megfélemlített része, miközben a gyerekek rajzolják a tankokat.

(Gránátok és ábrándok)

A belgrádi rádió késő esti híradója majdhogynem helyszíni közvetítésben számol be a dubrovnikai harcokról. Szeretném legalább képzeletben hallani a tenger hullámzását, de képzeletem alulmarad. Szajbély Mihály furcsállta valaha, hogy milyen természetes egyszerűséggel mondtam a telefonba: a feleségem lenn van a tengerparton. A jugoszláviai magyar íróknak, a magyarországiakkal ellentétben, van tengerpartjuk, írta, és ez a megállapítás sokkal több volt felszínes észrevételnél. A gyökértelenek patriotizmusát jelképezte. A képzeletnek volt hová menekülnie. Az *Egy makró emlékiratainak* a hősei is a tengerre, Délre menekültek. Többé sehová sem lehet menekülni. Dubrovnik polgárai már a tizedik napja víz és áram nélkül élnek. Egy almához hozzájutni csodával határos. A nők a pincékben, a patkányok mellett szülnék. A tojás tíz-tizenöt-ször drágább, mint Újvidéken. Látom-e még életemben Dubrovnikot? A besötétített szobában hallgatom a rádió helyszíni közvetítését, az ágyúk dörgését, a gránátok robbanását. A cílpi repülőter léngokban áll, izzik a beton ott, ahol olyan sokszor és oly nagy izgalommal szálltam ki a repülőgépből, és először éreztem a mediterrán fűszernövények átható illatát. 1990 nyarán még sétáltam a dubrovnikai Stradunon, és ácsorogtam a Kis Onofrio-kút mellett. Már akkor megriktultak a turisták, az első többpárti választásokon a nemzeti pártok országszerte fölényesen győztek, a háború előérzete belopakodott a városba, mint az idegtépő őszi tengerparti szelek az óváros keskeny utcái közé. De a Stradunon még mindig sétáltak az ápolt külföldi nők, hallgattam az angol, az olasz, a német, a francia mondatokat, és arról álmodoztam, hogyha majd mindenhol kihullok, és sehol sem találok a helyem, akkor itt kötök ki. Tudtam, hogy ez teljességgel lehetetlen, mégis jó volt ábrándozni. Többé ábrándozni sem szabad. Sem erről, sem másról.

(Hétköznapi)

Tegnap Újbelgrádban egy fiatalember a lakásának erkélyéről kézibombát dobott az úttestre. Három ember megsebesült. A nyomozás kiderítette, hogy szerelmi bánatában követte el a tettet. Egy másik hír: Az újbelgrádi Milentije Popović utcában a Hyatt Szálló előtt kézigránát robbant. Megrongálódott a 9-es villamos. Egy utas megsérült. A tettes egy 19 éves fiatalember volt, aki már a villamosban valószínűleg ittasan játszadozott a zsebében lapuló gránáttal, s amikor leszállt, szórakozottságában kiejtette a kezéből.

(Ütleve)

Késő éjszaka bejelentik, hogy a 20. és 60. életévük közötti, vagyis a katonaköteles férfiak csak az illetékes szervek engedélyével utazhatnak külföldre. A határon ellenőrzik a papirokat. A fiókból előveszem az útlevelem és sokáig bámulom. A levelek nem érkezem meg, a telefon megszakad, a barátok üzenetei elmaradnak, a szavak megfogyat-

koznak. Ez az igazi magány. Milyen hiúak azok az írók, akik a veszélytelen időkből bejelentik, hogy a magányt választják. Ezt nem lehet választani. A magány vagy kényszer, vagy hazugság.

(Szerb rulett)

A kis kávézóban fiatalok szórakoznak, kibiztosítják a bombát, és kézzel kézre adogatják egymásnak. Kinek a kezében robban fel? Vagy pedig az utolsó pillanatban valaki kidobja az utcára az ártatlan járókelők közé, akik nem szándékoztak ebben a játékban részt venni.

(Színeváltozás, lelkiismeret-furdalás)

Felkapom a fejem, a rádióban ismerős hang üti meg a fülem. A csehszlovákiai magyar írók idősebb nemzedékének hallgatásáról van szó, azokról, akik az egypártrendszerben kiemelkedő funkciókat viseltek és ennél fogva tevélegesen támogatták a letűnt rendszert. Eltöprengek ezen a jelenségen. Úgy vélem, a hallgatás jó értelemben vett lelkiismeret-furdalást is jelenthet. Katarzist. Ennél sokkal rosszabb, ha az egykori cenzoraink demokratákká vedlenek át. Ennél sokkal becsületesebb a hallgatás. Körülöttem észbontó színeváltozások mennek végbe. A napokban egy fiatal ember azzal hivatkozott, hogy következetességéből lett a fasizmus híve. Megborzadok. Azelőtt Eliotot és Beckettet olvasott. Észreveszi a felháborodásomat. Egy újságcikkre mutat. Nézd ezt az író! Még tízet, húszat tudnék felsorolni. Tíz éven át funkcionárius volt a pártállamban. Most a lelkiismeretre apellál. Kik az erkölcselenebbek? Ők vagy én? Megdöbbenek a kérdés hallatán. A nyílt, „következetes” agresszió és a sunyi pártfunkcionáriusi színeváltozás között egyre veszélyesebb lesz átvergődni. A két évvel ezelőtt várva várt gyengéd átalakulás durvább és kegyetlenebb lett, mint számítottam. Aztán felismerem a riportalany hangját. Grendel Lajos! Bécsben találkoztunk, három évvel ezelőtt, azóta nem láttam. Egy szemvillanásból megértettük egymást, akkor is, amikor a nemzeti kérdések iránt érzéketlenek, és akkor is, amikor a nemzeti érzések edzői oktattak volna ki bennünket. Most másként, más helyzetben éljük át a kelet-közép-európai átalakulások tragikomédiáját.

(Széttárt karok)

Pár évvel ezelőtt a kisebbségi ember helyzetét a Brecht krétakörében elhelyezett gyermek helyzetéhez hasonlítottam. Rángatják ide-oda, miközben be akarják bizonyítani, hogy kié. De az ő perében nincs igazságos bíró, az pedig keveseknek jut eszébe, hogy a saját magáé is lehet. Szaporodnak a kisebbségi nemzetközi konferenciák: szimpózium-téma lettünk. A költők írják a tézisverseket a fekete-fehér kisebbségi világról. A sok politikus-szakembernek azonban

sejtelve sincs arról a kisebbségi auráról, amelyet Tamás Gáspár Miklós páratlan erővel rajzolt meg, és amelynek történetét csak félig lehet elmondani. Újra előveszem *A nemzeti függetlenség eszméje és a kisebbségi probléma* című esszéjét. „Ha a kisebbségi ember nem kíván arról beszélni, hogy ő kisebbségi, akkor ne emlékeztessük rá, de ne is feledkezzünk meg róla: nem azért hallgat felőle, mert szégyelli, hanem mert fárasztja a magyarázkodás – és talán mentegetőzésnek érezné, s röstellhetné magát utána.” A hideg fejjel és forró indulattal megfogalmazott gondolat végkimenetele azonban cseppet sem vigasztaló. Mert úgyis csak a „kilátástalan morális küzdelem” krédója marad hátra. Az élet: torzó, és torzó marad minden, ami vele jár. Hozzátenném: nem a politikában kísért legjobban a krétakörben széttárt karokkal álló gyermek képe, hanem akkor, amikor megpillantok egy női arcot, és mérlegelem, melyik nyelven szólaljak meg.

(A Tisza menti Jóbok)

Adán, Zentán, Becsén, Kanizsán, ahol főleg magyarok élnek, háborúellenes tüntetések robbantak ki. A gyengék segélykiáltása ez, akik sehogy sem találnak érzelmi indítékot arra, hogy részt vegyenek a szerbek és a horvátok között dúló testvérháborúban. Ez nem cinikus kívülállás, hanem a testvérharc láttán megrendült tanácstalan emberek gesztusa. A bibliai Jób fordulhatott ilyen elkeseredetten az ég felé, hogy számon kérje istenétől: miért bünteti? De az isten nem válaszol. A katonai rendőrök véresre vertek több embert, és éjszakánként továbbra is erőszakkal sorozzák be a katonaköteleseket. Néhány szerb értelmiségivel találkozom, gondterhelten előadom nekik a történeteket. Zavartan a földre pillantanak, nem akarnak tudni a történetekről, én sem feszegetem tovább a kérdést. A legjobbak úgyis magányosan szenvednek, és ugyanolyan álmatlanok az éjszakáik, mint az anyéme, akiknek pedig nincs lelkiismeretük, azokat úgyis hiába faggatnám.

(Sacro egoismo)

Teleki Julianna, a becsei béketüntetések egyik szervezője elpanaszolja egy újságíróknak, hogy Becsén mintegy kétezer tartalékos mozgósítottak, a bácskai városkában mindenki fél, a férfiak közül sokan elhagyták családjukat, Magyarországra menekültek, ahol reménytelenül tengődnek, és ha a szegedi piac vagy az autóbuszállomás környékén földijeikkel találkozhatnak, akkor elpanaszolják, hogy ott sem kedvelik őket nagyon, mert a jugoszláviai magyarokat jugoszlávoknak tartják. Az a nő, akinek volt mersze szembeszállni az itteni katonai hatósággal, vette magának a bátorságot és emlékeztetett az államnemzet/anyanemzet szellemi, kulturális sacro egoizmójára. Csak a nők mernek egymás után kétszer bátrak lenni. A férfiak az első után győzelmi- vagy mártírkoszorút várnak.

Konzervativizmus Közép- és Kelet-Európában

SCHÖPFLIN GYÖRGY

Ha a konzervativizmust vizsgáljuk Közép- és Kelet-Európában, először is meg kell határozunk szóhasználatunkat. A „konzervatív” szónak első megközelítésben két jelentése van. Utalhat az embereknek arra a kívánására, hogy fenntartsák a régit, illetve arra a jellemvonására, hogy vonakodnak elfogadni az újat, de jelölhet politikai áramlatot is, amely a folyamatossággal és a változással kapcsolatos effajta felfogásokat tükrözi. E meghatározások azonban nyomban újabb nehézségeket támasztanak. A régi és az új fogalma eléggé egyértelmű lehet, ám politikai érvényük távolról sincsen világosan körülhatárolva. Egyébként a „rég” és „új” sem abszolút kategóriák, inkább csak választási lehetőséget kínálnak, hogy a régi mely elemeit kívánjuk megtartani, s melyeket elvetni. Ezel máris a konzervativizmus ismérveinél tartunk. Nem „tisztá” terminusokról van szó, hanem a történelmi, politikai és földrajzi összefüggésekbe ágyazott konvencionális és esetleges meghatározásokról.

A konzervativizmus politikai filozófiaként abból a tételtől indul ki, hogy az emberi viszonylatokból nem küszöbölhető ki a feszültség, legföljebb enyhíthető némely intézkedésekkel, továbbá hogy egy eszményi vagy tökéletes társadalom keresése óhatatlanul nagyobb tökéletlenséghez vezet, mint a minimális beavatkozás. Ebből eredően a konzervativizmus elutasítja azt a liberális érvet, hogy az intézmények valamely ideális rendszere lehetővé tenné az ember inherens jó tulajdonságainak kifejlődését; hogy az intézményeket a józan ész legitimálhatja, mert a racionalizmus nem egyéb, mint a létező politikai hagyományok párta; hogy az emberi akarat képes korlátlanul formálni az ember sorsát; s hogy a népszuverenitás feltétlenül jó kormányzatot eredményez.

Modern viszonyok között a rendezett és tervezett változás hívei – akár liberálisok, akár szocialisták – azt vallják, hogy a szociális és politikai viszonyokat a társadalomnak személytelen módon kell meghatározni, ezt pedig olyan jogrendnek kell keretbe foglalnia, amely a közösség egyetlen tagjának sem nyújt különleges státust. Ideáltipikus módon a múltra, a vérségi kötelékekre, a vallásra vagy az etnikumra való utalásokat a felfogás hívei nem tartják e tekintetben relevánsnak, éppen ellenkezőleg. A konzervativizmus, miként az a demokratikus politikai életben nyilvánul, nagyjából olyan politikai áramlatnak tekinthető, amely megkísérli ötvözni a modernség elemeit a múlt megfelelő elemeivel, s amely fokozatosan megbékül az átalakulással.¹ Az igazi konzervatív tehát Lampedusával ezt vallja: „Kicsit meg kell változnunk, hogy ugyanazok maradhassunk.”

A bécsi *Institut für die Wissenschaften vom Menschen* által rendezett *A kommunizmus ambivalens öröksége* című konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

A konzervativizmus német hagyománya gondolatilag a francia forradalomra való válaszbán gyökerezik: a konzervatívok teljes egészében elutasították a forradalmat, s vele együtt a népi részvétel és a népszuverenitás eszméjét, és inkább a változatlan társadalmi rendet hívták segítségül, amelyben a hierarchia és az állam az uralkodó. A konzervativizmus bizonyos fokig egybeolvadt a nacionalizmussal, s egyik fejlődési irányzata elvezetett a nemzetiszocializmushoz. Ez utóbbi vereségével azonban a német konzervativizmus elvesztette hitelét és a lehetséges konzervatív áramlatok beépültek a kereszténydemokráciába. A háború utáni korszakban ezek a rend, a fegyelem hangsúlyozásában, valamint a társadalmi és a gazdasági élet demokratizálásával szembeni ellenséges állásfoglalásában nyilvánultak meg.

A konzervatív viselkedésnek számos megnyilvánulása ugyanakkor nem kapcsolódik a konzervatív politikához, ámde befolyásolhatja – és valóban, befolyásolja is – a politikai rendet. Tanulmányunk megkísérli a konzervativizmust közép-kelet-európai politikai áramlatként szemügyre venni, de éppúgy vizsgálja majd a konzervatív szempontokat és attitűdöket a kommunizmus utáni politikában és társadalmakban; a kettőt azonban fogalmilag szétválasztja.

Konzervatív politikai pártok

A második világháború óta Nyugat-Európában a konzervativizmusnak politikai mozgalomként két egymásnak ellentmondó tételt kell képviselnie. El kell fogadnia és irányítania kell a jóléti állam paradigmájából eredő politikai be rendezkedést, ugyanakkor bizonyos mértékig lehetővé kell tennie az egyéni választást. Ezért a konzervativizmus két különálló területen keres legitimációt: egy hagyományos és egy modern területen. A jóléti állammal kötött kompromisszumát a társadalmi protekcionizmus, a hagyományos közösség, a kereszténydemokrácia esetében a vallás és a múlt értékei alapján igazolja, amikor pedig az egyéni választást védi, a hagyomány által nem kötött szabadságra hivatkozik. A nyugati jobboldal jelenkori fegyvertárából többnyire hiányzik a nemzeti létre vagy a birodalomra való utalás, s ami azt illeti, a vallás sokkal inkább abszolút, semmint napi érték. A hagyományos konzervativizmus és a konzervativizmus úgynevezett neoliberais szárnya közötti inherens feszültség nem gátolja a nyugat-európai konzervatív pártokat a hatalmi harcban, sőt feltételezhető, hogy ez a feszültség kreatív jellegű.

A kommunizmus utáni világban merőben más a helyzet. A konzervatív programok nem korszerűsödtek azon igen egyszerű oknál fogva, hogy a szocializmusban semmi értelme vagy haszna nem lett volna a konzervativizmus fogalmi meghatározásának. Amennyiben bármiféle politikai vita folyt, ez a marxizmus tágan értelmezett keretei között zaj-

lott le. A kommunizmus eltűnésével azonban rengeteg politikai csoportosulás jelent meg ismét a színen, s ezeknek alig, vagy éppenséggel semmiféle elgondolásuk nem volt arról, voltaképpen mit is jelent konzervatívnek lenni az 1990-es évek feltételei között.⁷

Közép- és Kelet-Európa kommunizmus utáni rendszereiben a sors különös ironiája – s ez már túlmegy a pusztá szemantikai utaláson –, hogy amennyiben a konzervatív a múlt megőrzésére törekszik, azzal a választással kerül szembe, vajon melyik múlt fenntartásán fáradozik: a közelmúltén vagy a kommunizmus előtti múltén. Pontosabban fogalmazva: a konzervatív azon van, hogy megtartsa a múlt mindazon részeit, melyeket a legértékesebbnek és a társadalom céljai szempontjából a leginkább stabilizálóknak ítélt. Ám a jelenlegi körülmények között ez ahhoz a paradox következtetéshez is vezethetne, hogy a konzervatív feladata a kommunizmus megőrzése. Ez persze nyilvánvalóan ostobaság, tehát bonyolultabb modellt kell alkalmaznunk.

Ha egy forradalom utáni rend felépítésének történelmi előképét keressük, megállapíthatjuk, hogy a francia konzervatívoknak a Napóleon utáni restaurációt követően könnyebb dolguk volt. Amikor 1815-ben lehetőségük nyílt egy új rend fölépítésére, elővették az *ancien régime* néhány elemét, hiszen az új rend középpontjában a monarchia helyreállítása állott mint legitimáló vezérelv. Ebben az értelemben egyértelműen visszanyúltak a forradalom előtti politikai rendszerhez, amikor meg kívánták teremteni az új államszerkezet kulcsfontosságú intézményeit. Ezzel szemben a kommunizmus utáni világ konzervatívjai nagy zavarban vannak. Legszívesebben elutasítanák az egész kommunista gyakorlatot, ami nyilvánvalóan lehetetlen; elméletileg vissza szeretnének térni a kommunizmus előtti rendszerhez; ugyanakkor azonban elkötelezték magukat egy liberális demokrácia fölépítése mellett. Mindezeket nehezen lehet összeegyeztetni, főként, mivel a liberális demokrácia megteremtésekor a konzervatívoknak újítólag kell föllépniük, nem utolsósorban azért, mert a kommunizmus előtti rezsimek nemigen voltak demokratikusak, nem is szólva arról, hogy időközben a liberális demokrácia fogalma is mélyrehatóan megváltozott.

A reform természetesen nem merőben idegen a konzervatívoktól; de – amint arra már utaltunk – a kérdés az, mit és milyen ismérvek alapján kell megváltoztatni. A liberális demokrácia és a piacgazdaság célkitűzése nagyjából adott, és nem lehet rajta változtatni, nem utolsósorban azért, mert az átalakulás legitimáló elve és a nemzetközi rend szavatolja. Vajon miképpen birkóznak meg a kommunizmus utáni időszak konzervatívjai a demokrácia és a piac által előidézett folyamatokkal?

Még bonyolultabbá teszi a helyzetet, hogy a hagyományosan értelmezett baloldal példátlanul nagyarányú, korszakalkotó vereséget szenvedett a kommunizmus összeomlásával. Ez külön terhet rótt a magukat „jobboldali”-ként meghatározó mozgalmakra, mivel most rajtuk a sor, tőlük várják el, hogy fogjanak neki a baloldal programjainak alternatívájaként szolgáló elgondolások megfogalmazásának, a kommunizmus által hátrahagyott gazdasági, politikai és társadalmi zűrzavar főlészámolásának, s hogy sürgősen alkossanak meg egy teljesen új politikai rendszert. A magukat konzervatívokként meghatározó mozgalmak a nyugati tapasztalatokat és saját történelmüket tartják szem előtt, de

egyik sem lehet megfelelő útmutató a jelenben, mert Közép- és Kelet-Európa országai éppenséggel nem nyugati tapasztalatokat szereztek, s a kommunizmus előtti múltat a kommunizmus mélyrehatóan átalakította. Így például eltűnt a hagyományos parasztkérdés – a lengyel és a magyar parasztság ma mások az értékei, mint az 1930-as vagy az 1940-es években; az iparosítás új társadalmi struktúrákat, törekvéseket és tanokat teremtett, s mindezekben az országokban ma fellelhető egy modern, jogi-racionális jellegű bürokrácia néhány eleme.

Következésképp azok, akik a kommunizmus utáni új rendben konzervatívoknak nevezik magukat, azzal vannak elfoglalva, hogy meghatározzák legfontosabb teendőiket, s ezt kissé zavartan teszik. A napjainkig nyilvánosságra hozott programok nagymértékben különböznek nyugat-európai eszmétsaikkától. A keleti konzervatív mozgalmak valójában nem annyira politikai irányvonalat, mint inkább ideológiákat keresnek, s meg is találják ezeket a nemzet fogalmában, a vallásban, az erkölcsben és a státusban. A hagyomány és a vallás tehát sokkal fontosabb szerepet játszik, mint Nyugaton. A kommunizmust követő rendszerekben a jobboldal rendszerint hangsúlyozza a nemzeti szempontokat, a hazafiságot, s programjában a populista elemek is találhatóak. A lengyelországi, és kisebb mértékben a magyarországi fejlemények azt bizonyítják, hogy az emberek karizmatikus vezetésre vágyódnak; ez a kívánság érzékelhető Cseh-Szlovákiában is, de azért nehéz lenne Havelt a konzervativizmussal azonosítani.

Havel egy tekintetben rendhagyó. Ő az egyetlen kommunizmus utáni vezető, akinek a nézetei arról, milyen társadalmat szeretne, teljes egészében nyilvánosak és hozzáférhetőek. Havel meglehetősen szerves, antipolitikai felfogást vall a politikai folyamatról, bizalmatlan a szervezetekkel szemben, s ragaszkodik ahhoz, hogy a politikai rendszer valamennyi felelős egyén tevékenységét tükrözze. A haveli filozófia általában bizalmatlan alkotmányokkal, törvényekkel, struktúrákkal, ideológiákkal és intézményekkel szemben, s gyakran találunk írásaiiban hivatkozást arra, hogy valamiféle társadalmi harmóniának kellene érvényesülnie, amely nem az elidegenítő modernségen, hanem a tapasztalat hitelességén alapulna. Írásaiban fellelhető a technikaellenes romantika nyoma, s hallgatólagos utalás található arra is, hogy lehetséges a kapitalizmus és a kommunizmus közötti harmadik út. Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, Havel pályafutásában nem találjuk jelét annak, hogy tetteit valóban át kívánja ültetni a gyakorlatba. Érdekes párhuzam mutatkozik itt Thomas Masaryk intellektuális fejlődésével. Ő ugyan is szintén szerves felfogást vallott az államról, mielőtt aktívan politizálni kezdett volna, de mielőtt köztársasági elnök lett, már semmiféle kísérletet sem tett, hogy átültesse nézeteit a politikai gyakorlatba.¹

A kommunizmus utáni konzervatívok erősen elkötelezték magukat az állam és az etatizmus mellett. Ennek persze több magyarázata is van. Az etatista örökség eleven még a két világháború közötti időszakból, amelyre a konzervativizmus forrásaként szokás hivatkozni; továbbra is hajlam mutatkozik a paternalizmusra, azon hallgatólagos meggyőződés alapján, hogy az eliték alkalmasabbak a kormányzásra a népnél; magyarázható mindez a kommunisták által létrehozott hiperetatizmussal, valamint a kommunista

rendszerből örökölt struktúrákkal és gyakorlattal. Hogy ez párhuzamosan érvényesül a piaci retorikával, nem homályosíthatja el az erőteljes állami szerepvállalás tényét. A korábbi beidegződések vagy tovább élnek vagy felelednek, gondoljunk a nomenklatúrára bizonyos fokig emlékeztető pártfogói rendszerre, vagy arra, hogy a kinevezések nem annyira szakmai felkészültség, mint pártpolitikai hűség alapján folynak. Sokminden alátámasztja a vélekedést: a kommunizmus utáni konzervatívok természetes reakciója, hogy inkább az állami szabályozáshoz folyamodnak, semmint hogy elfogadják a sokrétű egyéni cselekvés látszólagos „rendtelenségét”.

Van még egy tényező, amely inkább erősíti, mint gyengíti ezt a szemléletet. A kommunista hagyomány a változás meglehetősen sajátos fogalmát honosította meg Közép- és Kelet-Európa országaiban, jóllehet e fogalom gyökerei még a kommunizmus előtti időkbe nyúlnak vissza. A kommunizmus a változást nem állandó, tartós folyamatnak tekintette, hanem egyetlen, egyszeri eseményként fogta föl, amelyre később nem kell már figyelmet fordítani. Ha, mondjuk, egyszer fölépült valami, a továbbiakban ügyet sem kellett vetni rá, hiszen a feladatot teljesítették. Ez a szemlélet feltehetően a szovjet típusú kultúra utópikus dialittasságában gyökerezett, s ellentétes a liberális demokráciák eszméivel, miszerint szakadatlanul alkalmazkodni kell az új impulzusokhoz. A kommunizmus előtti gyökerek ahhoz a paraszti nézethez nyúlnak vissza, amely szerint a változás messianisztikus természetű, vagyis egyetlen, mindent elsöprő eseménynek tekintenendő, amelyhez még hozzá lehet adni a „forradalom” romantikus nacionalista fogalmát. A forradalom eszerint a változás többé-kevésbé kívánatos módja, nem pedig a politikai rendszer kudarca. Mindez együttvéve a változás paradox felfogására vezet: valami hirtelen és radikális eseménynek tekintik, melyet a tétlenség időszakát követ. Ennek következtében a politikai reformot meglepően statikusan és gyanakvóan fogadják.

A konzervativizmus tényezői

A konzervativizmus mint politikai mozgalom és a társadalomban érvényesülő konzervativizmus közötti fogalmi különbségtétel ezen a ponton válik fontossá. Már most szükséges azonban meghatározni azokat az ismérveket, amelyek fényében e második típusú konzervativizmust értelmeznünk kell. A kérdés úgy vetődik fel, mit kell nem konzervatívnek tekintenünk. Lényegében a változással, a komplexitással és a választással összefüggő tényezőkről – a modernség központi összetevőiről – van szó, olyan tényezőkről, amelyek gátolják vagy visszavetik ezeket. Gyakorlati szinten azokat a tényezőket fogjuk konzervatívnek minősíteni, amelyek a liberális demokrácia bevezetésével és működésével szemben valamiképpen ellentétesként értelmezhetők. Hangsúlyozni kívánom, hogy a következőkben felsorolt áramlatok kölcsönhatásban állnak, semmiképp sem tekinthetők elszigetelt jelenségeknek.

Gondolatvilágok⁴

A posztkommunista államok politikai elitje, valamint gazdasági, bürokratikus, értelmiségi és más elitjei sajátos gondolatvilágokban élnek – a marxizmus-leninizmuséban és a marxizmus-leninizmussal való szembenállásában –, s feltehetően azon vannak, hogy kiszabaduljanak ezek szorító korbátaik közül. Az eredeti gondolatvilág egyik legfontosabb

jellemzője valamiféle hajlam, hogy a folyamatokat fekete-fehér alapon szemléljük, hogy a kompromisszumot gyanakvással fogadjuk, hogy ózdkodjunk a versengő nézetek elismeréséhez szükséges türelemtől, hogy lassan és rugalmatlanul alkalmazkodjunk új helyzetekhez, amit a demokratikus gyakorlat hatékonysága igényel. A kommunista örökség ellentétes ezzel a szemlélettel, hiszen jellegében utópikus, perfekcionista és szűkítő természetű. A marxizmus-leninizmus ellenfelei viszont elkerülhetetlenül hasonultak ahhoz, amivel szembeszálltak – ami elég gyakori jelenség –, s éppen mivel úgy vélték, alapvetően tagadandó kell viszonyulniuk a kommunista értékrendszerhez, amelyet törvénytelennek tekintettek, általában átvették annak számos vonását. Végül soron olyan társadalmak infantilis zavarairól van szó, amelyek zárt rendszerekben éltek.⁵

Itt több tényező hatása érvényesül. Így például a kommunizmus utáni politikai életben megfigyelhető bizonyos tendencia, hogy pusztán szavakat használjanak tettek helyett, hogy fellengzős nyelvezettel, elvi nyilatkozatokkal helyettesítsék a cselekvést. Másodsorban, gyakori az összeesküvés-keresés: szilárd és megingathatatlan az a meggyőződés, hogy kapcsolat, rendszerint okozati összefüggés áll fenn látszólag egymással össze nem függő események között. Ilyenkor „naivként” elutasítják azokat a kísérleteket, amelyek alternatív magyarázatokat kínálnak. A világról alkotott éfajta felfogást gyakran az az automatikus feltevés kíséri, miszerint látszólag ártalmatlan szavak mögött ellenséges szándékok húzódnak meg. Azokat a magyarázatokat pedig, amelyek a véletlenek egybeesését hangsúlyozzák, kereken elutasítják. Ebben a gondolatvilágban indoklást találnak minden jelenségre, amely igazolja az eredeti feltételezést, azokat az adatokat pedig, amelyek nem vágnak össze vele, egyszerűen figyelmen kívül hagyják, vagy pedig úgy értelmezik őket, hogy egybecsengjenek az eredeti feltevéssel. Amikor e gondolatvilág hívei szembekerülnek az ezen feltevésektől eltérő valósággal, egyszerűen elutasítják e valóságot.

Emellé erős, néha rendíthetetlen az „egyedüli igazságba” vetett hit, mely szerint abszolút bizonyossággal tudhatunk valamit, elutasítva az ismeretelméleti kételkedést. Ezt a már-már naív ragaszkodást, hogy létezik egyetlen „tudományos” igazság, messzemenően képviselte a marxizmus-leninizmus, ámde valamiféle szerepe lehet benne a premodern társadalmak „tudás”-sal szemben tanúsított túlzott tiszteletének is. Így utasítják el sokan a kétértelműség gondolatát, meghozzá olyan dogmatikus módon, hogy az néha szinte már morbidnak tűnik; mintha annak pusztán gondolata, hogy valamely kérdésre egynél több válasz is létezhet, önmagában is fenyegetést tartalmazna. Ehhez kapcsolódik az a ki nem mondott hiedelem, hogy a világ fehér és fekete, hogy a kérdésekre mindössze egyetlen válasz létezik, egyezőval hogy a dolgok egyetlen dimenzióban módon ismerhetők meg. Nyugaton nagyjából kiveszett már ez az ismeretelméleti bizonyosság. Ez az örökség megnehezíti minden kompromisszumot, nem utolsósorban azért, mert e világnézet hirdetői szemében minden kompromisszum becstelen és hitvány.

Tapasztalható még elvontságba menekülés, valamiféle vonakodás attól, hogy világos kapcsolatot teremtsünk a szó és a konkrét valóság között. Valójában létezik egy széles körben elterjedt gondolkodási minta az érintett kultúrákban, amely bizalmatlan a tényyszerűséggel szemben, jobb

szerei az elvontságot és a pátoszt, miáltal bizonyos körülmények között nehezen mérhető fel a valóságos helyzet.⁶ Ezt a sajátos jelenséget több forrás is táplálja, olyanok, mint a ráutalások útján történő kommunikáció hagyománya, vagy a cenzúra megszorításai következtében elterjedt képes beszéd. A társadalmi tehetetlenségének hagyománya és a közvetett kommunikációra történő kísérlet óhatatlanul olyan minták kialakulására vezetett, melyekben az elvonatkoztatás többé már nem az elnyomásra történő *faut de mieux* reakciónak számít, hanem önálló életre kel, sőt olyannyira legitimmé válik, hogy ellenségesen fogadja a kifejezés konkrétabb megnyilvánulásait. Jól példázza ezt az 1970-es és 1980-as évek magyar szamizdatjának bonyolult, rejtett értelmű nyelvezete. A magyar ellenzék meg akarta kerülni a cenzúrát és a Kádár-korszakban ösztönzött öncenzúrát, ezáltal nyelvezete ugyanolyan tekervényessé vált, mint a hivatalnokoké. A cseh meg a lengyel gyakorlat sem igen tért el ettől.

Akadnak, akik szerint úgyszintén releváns lehet ebben az összefüggésben, hogy a vizsgált országokban későn és hirtelen tették magukévá a Nyugat többé-kevésbé teljesen kifejlett intellektuális hagyományait, és több ízben is megtapasztalták a külföldről érkező és felülről lefelé végrehajtott átalakulást. Közép- és Kelet-Európában az értelmiségnek nem állt módjában az idők során szervesen kifejleszteni a kultúrát, mintegy válaszként a közvetlen kihívásokra. Ehelyett rendszeresen szembekerültek a lemaradás behozásának problémájával, amelyet úgy igyekeztek megoldani, hogy a maguk egészében importálták Nyugatról az eszméket, arra azonban sohasem volt elegendő idejük, hogy ezeket a helyi viszonyokra alkalmazzák. A behozott eszmék ezért óhatatlanul némileg a „levegőben lógtak”, mivel azok a fogalmak, amelyeket jelölniük kellett volna, még csak a meghatározás szakaszában tartottak, ahelyett, hogy éppen fordítva történt volna a dolog.

Szintén jellemző a gondolkodás túlpolitizáltsága. Az olyan rendszerekben, amelyekben mindennek politikai jelentőséget tulajdonítanak, nem lehet semleges teret teremteni. A politikai szférán kívül egyéb – gazdasági, jogi, esztétikai stb. – területek nem határozhatók meg egykönnyen saját ismérveik alapján: átpolitizálják őket. Innen már csak egy lépés, hogy minden megnyilvánulásnak politikai indítékokat tulajdonítsanak – akár pozitívnak, akár negatívnak tekintik ezeket –, s a következő lépésben már a politikai összeesküvést tartják a legjobb magyarázatnak.

Mindezt azután a politikai szereplők saját élelemzésükre és az ellenfél naivítására történő utalással igazolják. Ez voltaképpen valamiféle politikai paranoia vagy hisztéria, egy zárt szellemi rendszer. Ha mindenki úgy cselekszik, mintha minden más szereplő politikailag lenne motivált, akkor az önvédelem politikai reakciót szül, s ezáltal önbeteljesítő jóslat révén örökre fenn tartja az intellektuális paranoiát. Ennek a jelenségnek az igazi veszélye – s erre rengeteg példával szolgál a kommunizmus utáni világ – abban rejlik, hogy a szovjet típusú rendszerrel rokonítható valamit reprodukál, amennyiben tagadja a középút lehetőségét, s azon feltételezés alapján működik, hogy a játék zérus összegű. Ez lényegében meg hiúsít minden kompromisszumot és alkudozást.

Végezetül ejtsünk néhány szót a választás lehetőségéről. A választás nem valamely helyzetre adott természetes, au-

tomatikus reagálás. Választani meg kell tanulni. Társadalmak, amelyeknek alig nyílt lehetőségük bármiféle választásra, vagy éppenséggel meggátolták őket abban, hogy egyáltalán választhassanak – s éppen ez történt ezekkel a társadalmakkal a sztálinizmus idején –, immunreakciókat fejlesztenek ki, olyan eszközöket, amelyek segítségével elkerülhetik a kívülről rájuk erőszakolt tehetetlenséget.⁷

Ráadásul a döntéshozatal szovjet típusú módszerét arra szánták, hogy föloldja az egyéni felelősséget, követelvén: a felelősség kollektív legyen. Mégpedig a kollektív döntés semmiféle felelősséget sem ró senkire, viszont azzal jár, hogy a döntés tényezői bizonytalanok, nehezen megfoghatók és általában „puhák” legyenek.⁸ Ez nehezen egyeztethető össze a demokrácia követelményeivel, ami persze nem azt jelenti, hogy ismeretlen lenne Nyugaton, csak-hogy jóval kevésbé elterjedt, és nem tekintik normának.

A vallás

A vallásnak ellentmondásos volt a szerepe Közép- és Kelet-Európában. Egyidejűleg volt demokratizáló és antideokratizáló erő, kivált a római katolikus országokban. A kereszténység természetesen teljes egészében összeegyeztethetetlen a marxizmus–leninizmus alapjaival, fogalmilag pedig szükségképpen élesen szemben áll vele. A kommunista legalábbis biztosan így fogták fel a vallást. Másrészt viszont az egyházak kénytelenek voltak a kommunista rendszerrel és rendszerben élni, s arra kényszerültek, hogy kompromisszumokra jussanak vele. Az egyházak nagyjából elfogadták az állam hatalmát az evilági szervezetek fölött, ámde szembeszálltak a hatalomnak azzal a kísérletével, hogy beavatkozzék a lelkek gondozásába. A súrlódásra és a konfliktusra óhatatlanul számtalan lehetőség adódott – például a vallásoktatás kérdésében –, de sikerült *modus vivendi* kialakítani. A római katolikus egyház az „adjuk meg a császárnak, ami – nézetünk szerint – a császáré” elvet alkalmazta, s ragaszkodott mindahhoz, ami Istené. Lengyelországban az egyház az évek során egyre inkább tágította azt a kört, amelyet Istenhez tartozónak tekintett.⁹ Ilyen értelemben aláásta a kommunista rendszer hatalmát.

Más területeken viszont hallgatólagos szellemi átfedés jött létre az egyház és az állam között, nevezetesen a dogma elfogadása és az azt fenntartó érvek tekintetében. A kezdeti forradalmi időszak után a kommunizmus által súlykolt statikus, konformista beállítódást az egyház akarva-akaratlanul átámasztotta, s ennyiben gyöngítette az egyéni felelősséget és választást. Ismét csak Lengyelország szolgálta ennek jó példáját az 1980-as években, amikor a pártállam már nagyjából visszavonult a társadalmi-kulturális élet egyes területeiről, átengedve azokat a római katolikus egyháznak. Az egyház nem használta föl ezt a mozgásteret felforgató tanok terjesztésére, hanem gyakorlatilag stabilizálta a helyzetet az állam számára, s ezáltal hatástalanította a lehetséges elégedetlenséget.

A vallásnak azonban amellett, hogy megőrzött bizonyos mintákat, más aspektusai is voltak, amelyek a jelenben a konzervativizmus forrásul szolgálhatnak. Először lássuk a vallás mint természetes, változatlan és változtathatatlan rend illetve a modernség követelményei közötti hagyományos konfliktust. Azzal, hogy lehorgonyoz egy transzcendentális látomás mellett és a másvilágon való megváltást hirdeti, a keresztény vallás – a görögkeleti egyház inkább, mint a római katolikus – bizonyos fokú passzivitást, a jelen elfogadását segíti elő és gyengíti az egyéni teljesítményt.

A második tényezőt, a hierarchia és az engedelmisség szerepét már említettük. A hierarchia nyilvánvalóan ellentmond a demokrácia által hirdetett esélyegyenlőségnek, s a hierarchikus gondolkodásmód nagymértékben korlátozza a törvény előtti egyenlőségre alapozott politikai-jogi rendet.

Ortodoxia

Harmadszor, komoly nehézséget okoz az ortodox vallás. Egyszerű szavakkal: míg a római katolicizmus arra törekszik, hogy a magatartást és a hitet integrálja, a görögkeleti vallás és a belőle eredő kultúrák háttérbe szorítják a hitet a nem a lelkiismeret, hanem a közösségi nyomás által szentesített, külsőleg az emberekre erőltetett normák vezérelte konform magatartás kedvéért. Ez a minta külsővé tevés vagy ortopraxia néven ismert. Mindebből logikusan következik, hogy ezek a kultúrák kétszeresen nehéz helyzetben vannak, amikor megkísérelnek megbirkózni a demokrácia követelményeivel, hiszen két, bizonyos fókig egymást kölcsönösen erősítő zárt rendszer örökségével kell együtt élniük. Az ortodoxia ugyanolyan zárt rendszer, mint a kommunizmus, kivéve, hogy az általa kínált utópia a másvilágra vonatkozik.¹⁰

A forma fölénye a tartalommal szemben, az elmélkedés, nem pedig a cselekvés hangsúlyozása, és a cselekvés hiábavalónak tekintése, a tértelenség hosszú időszakai, amelyeket céltalan cselekvésrobbanások szakítanak meg, a közösség elsőbbsége az egyénnel szemben, a jövőről alkotott elképzelések gyöngesége, s ebből következően az a tendencia, amely értelmetlenként, lélektelenként és üresként elutasít mindent, ami a jövőbeni teljesítményre vonatkozik (egyezmények, megállapodások, szerződések) – mindez az ortodox kultúrák jellemző vonása. Érthető módon nagy nehézségekkel jár – hogy visszafogottan fejezzük ki magunkat –, amikor ilyen kultúrára építve kell kialakítani a demokráciához szükséges kötelékeket és struktúrákat. A fentiek azonban semmiképpen sem szabad determinista módon fölfogni. A kultúrákat nem betonba ágyazzák, átformálhatók, igaz, ehhez hosszú idő szükséges. Délkelet-Európa gondja, hogy az európai eliteket, amelyek elindíthaták volna ezt az átalakítást, vagy kiszigerelték (Románia), vagy túlságosan is összefonódtak a kommunizmussal, s annak összeroppanása után elsöpörték őket (Szerbia), vagy pedig megosztottan versengenek a hatalomért (Bulgária). Görögország legutóbbi 15 évének története azonban azt tanúsítja, hogy a görögkeleti társadalmakban a változás lehetséges, de nagy nehézségek közepette megy végbe.

A család

A család bizonyos tekintetben szintén a konzervativizmus tényezője lehet. A kommunizmus utáni országokban a családi kapcsolatok jóval inkább kötik a hagyományok, mint nyugaton. Ez részben annak a következménye, hogy a család milyen szerepet volt kénytelen betölteni a kommunizmus idején, amikor is egyike volt azon kevés hiteles társadalmi helyeknek, ahol az egyén viszonylag állami beavatkozás nélkül élhetett. Ez óhatatlanul politikai funkciókkal ruházta föl a családot, amelyeknek nem egykönnyen tudott megfelelni. Ugyanakkor a gazdasági körülmények – a súlyos lakáshiány – szorításában a fiatalok csak igen nehezen tudták megteremteni saját, különálló családi életüket. Több nemzedék volt kénytelen együtt élni egyazon háztartásban, aminek az lett az eredménye, hogy az idősebb nem-

zedék tekintélye ellen a fiatalok nem lázadhettek föl úgy, mint Nyugaton, és a szülői hatalom sokkal erősebb maradt. A kommunizmus után ez lehetővé tette olyan politikai áramlatok kifejlődését, amelyek a pozitív értékek egyik forrásának tekintik az ideáltipikus családot, figyelmen kívül hagyva azt a szempontot, hogy az egyéni választást ez jelentősen korlátozza, és eképpen tartósítja a hierarchikus, újításellenes értékeket.

Értelmiség

Úgyszintén a konzervativizmus bizonyos formájára vezethet az a mód, ahogyan értelmiségiek foglalnak el bizonyos pozíciókat és gyakorolnak némely funkciót. Néhány ilyen funkciót már tárgyaltunk a gondolatvilágokkal foglalkozó részben. Az alábbi okfejtés az értelmiségnek a racionalitás monopóliumára igényt tartó messianisztikus törvényhozóként történő meghatározásán alapul.¹¹ Amikor a felvilágosodás korában első ízben jelentek meg az európai színen világi értelmiségiek, Nyugaton meglehetősen komplex társadalmi összefüggések között találták magukat: a hatalomért, státusért és befolyásért meg kellett küzdeniük a hanyatlólélemben levő neofeudális elitekkel és a felemelkedőben levő burzsoáziával.

Közép- és Kelet-Európában viszont semmilyen ellenállásba sem ütköztek, mivel a társadalom gyöngye volt, az uralkodó elitek pedig távol éltek. Így azután vezető helyett tudtak szerezni maguknak, s olyan széles körű funkciókat vívtak ki, amelyeknek nem találjuk párját Nyugat-Európában. Döntőnek bizonyult, hogy magukhoz tudták ragadni a nemzeti lét problémakörét, s megkíséreltek jogot formálni az erkölcsi, politikai és kulturális világok meghatározására. Mostanra ez az igény már-már hagyományos legitimitációt nyert, nagyon nehéz lenne elvitatni, nem utolsó sorban azért, mert az értelmiség effajta feladatait ismételtel megerősítette a kommunista elnyomás és vezető szerepük a kommunizmus összeomlásában.

Az értelmiség és a hatalom

Az átalakulás azonban valami újat is hozott, amennyiben jelentős számú értelmiségi közelebb került a politikai hatalomhoz, mint valaha, sőt mi több, tevékenyen meghatározza az új politikai rendszerek formáját és tartalmát. Számos probléma jár ezzel, ami alaposabb tanulmányozást igényel. Először is, nyilvánvaló konfliktus áll fenn az értelmiségi és a politikai szerepei között.¹²

Míg az értelmiségi feladata, hogy a jelen bírálata révén tisztázza a helyzetet és alternatívákat fogalmazzon meg a jövőre, a politikai szerepe az, hogy ütköző érdekeket integráljon a legkevésbé elfogadhatatlan kompromisszumok révén, vagyis úgy, hogy elmossa a határokat és kerülje az egyértelműséget. A politikai szakterülete a politikai élet, nem pedig a szakszerű ismeret. A kommunizmus utáni rendszerekben azonban sokszor nem értik meg ezeket a meghatározásokat, s a jelenleg hatalmon levő értelmiségiek nem sietnek elfogadni őket, nem utolsósorban azért, mert ez aláásná saját státusukat és hatalmukat.

Mindehhez még hozzá kell számítani az értelmiségiek gyámkodását a társadalom fölött, a közép- és kelet-európai hagyományú értelmiségi elitizmust, amely általában gyanakodva tekint a politika népi alkotórészeire, s azokat a legjobb esetben is csak vulgáris, populista semmisségeknek, a legrosszabb esetben pedig a fő gonoszknak tekinti,

amely fenyegeti a felvilágosodott értelmiségi örökségként beállított „haladást”. Ez az értékelés bizonyos mértékig sztereotipikus, csak hogy ezek a sztereotípiák továbbra is szerephez jutnak – nevezetesen Lengyelországban, ahol a Mazowiecki és Walesa közötti konfliktus – legalábbis részben – e fogalmak mentén magyarázható. Hasonló áramlatok figyelhetők meg Csehszlovákiában és Magyarországon is.

Harmadszor, a nyilvános érintkezés stílusát az értelmiség szabja meg, amely ragaszkodik a fellengzős, elvont kifejezőmóddhoz. Ez kétségtelenül gátolja a demokratikus fejlődést, mindenekelőtt azért, mert elidegeníti az egyént a politikától, és roppant mértékben megnehezíti számára, hogy a szó eredeti értelmében vett állampolgárrá váljék. E stílus nemhogy a megértést és a politikai kommunikációt segítené, hanem egyenesen akadály a közérthetőségnek, ugyanakkor természetesen az értelmiség hatalmának egyik forrása.

Információáramlás

Végül szóljunk az információ és a modernség problémájáról is. A szóban forgó társadalmakban szemmel látható az információkezelésben való járatlanság, e társadalmak nincsenek tisztában azzal, miként kell értelmezni, súlyozni az információt, s hogyan kell reagálni rá. Ez részben a fentiekben ismertetett értelmiségi paternalizmus, részben a kommunisták rendkívül korlátozó információs politikájának az öröksége. A kommunista hatalmi rendszer információs monopóliuma, és az a mód, ahogyan éltek vele a hatalom és a zsarolás egyik forrásoként, arra szolgált, hogy a népeiséget infantilizálják és arra ösztönözzék, hogy az információt valami szavahihetetlennek tekintse és gyanakvással fogadja. Ez olyan értelmezési szokásokat szült, amelyek egyértelműen kedvezőtlenek az egyszerű kommunikáció számára, mert az emberek általában a sorok között olvasnak és túlmagyarázzák a közölteket. Az a mód, ahogyan megértik az eszméket – amint azt a gondolatvilágokkal foglalkozó részben kifejtettük – szintén hátrányos lehet, hiszen a fekete-fehér világképek és a mindenben összeesküvést gyanító gondolkodás megnehezíti azt, hogy az intézményeket valóságosnak lássuk.

Mindehhez hozzájárul még az is, hogy az embereknek nincsenek tapasztalataik arról, mit is kezdenek a hirtelen rájuk zúduló információval. Feltehetően csupán idő kérdése, hogy megtanulják az információ befogadásának, értékelésének és megemésztésének új módozatait. Jelenleg azonban Közép- és Kelet-Európa közvéleményét gyaníthatóan mehökkenti a váratlan információ-túlterhelés, s ezért passzivitással reagál rá.

Végezetül erős a hajlam az információ megszemélyesítésére, vagyis hogy az emberek csak akkor tekintsek megbízhatónak az információt, ha valamiféle egyéni „lenyomatot” fedeznek föl rajta, vagyis az információban azért bíznak, mert X állít valamit. Ez az intézményeknek az emberekkel szembeni gyengeségét mutatja. A premodern társa-

dalmak sokkal jobban kedvelik a személyes kommunikációt, mi több, bizalmatlanok és ellenségesek a modern kor-szakban kifejlődött információcsere személytelen formáival szemben. A kommunista rendszerben az emberek mélyeséges bizalmatlansággal fogadtak mindent, ami hivatalos helyről eredt; innen származik annak előnyben részesítése, ami személyesen értékelhető. Ennek öröksége, hogy az információ továbbra is megszemélyesített, hogy kommentárok és interjúk helyettesítik a riportot és az elemzést. Az utóbbiak tárgyilagosságában, érzelmileg értéktelen jellemben nemigen bíznak.

Nacionalizmus

Közép- és Kelet-Európában a nacionalizmus úgyszintén a konzervatív gondolkodásmód egyik forrása. Egyes nacionalista körökben ragaszkodnak az elfogadható és elfogadhatatlan politikai viselkedés merev meghatározásaihoz, s viszonylag becsületesnek tekintik, hogy valaki az ellenfele hitelét azzal rontsa, miszerint az „hazafiatalan” magatartást tanúsít; ettől több-kevesebb joggal azt reméli, hogy a viszonylag képzetlen hallgatósága hálásan fogadja ezt az „érvet”. A nacionalizmus utat talál a meglehetősen statikus gondolkodásmóddhoz, amely a nemzetet változatlan, örök, rendszerint veleszületett vagy immanens kategóriának tekint, s elutasít minden olyan felvetést, hogy a nemzeti lét, akárcsak bármely más tevékenység, politikai hatások függvénye, s hogy a nemzeti ideológiára befolyással lehet a vita. Mindenesetre, a nacionalizmus mélyebb szintjein nem pusztán a társadalomra vonatkozó szerves eszmék érvényesülnek. Ez a nacionalizmus a jövőbe tekint, amikor majd a nemzet valamennyi tagja egyenlő eséllyel férhet hozzá az államhoz és a hatalomhoz, s nem lesz szükségük közbeneső intézményekre. Kiváltképpen válságos pillanatokban a nemzetre való hivatkozás hatékonyan bizonyulhat minden egyéb érv lesöprésére, mivel a nemzetfogalom egyik funkciója az, hogy gondoskodik a politika érzelmi dimenziójának az érvényesüléséről. Következésképp a kollektív érzelmek eluralkodása nagymértékben korlátozza a politika előtt nyitva álló választási lehetőségeket. Közép- és Kelet-Európában a nacionalista múltba révedés, a nemzeti lét etnikai elemeinek hangsúlyozása – történelem, eredet, jelképek és rítusok – úgyszintén hozzájárulhatnak a befelé forduláshoz, valamint a változással és a választással szembeni ellenséges érzülethez.

Befejezésül: a kommunizmus utáni időszakban számos forrása lehet a konzervativizmusnak, melyek gátolják a modern liberális demokráciát jellemző személytelen megítélés és szabad véleménycsere kifejlődését. Az a hajlam, hogy abszolút értékrendekhez folyamodjunk, a türelem és a kompromisszum ellen hat, márpedig ezek nélkül egyetlen demokrácia sem képes működni. S gyakorlatilag egyetlen modern jobboldali párt sem jelentkezett még, amely elindíthatná a konzervativizmus korszerűsítésének folyamatát.

FORDÍTOTTA FÉLIX PÁL

JEGYZETEK

1. Leszek Kolakowski: Nach dem Tod des historischen Menschen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1991. április 14.
2. E kérdés részletesebb kifejtését lásd George Schöpflin: Der unentwickelte Konservatismus in Ungarn. *Europäische Rundschau*, 19. k. 1. sz. (1991 tél), 51–58.

3. Havel nézeteit a *The Power of the Powerless* (London, 1985) és a *Disturbing the Peace* (London, 1990) című műveiben fejtegette ki. Masarykról lásd Eva Schmidt-Hartmann: *Thomas Masaryk's Realism: the Origins of a Czech Political Concept* (München, 1984).

4. Lásd Mary Douglas: *How Institutions Think* (Syracuse, New York, 1986.).
5. A zárt rendszerekről lásd Bibó István: A politikai hisztériák természetrajza, 1935–1944. 1. kötet (Budapest, 1986.), kiváltképpen 376–380.
6. Lásd Witold Wirpsza: *Pole, wer bist du?* (Luzern, 1971.) című művét.
7. Bogár László: *A fejlődés ára* (Budapest, 1983.).
8. Kornai János: *A hiány* (Budapest, 1982.) című művében ezt a „puha költségvetési korlát” összefüggésében tárgyalja.
9. József Tischner: *The Spirit of Solidarity* (London, 1984.).
10. Lásd Mózes P. Gábor: A bizánci paradigma. *Valóság*, 28. k. 12. sz. (1985 december), 95–104.

11. Lásd Zygmunt Bauman: Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. *Eastern European Politics and Society*, 1. k. 2. sz. (1987 tavasz), 162–186.
12. A politikus szerepéről lásd Max Weber: *Politik als Beruf*. *Gesammelte Politische Schriften*, 2. kiad. (Tübingen, 1958.), az 534. oldaltól. Weber hangsúlyozta a „Leidenschaft im Sinn von Sachlichkeit”-et, a felelősséget és az elfogulatlanságot (Distanz) mint a politikus nélkülözhetetlen tulajdonságait, s óva intett a hiúságtól (Eitelkeit), mert az aláássa az elfogulatlanságot és a felelősséget; és kiemelte, hogy az erőszak politikában betöltött szerepének a fényében mindennél fontosabb, hogy a hatalom erkölcsileg megalapozott legyen.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó újdonságaiból

Adam Smith: A nemzetek gazdagsága

Reprint kiadás. A közgazdaságtan klasszikusai sorozat.

Adam Smith könyve 1959-ben jelent meg utoljára magyar nyelven. Azóta több közgazdász-generáció nőtt fel úgy, hogy a könyvpiacon egyáltalán nem, s a könyvtárakban is csak igen nehezen juthatott hozzá, ehhez az alapműhöz. A kötet megjelentetésével ezt a komoly hiányt pótolja.

A könyv eredeti megjelenésének éve 1776, egyben a Függetlenségi Nyilatkozat közzétételének éve is, s ez az egybeesés nem véletlen: a politikai felszabadulás ugyanis komoly hatással volt az árak és a bérek állami szabályozás alóli felszabadítására, ami Adam Smith vizsgálódásainak fő tárgykörét jelentette. Kutatásaival korának közgazdasági ismereteit sikerült az akkori viszonyok között a legtudományosabb rendszerbe foglalnia, s ezzel nagy mértékben gazdagította azt a polgári közgazdaságtant, amely aztán több fejlődési szakasz után az 1930-as években Keynes munkásságával érte el csúcspontját.

A kötet várható megjelenése: 1992. június. Várható ára: 400 Ft.

Max Weber: Gazdaság és társadalom II. kötet

Weber teljes munkásságához hasonlóan e művét is két hullámban ismerhették meg az olvasók először többnyire válogatás formájában fordították le, majd a szociológia iránti érdeklődés növekedésével egyre nagyobb igény mutatkozott a teljes anyag közzétételére. A Kiadó a "gazdaság és társadalom" eredeti két vaskos kötetét öt kötetre bontva kívánja megjelentetni. Az első kötet 1987-ben látott napvilágot, s a szociológia alapvonalait, terminológia rendszerét írta le.

A második kötet a társadalmi szervezetek szociológiájával foglalkozik. Az egyes kötetek önmagukban is szerves egységet alkotnak.

A kötet várható megjelenése: 1992. május. Ára: 580 Ft.

Egriné Rónai Mária – Pettendi Zsuzsa: Alapítványok létesítése és működése

Az alapítványokra vonatkozó jogszabályok és magyarázatuk. 2. átdolgozott, bővített kiadás 1987. szeptembere óta ismét lehetőség van Magyarországon alapítványok létrehozására. Az azóta eltelt időszakban az alapítványokat rendező jogszabályok jelentősen megváltoztak. A kötet — figyelemmel az eddigi tapasztalatokra — segítséget nyújt mindazoknak, akik vagyont, illetőleg annak egy részét közérdekű cél megvalósítására kívánják rendelni. Tartalmazza a hatályos joganyagot kívül a jogszabályok rendelkezéseinek magyarázatát és értelmezéseit. Bemutatja az alapítványt létrehozó alapító okirat mintáját is. Tartalmazza továbbá az alapítvány személyi jövedelemadóval és a vállalkozási nyereségadóval kapcsolatos összefüggéseit, azok magyarázatát is.

A kötet várható megjelenése: 1992. május. Ára: 320 Ft.

A kötetek megrendelhetők a **Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó** címen: 1054 Budapest Nagysándor József utca 6. Levélcím: 1374 Budapest, Postafiók 578., valamint a kiadó könyvesboltjaiban: **Széchenyi István Könyvesbolt** (1053 Budapest Szent István tér 4.), **Szak-könyvesbolt** (1054 Budapest Vadász utca 27.), **Közgazdasági és Jogi Könyvesbolt** (1051 Budapest, Nádor utca 8.), **Széchenyi István Közgazdasági és Jogi Könyvesbolt** (7624 Pécs, Rókus utca 5.)

Az egyház és a lengyelek államellenessége

JÓZEF TISCHNER

Mi lehet az oka annak, hogy a kommunista rendszert a lengyelek sohasem vallották magukénak, épp ellenkezőleg: kezdettől fogva idegen, ellenséges és jogtalan rendszernek tekintették? Ebben kétségkívül közrejátszott a rendszer eredete is, hiszen azt a Vörös Hadsereg szuronyával tuszkolták be az országba. Ehhez jött még a szabad vállalkozás és a magántulajdon betiltása, s az államhatalom önkényéből fakadó gazdasági nehézségek sora. A legfőbb ok azonban a vallásban keresendő: végső soron az egyháznak köszönhető, hogy a kommunizmus úgyszólván az egész nemzet elutasításával találta szemben magát. Nem vallhattuk magunkénak azt a rendszert, amely, elvetvén a hitet, ateizmust és materializmust hirdetett, és ráadásul az ún. „osztályharc” mesterséges szításával folyvást uszította a társadalmat. E tekintetben a lengyel helyzet jelentős mértékben különbözött a szovjet tábor más országaiban kialakult állapotoktól. Ott, ahol nem volt vallási ellenállás, a kommunizmus gyökerei mélyebbre hatoltak, s ahhoz is több idő kell, hogy végleg elhaljanak.

A kommunizmussal szembeni radikális belső ellenállás nem juthatott mindig érvényre, hosszú időn át elfojtotta az önkény. S az is igaz, hogy az ellenállás nem jelentette azt, hogy a társadalom *en bloc* elutasította volna a kommunista vezetés minden javaslatát. El lehetett fogadni a társadalmi problémák ilyen vagy olyan megoldását – az ingyenes oktatást, a teljes foglalkoztatást –, ebből azonban nem következett a kommunizmusnak mint e megoldások elvi alapjának elfogadása; maga az alapelv idegen maradt.

Ma a demokráciát építjük. Az a kérdés, milyen szerepet vállalhat a demokratizálódásban az egyház. Ezzel kapcsolatban azt kell megvizsgálni, mi volt, és mi ma az egyház kiindulópontja. Ez pedig nem más, mint hogy az egyház erkölcsi és vallási szempontból egyaránt elutasítja a kommunizmust, melynek következtében az sohasem lett Lengyelországban legális rendszerré. Nem véletlen, hogy Gomulka épp emiatt tett szemrehányást Wyszyński bíborosnak, mondván: „maguk megszállóknak tekintenek bennünket”.

A lengyel demokrácia a kommunista állam romjain épül. E feladat hatalmas terheket ró ránk. A lengyelek hosszú időn keresztül ugyanis éppen az állam – először a szétszabdalt, majd a megszállt, végül a totalitárius állam – szétrombolásában gyakorolták magukat. Ma pedig éppen az ellenkező előjelű képességeiket kell csillogtatniuk. A múltban az egyház „a nemzettel volt”, s rendszerint „áldását adta” a tőlünk idegen államok destrukciójához. Lengyelország egyik patrónusa évszázadok óta az a Szent Szaniszló krakkói érsek, aki azért szenvedett mártírhalált, mert szembeszállt a

királyi önkénnyel. A tiszteletére évről évre Krakkóban megrendezett ünnepek a kommunizmus éve alatt hívek tíz-, sőt százereit vonzották, akik mind lelki támaszt kerestek benne a totalitarizmussal folytatott harcukhoz. Vajon a lengyel tudatban évszázadok alatt meggyökeresedett államellenesség a saját államunk iránti odaadó gondoskodással alakul-e? Bizonyos, hogy az egyház legitimációja nélkül a demokratikus állam építése hatalmas nehézségekbe ütközik. Kérdés, képes-e a lengyel egyház eggyé forrni a demokráciával, túl az elvont fogalmak szintjén, a részleteket illetően is, hiszen az ördög épp ezekben rejtezik.

Úgy vélem, helyzetünk lényegét találóan ragadta meg W. Sadurski a varsói *Polityka* hasábjain megjelent cikkében (*A sátán közelsége*, 1991/33): „Gondolom, abban szinte mindenki egyetért velem, hogy a mai Lengyelországban két kérdés alkotja heves eszmei viták tárgyát. Először: mi legyen az álláspontunk a piacgazdaságba történő átmenet gazdasági és társadalmi feladataiban vállalt állami szereppel kapcsolatban? Másodsor: miként vélekedünk az állam szerepéről az állampolgári szabadságjogok biztosítása szempontjából? Itt mindenekelőtt arról van szó, joga van-e az állampolgárnak önnön autonómiája védelmére a társadalom többségének erkölcsi, morális és vallási nyomásával szemben, vagy épp ellenkezőleg: az állam a társadalom többségének erkölcsi és vallási meggyőződését kell képviselnie, ha szükséges, törvények és büntetések formájában.” Mindkét esetben az államról van szó. Milyennek kell lennie? Liberálisnak vagy vallási alapúnak? Mennyire hathatja át a keresztény etika eszménye?

E kérdések hátterében az állampolgár és az egyház viszonyának problémája húzódik meg. Függetlenül attól, mit tesz az egyház, fel kell tenni azt a kérdést, mit várnak tőle az állampolgárok. Egyesek úgy vélik, az egyház már megtette a magáét azzal, hogy megbuktatta a kommunizmust, most vissza kell húzódnia a templomokba, s egyetlen dolga, hogy szóljon az odajárókhöz. Mások ellenkező véleményen vannak: szerintük az egyháznak fel kell vázolnia saját állameszményét, hogy azután a hívek azt megvalósíthassák. Az egyházzal folyó vita rendre átalakul az egyházzal folytatott vitává.

Vizsgáljuk meg közelebbről, melyek azok a nehézségek, amelyek a demokráciához vezető úton várnak ránk.

A felekezeti (vallási alapon álló) államtól való félelem

Az egyház sikere nyomán született az az aggodalom, vajon nem akar-e az egyház Lengyelországban valamiféle felekezeti államot építeni, melyben a többség rákényszeríti akarátát a kisebbségre. Ennek a félelemnek adott hangot igen határozottan Cz. Miłosz (először a *Gazeta Wyborcza*

A tanulmány a *Transit* című folyóirat 3. számában jelent meg (1991–1992 tél 109. l.), *Die Kirche und das antistaatliche Syndrom der Polen* címmel.

1991. V. 11-i számában, majd a párizsi *Kultura* 1991. évi 7. számában). A *Kultura* ugyanezen számában O. I. Bocheński polemizál Miłoszsal, csak hogy értelmetlenül, mivel teljesen más síkon mozognak. Miłosz vélekedése nem csupán mint Nobel-díjas érdemel figyelmet, hanem azért is, mert olyan aggodalmat fejez ki, amely futótűzként vonul végig Lengyelországon. Cz. Miłosz ezt írja: „Mert hát mondjuk ki nyíltan, Lengyelországban az emberek kezdenek félni a papoktól, ami nem túlzottan jó jel. Ezt a félelmet jól ismerem, mivel átéltem a két háború között azt az állapotot, amikor az iskolai hittantanárnak az egyház és az állam egyezsége jóvoltából akkora hatalma volt, hogy sem a tanárok, sem a diákok nem mertek ujjat húzni vele. Hány olyan képviselő vagy szenátor akad ma is, aki mer olyan véleményt mondani, amely miatt esetleg azzal vádolhatnák, hogy nem hívó katolikusként nyilatkozik?”

S ezzel a régi vitához érkezünk, vagyis ahhoz a kérdéshez, fel kell-e használnia az egyháznak eszközként az államot olyan esetekben, amikor a legfőbb etikai értékekről van szó? Azt hihetnénk, hogy – lévén az ember gyenge és törekény lény – a lelkiismeretre hivatkozni mindig rosszabb eredményre vezet, mint joggal körülbástyázott tilalmakat állítani, mivel ezek legalábbis arra készítetik, hogy kerülje a rosszat. Ha az egyház biztos abban, hogy helytálló az emberi élet normáira vonatkozó tanítása, nem kötelessége-e ezt előírni hívei számára, s azon igyekezni, hogy a társadalom a vallási előírások szellemében szerveződjék.”

Miłosz aggodalmának lényegét a következőképpen lehetne megragadni: nem áll-e fenn az a veszély, hogy a felekezeti állam egy sajátos változata, a katolikus *etikai ideál* állama jön létre, állami kényszerrel? Az egyház – mondjuk így – nem ohajt nyíltan felekezeti államot, csupán annak egy közvetett formáját sugalmazza: azt szeretné, ha az állam az egyház által képviselt etikai eszmény lehetőség szerint pontos megtestesülése volna. Miłosz nem veti el ezt az eszményt. Csak arra hívja fel a figyelmet, hogy az állami segédlettel megvalósított ideál önnön ellentétébe fordulhat át.

Hasonló aggodalomnak ad hangot L. Kołakowski. Az új állami alkotmány tervezetére hivatkozik, melyben az áll, hogy az alkotmány az egyetemes emberi és keresztény értékeken nyugszik. Kołakowski ezt írja: „A »keresztény értékek« alkotmányos alapulvvé emelését követelni romboló hatású magára az alkotmányra nézve. Az alkotmány ugyanis nem ideológiai nyilatkozat, s nem is propagandadokumentum, hanem olyan jogi okmány, amelynek vonatkozási pontként kell szolgálnia mindenfajta törvényhozói tevékenység számára. A »keresztény értékek« kifejezés olyasvalamit takar, ami ködössége miatt jogilag nem lehet kötelező érvényű, s a szándéktól függően jelenthet mindent vagy semmit.” És más helyütt: „Ugyanez vonatkozik az »erkölcsösségre« mint alkotmányos alapulvra. Ha például felmerülne egy olyan javaslat, melynek értelmében az »erkölcs védelme okán« megengedhető a magánélet védelméhez, a levéltitkokhoz, a telefonbeszélgetések titkosságához és a lakás védelméhez fűződő jognak a megsértése, ez alatt mindenki azt érthetne, amit csak akar. Tétélezzük fel, hogy egy adott intenció értelmében a pornográf irodalmat terjesztő állampolgárokat le lehet hallgatni, lakásukat át lehet kutatni, leveleiket el szabad olvasni. Még az is elképzelhető, hogy egy ilyen törvény ellen nem is tiltakozna különösebben a társadalom (jóllehet magam tiltakoznék). Csak hogy az »erkölcsösség« fogalma minden olyan jelenségre érvényes, amelyet az egyház jónak vagy éppen bűnösnek ítél;

ezen szerint le lehet majd hallgatni a házasságon kívüli szerelmi viszony gyanújába keveredett állampolgárok telefonjait is?” (*Gazeta Wyborcza*, 1991. VIII. 24–25.)

Eljátszozhatunk persze a

részletekkel, s minden egyes esetben feltehetjük a kérdést, vajon az egyház valóban „eszközként akarja-e felhasználni az államot olyan esetekben, amikor a legfőbb etikai értékekről van szó?”, vagy inkább arra szeretné felhívni az állam figyelmét, hogy ezen értékek semmibevétele magának az államnak a létét is fenyegeti? Nem éppen azért bukott meg a kommunista állam, mert nem tisztelte a legfőbb értékeket? Akadnak, akik ma életük kockáztatásával védik a bankokat a betörőktől. Ha az állampolgárnak fel kell adnia magát az államért – márpedig fel kell –, akkor az állam nem engedheti meg magának, hogy etikailag semleges legyen. Arra is felhívhatnám L. Kołakowski figyelmét, hogy a „keresztény értékek” kifejezésének nem az alkotmány szövegében kell szerepelnie, ami jogi irat, hanem a bevezetésében, mely a törvényhozás eszmei alapelveit rögzíti, és a kifejezés beiktatása semmiképpen sem jelentené azt, hogy az értékeket pozitív jogi iratokra cseréljük fel. Más az ideológia és más az eszmény. De ne öntsük ki a fürdővízzel együtt a gyereket is. A keresztény értékek integrális része a tolerancia, minden egyes ember szabadságának és lelkiismeretének tiszteletben tartása. Tény, hogy akadnak Lengyelországban olyan emberek, akik egyetemes emberi eszmények szellemében cselekszenek (pl. maga Kołakowski), és olyanok is, akiket a keresztény ideál vezérel (mondjuk Lech Walesa), akik ezen ideálok nevében küzdöttek a totalitarizmussal, de talán mégsem volna felesleges, ha ezeket az alapelveket az alkotmány bevezetése megerősítené. Hogy azonban ne essünk az intolerancia hibájába, mely – ahogy Cz. Miłosz és L. Kołakowski is helyesen jegyzi meg – minden hívőt fenyeget, nem marad más hátra, mint hogy széles körű vitában tudatosítsuk az emberekben, mit is értünk az általunk használt fogalmakon.

Nem szeretném azonban olyan színben feltüntetni a dolgot, mintha Miłosz és Kołakowski aggodalmai légből kapottak volnának. Az egyház ma valódi problémát jelent Lengyelországban. Egyesek úgy látják, hogy akadály a hatalomhoz vezető úton, s ebből a szemszögből kritizálják. Mások a keresztény ideál tisztasága miatt aggodalmaskodnak, mondván, hogy semmifajta eszmény mögött nem állhat erőszak. De léteznek sokkal konkrétabb aggodalmak is. A kommunizmus szétesése után olyan űr maradt, amelyet nehéz kitölteni. A „Szolidaritás” mozgalma szétesőben van, a parasztpártokat tragikus konfliktusok örlik fel, a munkáspártok gyakorlatilag nem léteznek, a liberális-demokrata pártok és mozgalmak pedig csupán az értelmiség szűk körét fogják át. Ebben a helyzetben az egyetlen politikai tekintély – különösen vidéken – a lelkipásztor, akinek politikai tájékozottsága nem túlzottan alapos – végül is nem erre készítették fel. Ilyen körülmények között bizonyos mértékű klerikalizálódás elkerülhetetlen. De ítéljünk igazságosan: ez nem annyira – vagy nem csupán – az egyház hatalomra törekvéséből adódik, sokkal inkább az összes jelenlegi politikai mozgalom gyengeségéből, melyek nem tudtak mélyebb gyökereket verni a társadalomban.

De tegyük fel egy sokkal fontosabb kérdést: milyen államkép lehet az alternatívája a „keresztény etikai eszmény” államának? A lényeg ugyanis az állam kérdése, nem ez

vagy az a részlet. Úgy látom, Miłosz, Kołakowski és a hozzájuk hasonlók nyugtalansága mögött egy liberális állam alternatívája rejlik, amit én „a negatív liberalizmus államának” neveznék. Alapelve a szabadság, melyet elsősorban „valamitől való szabadságként” értelmezhetnénk. Szabadságom határa a másik ember szabadsága. Nem az állam feladata, hogy meghatározza azokat az értékeket, amelyekre az állampolgároknak törekedniük kell. A „valamire irányuló szabadság” az állampolgárra tartozik. Az államnak kizárólag az a feladata, hogy olyan társadalmi teret alakítson ki, amelyben mindenki szabadon megvalósíthatja önmagát. Az állam mindenki számára biztosítja a szabadságot, de nem dönthet arról, hogyan él vele az állampolgár.

Miként viszonyulhat az egyház a „negatív liberalizmus államához”? Azt gondolom, elvi kifogást nem emelhet elene. Bajos lenne azonban elvárni az egyháztól, hogy egy ilyen államot elvileg legitímáljon. Az egyház megtartja a három lépés távolságot. Időnként él a kritika lehetőségével, és bizonyos követeléseket támaszt a szociális gondoskodás, a munka védelme és az oktatás területén. Vajon leküzdhető ily módon a lengyelek államellenessége? Ami engem illet, efelől kétségeim vannak. Mindenesetre meglehetősen hosszú időnek kellene ehhez eltelnie.

A demokrácia távlatai

Arra a kérdésre, milyen álláspontot foglaljon el az egyház a demokrácia kérdésében, rendszerint tekintélyektől várjuk a választ. Eközben figyelmen kívül hagyjuk azt, ami ennél jóval fontosabb: az egyház lelkipásztori tevékenységét. Pedig ha ez nem volna, a tekintélyek emelkedett nyilatkozatai csupán frott malaszt maradnának. Kezdjük mégis egy nyilatkozattal. II. János Pál ezt írja: „Az egyház méltányolja a demokráciát mint olyan rendszert, amely biztosítja az állampolgárok részvételét a politikai döntésekben és garantálja számukra a kormányválasztás és -ellenőrzés lehetőségét, valamint – szükség esetén – a kormány békés úton történő leváltását. A demokrácia azonban nem kedvezhet szűk vezető csoportok kialakulásának, amelyek saját partikuláris hasznuk vagy bizonyos ideológiai célok érdekében kisajátítják az államhatalmat.” (Enciklika *Centesimus annus*, 46.) E nyilatkozat igen nagy jelentőségű. A kommunizusból a demokráciába való átmenet időszakában keletkezett. Az egyház régebben azt tanította, hogy az ember bármely társadalmi-politikai rendszerben megválthatja önmagát, ma azonban azt is hozzáfűzi, hogy a demokrácia áll viszonylag a legközelebb az emberi jogokat tiszteletben tartó eszményhez. A demokrácia kitüntetett értékelése olyan fokú, amelyet az egyház megengedhet magának amellet, hogy bizonyos távolságot kíván tartani minden politikai rendszerrel szemben.

Egy másik nyilatkozat „A lengyel püspökség álláspontja a parlamenti választások tárgyában” című szövegből való. A püspökség a választásokon való általános részvételre szólít fel, de nem foglal állást egyetlen politikai párt mellett sem, nem ajánl egyetlen jelöltlistát sem, beleértve azokat is, amelyek „kereszténynek” vagy „katolikusnak” nevezik magukat. A püspökök azt tekintik egyetlen kötelességüknek, hogy „fogékonnyá tegyék a hívek lelkiismeretét azokra a keresztény elvekre, amelyek alapján a hívőknek cselekednie kell egy olyan létfontosságú ügyben, mint az állam jövődől formájáról határozó választás.” Azt is megjegyzik: „Nem igaz, hogy az egyház felekezeti államot akart létrehozni Lengyelországban. Az egyház ugyanis a meggyőződés sza-

badságát vallja, és kiáll minden egyes felekezet szabad vallásgyakorlása mellett.” Ez a szöveg tartalmazza II. János Pál pápának a demokráciáról szóló fent idézett gondolatait is. A püspökök megtiltják a választási agitációt a templomokban. Az egész nyilatkozatot nyugodt hangnem jellemzi, nyoma sincs benne a szabad választásoktól való félelemnek.

De térjünk át az elméletől a gyakorlatra. A demokrácia feltétele a társadalom *alanyiság-tudata*. Hétköznapi lelkipásztori munkája során a lengyel egyház az alanyiság mélyreható tapasztalatával ajándékozta meg híveit. Miként?

Nézzük egy pillanatra a múltba. Mi volt a kommunizmus? Elsődleges célja az volt, hogy megpróbálja alávetni az egyént a „kommunának”, azaz egy sajátosan értelmezett közösségnek. Az egyén – semmi, a közösség – minden. Ebben a szellemben szervezték meg a gazdaságot, az iskolai oktatást, az információt és a propagandát. Az embernek tudnia kell, hogy a köz tulajdona, és azt szabad neki, amit a köz megenged. Az egyéni választás, még ha akad is rá példa, történelmi méretekben nem nyom a latban.

Az egyház munkája mindvégig a közösségi eszmény tagadása volt. Elkezdődött már a gyermekek gyónásra és első áldozásra való felkészítésével. Az Egyház a jóért és a rosszért viselt egyéni felelősségvállalásra tanított. A bűn az enyém – függetlenül attól, mi mondanivalója van erről a „kollektívának”. A személyes felelősségtudat erősítését szolgálta a személyes gyónás gyakorlata is. Ez azonban nem jelentette a közösségtől való menekülést. Az egyház alternatív közösségeket hozott létre a kommunista közösségekkel szemben. Ezek mind szabad emberek közösségei voltak. Lényegi különbség volt pl. a templomot építő közösség, és az állami földet művelő „kommuna” vagy „kollektíva” között. Ezért egy-egy új templom felépültével egyúttal új, független közösség is született. Az efféle közösségekből egyébként több is volt. A különféle vallási mozgalmak, karitatív megmozdulások, a társadalom önszerveződése a pápai látogatások előtt – mindez mintegy az eljövendő demokráciára készítette fel a társadalmat.

Vajon megtettünk mindent, amit lehetett? Bizonyosan nem. Stefan Sawicki professor, aki hosszú évekig volt a Lublini Katolikus Egyetem rektora, ezt mondta az 1991-es teológuskongresszuson: „Amikor a publikálás lehetősége megadatott, nem voltak kész tudományos munkáink sem Katyínról, sem az egyház üldözéséről a keleti területeken... Nem sikerült oly mértékben fejlesztenünk és elmélyítenünk a katolikus társadalomtudományt, hogy az a mának hasznára legyen...” (id. Adam Boniecki *Nem azért, hogy visszatérjünk ahhoz, ami volt*, in: *Tygodnik Powszechny*, 1991. IX. 1.) Különösen jellemző az utolsó mondat. Annak ellenére, hogy számos tanszéken foglalkoznak „katolikus társadalomtudománnyal”, nemcsak a kommunista doktrínát elemző kritikai munkákkal nem rendelkezünk, hanem olyan elméleti művekkel sem, amelyek az állam és a demokrácia kérdését tárgyalnák, s melyeket a mai politikusok is forgathatnának. Az, amink van, legjobb esetben is csak adalék a tárgyhöz. Mindent tekintetbe véve, azt is meg kell azonban mondanunk, hogy a demokrácia elfogadása nem jelenti egyúttal a „valamitől való szabadság” eszményének – vagyis, ahogyan az imént fogalmaztam, a „negatív liberalizmusnak” – az elfogadását. Az egyház munkáját mindig is a pozitív szabadság eszménye vezérelte: a „va-

lamire irányuló szabadságé”. A „valamitől való szabadság” csupán a „valamire irányuló szabadság” állomása volt. Felmerül a kérdés: vajon ezt az eszményt akarja-e az egyház az államra erőszakolni? Az egyház tanítása szerint az állam célja a közjó biztosítása a polgárok számára. A közjó valamivel több, mint az önmagában negatívan értelmezett szabadság. Ezért a püspökség fent idézett nyilatkozatában többek között ezt olvashatjuk: „Ahogyan minden más rendszertől, úgy a demokráciától is joggal követeli a keresztény ember, hogy lehetővé tegye számára Isten nyilvános tisztelét, és respektálja az emberi méltóságot. Vannak ugyanis olyan jogok, melyek születésétől fogva megilletik az embert, s melyeket semmiféle emberi hatalom nem vonhat kétségbe. Az emberi jogok között az első helyen áll: az élethez való jog a fogantatás pillanatától egészen a természetes halálig, valamint a szabad vallásgyakorlás joga. Ezek a jogok teszik lehetővé az ember számára, hogy »saját hitének igazsága és személyisége transzcendens méltósága szerint« éljen.” (*Centesimus annus*, 47.) A keresztény ember nem választhat olyan rendszert, amelynek alapelvei megtagadják Istentől a közéletben elfoglalt helyét. Ebből következik, hogy behatóan kell tanulmányozni a választáson induló pártok programjait, és a keresztény etika objektív elvei szerint megvizsgálni azokat a lelkiismeretünkben. (*Tygodnik Powszechny*, 1991. 36. sz.)

Ekként jutunk vissza ismét az állam benső ethoszának kérdéséhez. Az állam mint a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom történelmi megtestesülése, nem „túl jön és rosszon” létezik. S nem is a keresztény etikai eszmény megvalósulása – nem ez a célja, hiszen ellenkező esetben szerzetesi közösségnek kellene nevezni. Az állam a közjó öre. A közjó alapvető értéke – a társadalmi béke. A társadalmi béke megőrzése, tehát bizonyos értelemben az egyes állampolgár élethez való jogának biztosítása az állami gondoskodás legfontosabb eleme. Ezzel a feladattal szorosan összefügg a szabadság terének kialakítása, hogy az ember – mások segítségével – elérhesse az emberi teljességet. Úgy tűnik, komoly érvek szólnak amellett, hogy egy sajátos, autonóm állami ethoszról beszéljünk, nemkülönben „állami morálról”, az állam immanens „jóságáról”, amely fenyegettség esetén a legnagyobb emberi áldozathozatalt is igazolja. Nem valljuk Hegellel, hogy az állam „az Isten-eszme földi tükörképe”, de azt sem állítjuk, hogy semleges képződmény, mint valami geometriai idom, még kevésbé, hogy „jön és rosszon felül” áll.

Azt gondolom, az ekként értelmezett államot az egyház legitimálhatja anélkül, hogy engedne a felekezeti állam kisértésének, s ily módon jelentős mértékben hozzájárulhat a lengyelek „államellenességének” visszaszorításához.

A kompromisszum művészete

Ha tömören kellene megragadni a demokráciához vivő úton előforduló konfliktusok lényegét, azt mondanám, ezek a negatív és pozitív liberalizmus között feszülnek. E két szélsőség között számos köztes megoldás létezik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy könnyű megvonni az egyes álláspontok határait. Bieliccki miniszterelnök liberális kor-

mánya például a liberális elvekkel ellenkező rendkívüli intézkedéseket hoz, hogy folytathassa az állam reformját, Zbigniew Bujak viszont, aki egyébként a gazdasági életbe való állami beavatkozás messzemenő híve, liberális az állampolgárok magánéletét érintő kérdésekben. A szabadság iránti vágy konfliktusba kerül a gondoskodó állam utáni vágygal.

A demokrácia feltétele a kompromisszumkészség. A kompromisszum megfelelő nyelvet, és a másik ember érveire való nyitottságot kíván meg. Mindehhez még az is hozzájárul, hogy a kommunizmustól örökölt politikai gondolkodás egy jellegzetes kategóriája is megfigyelhető: az ugyanis, amely minden politikai ellenfelet halálos ellenségnek tekint. A kommunizmus megbukott, az ellenséggyártásának mechanizmusa azonban tovább él. Vele együttjár a gyanakvás, a látszatkritika, „az ellenség valódi arculatának leleplezése” irányuló törekvés. Ez lehet az egyedüli magyarázat a legutóbbi teológuskongresszuson a katolikus főiskola egyik professzora szájából elhangzott kijelentésre. „Újbaloldalunk ma azt állítja, hogy Lengyelországban csak a nemzeti és vallási kisebbségeket, valamint a párt disszidenseit üldözték, s hogy az Egyház nem szenvedett. Ezzel akarja a »hazugság atyja« elvenni tőlünk mai tanúságtételünk koszorúját.” Az egyházat, Lengyelországot és a pápát „a nemrég még kommunista zsidó értelmiség dühödt többsége akarja legyőzni. (...) Keletről és Nyugatról egyaránt egy sajátos theologumenon szivárog be hozzánk, mely szerint a társadalmi és közélet egyedüli és kizárólagos struktúráját az ateizmusnak kell adnia.” (Czesław Bartnik teológusprofesszor szavait Adam Boniecki beszámolója alapján idézem, ld. fent.) Az ehhez hasonló vélekedések nem egyedülállóak. Nem hinném azonban, hogy társadalmi problémát jelentenek. Megoldást kizárólag az jelenthet, ha tárgyilagos ismereteket terjesztünk a társadalmi élet mechanizmusára vonatkozóan.

A kompromisszum megkötését kétségtelenül az is akadályozza, ha egyoldalúan ragaszkodunk az etikai eszményhez. Mondok rá egy példát. A Bibliában szerepel József története, akit testvérei meg akarnak ölni. Egyikük azonban azt javasolja, inkább adják el testvérüket. A testvért eladni önmagában véve nem jó dolog. Az adott esetben azonban olyan kompromisszum volt, amely életet mentett. Sajnos, az abortusz ügyében nem sikerült kompromisszumra jutnunk. Mivel nem tudunk minden életet megmenteni, nem egyeztünk bele abba sem, hogy legalább néhány emberi életet megmentsünk, aminek következtében továbbra is a lehető legrosszabb törvény van érvényben. Az abortusztörvény csak egy kiragadott példa az „állami ethosz” ki-munkálásának keserves folyamatáról, amely ethosz nem lehet a keresztény etikai eszmények pontos tükörképe. Egy másik példa lehetne a válások kérdése, amelyben az állam és az egyház nézetei különböznek ugyan, ez azonban már nem kelt ellenérzéseket.

Akár így, akár úgy, a Rubikont átléptük. Lengyelországban liberális demokrata állam épül, s hogy fájdalmak közegette, azon senki sem csodálkozhat.

FORDÍTOTTA BALOGH MAGDOLNA

Pályázat

A Phralipe Irodalmi és Közéleti Folyóirat pályázatot hirdet: szociográfiai riport, tanulmány, dokumentum műfajokban. A cigányság életével, helyzetével, kilátásaival kapcsolatos írások terjedelme maximum 20 gépelt oldal.

A pályázati mű leadásának határideje 1992. szeptember 15.

A pályázati műveket a Phralipe szerkesztői valamint Csalog Zsolt író-szociológus bírálják el.

I. DÍJ: 10 000 FT II. DÍJ: 8000 FT III. DÍJ: 6000 FT

A szerkesztőség által jónak ítélt, de nem díjazott munkákat folyóiratunk leközi. A munkákat kérjük a Phralipe címére:
Budapest VIII. Tavaszmező utca 6-ba küldeni.

A Phralipe szerkesztői: Osztoján Béla, Balogh Attila, Baranyi Ilona,
Neményi Mária, Szécsi Magda, Zsigó Jenő.

ÖRÖKMOZGÓ

A M Á J U S I P R O G R A M B Ó L

SZÍNHÁZ ÉS FILM – ARIANE MNOUCHKINE FILMJEI

A BOHÓC EVANGÉLIUMA – FELLINI ÉLETMŰSOROZAT

AZ OROSZ ANIMÁCIÓ TÖRTÉNETE – ELŐADÁSOK, VETÍTÉSEK

PREMIER: SZERELMI ÜGY, AVAGY A POSTÁSKISASSZONY
TRAGÉDIÁJA (DUŠAN MAKAVEJEV FILMJE)

TŰZKERESZTSÉG: MAGYAR FILMTÖRTÉNET 1945-53.

JANISCH ATTILA: ÁRNYÉK A HAVON

TOVÁBBRA IS VIDEÓRA KÉSZÜLT FILMEK A
VIDEOGALÉRIÁN, KÖNYVES KÁVÉZÓ ÉS LEMEZBOLT A
FÖLDSZINTEN

VII., ERZSÉBET KÖRÚT 39.

Lengyel Péter

Holnapelőtt

nem-regény, 89-90-91

„Egy Morrison nevű amerikai csillagász néhány évvel ezelőtt a Bjurakan-i szimpozionon (Örményország) 10 a huszonegyedikén és 10 a huszonkettediken közötti számú morzsára (bit) becsülte az emberiség felgyülemlett teljes tapasztalatát. A történelem során készült könyveket és kéziratokat 10 a tizenegyedikén bitnyire teszik. Foglalkozási ártalom: először is kötelességszerűen kétkedem: vajon ki lehet-e egyáltalán fejezni *bitekben* az emberi tapasztalatot? Ugyanazt érti e szón a csillagász, mint mi, civilek? Kérdezek: hány *bit* a balatoni szél szaga? egy hógolyó a nyakamban? egy rekedtes női hang varázsa? A végkövetkeztetést azonban elfogadom: a nagyobbik rész nem jutott kifejezésre, az egyének magántartományában maradt. Az a dolgom, hogy növekedjék a kifejezett, s ezáltal *megosztott* emberi tapasztalat.”

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

Szent Péter és John Stuart Mill

MARCIN KRÓL

Kezdem azzal, hogy ebben az ügyben az *Advocatus Angeli* szerepét szeretném betölteni. Azoknak a drámai konfliktusoknak és félreértéseknek, amelyek a katolikus egyház és a lengyel társadalom liberális, „felvilágosodott” részének a kapcsolatát jellemzik – egy olyan társadaloména, amelynek nagy része (talán túlnyomó többsége) hívő katolikus – számos oka van. Érdeemes a vitának azzal a részével kezdeni, amit nem a bármelyik oldalról jövő rosszindulat, hanem egész egyszerűen a megértés hiánya okoz, a szó szoros értelmében vett értetlenség. Ilyen értetlenség egyébként mindkét oldalon felmerül, de még az egyház csupán a liberalizmus bizonyos jelenségeit vagy szerencsétlen következményeit azonosítja annak lényegével, addig az egyház kritikusai hajlamosak teljesen megfeleledkezni az egyház mibenlétéről, alapvető küldetéséről.

Hit és igazság

Az igazság kinyilatkoztatott. De az igazságnak nem vagyunk teljesen a birtokában. Isten misztérium számunkra, de az igazság léte minden kétség felett álló. Arról, hogy az igazság számunkra, emberek számára mennyire hozzáférhető, hogy mit jelentenek nekünk a csodák, a szent helyek, a bibliai történet, végül, hogy a pápa mennyiben testesíti meg illetve mennyiben szolgálja az igazságot, véres viták folytak teológusok, próféták, közönséges hívők között az Egyház megalakulása óta. Egy dolgot azonban senki nem vitat az egyház kebelén belül, és ez az igazság léte és megváltoztathatatlanága. Persze az eretnekség története egyidős az egyház történetével. Az egyház sokat tanult az eretnekektől, sok mindent át is vett tőlük, de azt soha nem engedte meg, hogy az igazság, különösen annak dogmatikai magja megrendüljön. Azokat az eretnekeket, akik ezt nem értették meg, örökre száműzték az egyházból.

Az alábbiakban nem arra törekszem, hogy az igazság már meglévő interpretációinak sorát a sajátommal bővítsem, de azt szeretném hangsúlyozni, hogy az igazság elismerése összeegyeztethetetlen bármifajta relativizmussal. Intellektuálisan nem lehetséges az igazságban való hitet összeegyeztetni pl. egy olyan meggyőződéssel, miszerint a hit pszichológiai jellegű és minthogy mint emberek különbözünk egymástól, különböző dolgokban hiszünk. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a kinyilatkoztatott igazság nem foglal mindent magába, és számos elemét az évszázadok során nagyon különbözőképpen értelmezték, ami elkerülhetetlenül azt a benyomást keltette, hogy az

egyház konjunkturális hatások alatt áll vagy – ami még rosszabb – opportunistá módon viselkedik. Ez a benyomás azonban téves. Az egyház ugyanis világi intézmény, papjainak – bár egyesek közülük tévesen mást gondolnak – nincs külön bejáratuk az igazsághoz, csak az, ami minden hívő előtt nyitva áll. Jókora egyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy az egyháznak csakúgy, mint nekünk magunknak, az igazság a különböző korokban más és más arcát mutatja, a valóság másként vet fényt az igazságra, mielőtt onnan visszaverődve eljut hozzánk és lehetővé teszi számunkra az életben való jobb eligazodást. Nem azt jelenti ez, hogy az egyház hisz a haladásban, de a hit egyik alapja a meggyőződés, hogy a megváltás egyre közelebb van. Fogalmazzunk világosan és határozottan. Az igazság – és nem az egyház – szempontjából az ötödik parancsolat nem relativizálható.

Az önvédelem háborúban, a halálbüntetés, a szülő nő életének a védelme kivételes esetnek számít, mert benne az egyik élet szembekerül a másikkal. Mindhárom eset többféleképpen értelmezhető természetesen, és semmi nem indokolja, miért kellene az egyháznak az egyik értelmezést ránk erőltetnie. Két lehetőség kínálkozik. Az első, hogy az egyéni lelkiismeretre hivatkoznak. A társadalmat azonban törvények és intézmények szabályozzák, melyek alapvetően bizonyos lefektetett elvek szerint működnek, és csak kivételképpen a bennük dolgozók lelkiismerete szerint. A másik lehetőség, hogy az egyházat olyan intézménynek fogjuk fel, amely általa játszik szerepet a közéletben, hogy pozitív hatást gyakorol a társadalmi és erkölcsi gyakorlatra. Az egyháznak és képviselőinek azonban egyik esetben sincs felhatalmazásuk rá, hogy ők mondják ki a végső szót arról, hogyan kell az ötödik parancsolatot helyesen értelmezni a mindennapi életben.

Olyan időszakban, amikor annyit vitatkoznak az egyház abortusszal kapcsolatos álláspontjáról, amikor negatív állásfoglalását annyi kritika éri, nem szabad megfeleledkezniünk róla, hogy az egyháznak joga, sőt talán kötelessége is, hogy az abortusz beszüntetésére szólítson fel. Ugyanakkor semmivel sem nagyobb a hozzáértése, mint a közélet bármely más intézményének azt a kérdést illetően, hogy mely pillanatban válik a magzat emberi lényvé. Ha az egyháznak kizárólagos értelmezési joga lenne e területen, hamar nehéz helyzetbe kerülne, mert akkor az igazságszolgáltatásról is neki kellene gondoskodnia. Arra is emlékeztetni szeretnénk – és e kérdésnek ugyanakkora a jelentősége, noha kisebb volumenű –, hogy egy következetes egyháznak vagy egyértelműen el kellene ítélnie a halálbüntetést vagy magára kellene vállalnia az ítélezést. Továbbmenvő, az egyháznak be kellene hatolnia a háború filozófiájának és erkölcsének a területére is. Hasonló megfontolások kétségtelesen szerepet játszottak a szentatyának az öbölháborúval kapcsolatos állásfoglalásában, de az egyház nem vállalhatja

A tanulmányt a *Transit* című folyóirat 3. számából vettük át (*Der heilige Petrus und John Stuart Mill*, 1991–92 től, 100. oldal).

magára az ENSZ szerepét és napjainkban már azt sem képes felelősen eldönteni, hogy egy bizonyos háború igazságos-e vagy sem.

„Ne ölj” – ezt könnyű kijelenteni, de ha megengedünk kivételeket – ami elkerülhetetlen –, azzal az emberek lelkiismeretét terheljük. E kivételek meghatározása és a konkrét esetek besorolása nem lehet az egyház feladata, hacsak nem akar a közösség egész életéért teljes felelősséget vállalni. Ez egy felekezeti államban nem, csak egy teokráciában lehetséges, ahol a jog és a hatalom az egyház kezében van. Nem hinnénk, hogy az egyház ilyen szerepre törekedne, de azt sem, hogy lehetséges lenne az egyháznak megtiltani, hogy megadják a császárnak, ami a császáré.

Másfelől a dolgok félreértése lenne, ha azt várnánk az egyháztól, hogy szorítkozzon a kinyilatkoztatott igazság hirdetésére. A katolikus egyháznak feladata a hittérítés, az ige hirdetése, a tanúságtétel az igazságról, ahol csak lehetséges. Az egyház nem viselkedhet úgy, mint egy tébolyult feltaláló, aki felfedezését, amely az emberiségnek sok hasznot hozhatna, magának tartogatja. Még ha a történelem során különbözőképpen próbálta is az egyház betölteni apostoli küldetését, az indítéka mindvégig azonos volt. És mivel az erőszakos hittérítés mára elavulttá vált, azért az egyház különféle módszereket használ ma is célja elérésére, nem pusztán a meggyőzést.

Hit és politika

Ezzel kapcsolatban szeretnék megvizsgálni egy gyakran hangoztatott állítást, nevezetesen, hogy az egyháznak nem szabadna beavatkoznia a politikába. Ezt kétféleképpen lehet érteni. Az egyháznak – így az első érvelés – nem volna szabad nyíltan kiállni egyetlen párt, politikai csoport mellett sem; el kellene kerülnie a közéletbeli szereplést, még ha alapvető apostoli küldetése erre irányul is.

Mint általában lenni szokott, a gyakorlati esetek elhatárolása itt is nehéz, és az egyház képviselőinek ügyességén, tapintatán múlik, hogyan avatkoznak be a közéletbe. Kétségtelen, hogy e tekintetben a lengyel klérus tagjai nem büszkélkedhetnek túlzott mértékű tartással. Ezek azonban eseti dolgok, bár egyik vonatkozásuk, nevezetesen, hogy milyen formát ölt a hit terjesztése, valóban fontos és erre később még visszatérek. Ha azonban az egyházat úgy tekintjük, mint a közélet egyik jelentős lobbyját, akkor közönséges képmutatás volna megtiltani neki az abban való részvételt, amire a céljainak megvalósításához olyannyira szüksége van.

Az egyházi beavatkozás ellenzői többnyire arra hivatkoznak, hogy például az iskolai hittanoktatás elkerülhetetlenül bizonyos fokú intoleranciára vezet. Ez a tényeket tekintve – igaz. Világosan meg kell azonban mondani, hogy ezen intoleranciát nem az egyház gerjeszti, és az újabb korokban amúgy sem a katolikus egyház volt az intoleráns eszmék fő szószólója. Az ilyen vádak hangoztatása vagy tudatlanságról vagy rosszindulatról tanúskodik. Mi vagyunk intoleránsak vagy a gyerekeink, ha kicsúfolják azt, aki nem jár hittanórára? Nem szabad a saját bűnünket másra kenni.

Sokkal problematikusabb az egyház szerepe a politikai küzdelemben. Egy adott párt óriási előnyre tehet szert az egyház támogatása révén. Azonban a kánonjog – az egyes püspökök és a klérus más nyilvánvaló szimpátiái ellenére – tiltja a politikai állásfoglalást, a pártok, egyének nyilvános támogatását. A jog az jog. De hát nem szólítottak-e fel egyes papok az 1990-es elnökválasztáskor Walesa

támogatására – kérdezik a kritikusok. Igen, megtették, de az egyháznak ezek a képviselői túlléptek hatáskörükön. Mi mást tehetnének egy szabad országban, mint hogy ezt a nyilvánosság elé tárjuk? Ez azonban nem történt meg. Mivel magyarázható, hogy még azok a politikusok és politikai csoportosulások, amelyek ellenzik az egyház közéleti szerepvállalását, sem mutattak kellő bátorságot, amikor a dolgokat nevéükön kellett volna nevezni, és nyíltan állást kellett volna foglalni?

Ez a dolog lényege. Lengyelországban az egyház (jobbán mondva, annak számos képviselője) nem túl válogatós a nyilvánosságnak szánt megnyilatkozásaiban és tetteiben. A közélet szereplői ugyanakkor kételkedés nélkül alávetik magukat az egyház valóságos vagy – ahogy én gondolom – inkább csak képzelt nyomásának. Ennek az lesz az eredménye, hogy az egyház, túllépve apostoli küldetésén, olyan területekre téved, ahol nincs keresnivalója, és ez hosszú távon neki magának is károkat okoz. Honnan ered ez a félelem az egyház véleményétől?

Ennek mechanizmusát viszonylag könnyű felvázolni. A kiút azonban keserves, és az egyház együttműködése nélkül megvalósíthatatlannak bizonyulhat. Közhely, mégsem szabad megfeledkezni róla, hogy az egyház alapvető szerepet játszott a kommunizmus elleni harcban. Sok éven át, amikor még volt remény a kommunizmus megreformálhatóságára (ami nem jelentette volna a megsemmisítését) az egyháznak ezt a szerepét számos lengyel értelmiségi lebecsülte. Az 1968. márciusi eseményeket követően, amikor az emberek megszűntek hinni a kommunizmus megreformálhatóságában, az egyház szerepét bizonyos mértékig elismerték, és nem is annyira felnagyították, mint inkább félreértették. Paradigmatikus példája ennek Adam Michnik könyve, az *Egyház, baloldal, dialógus*, amely 1977-ben jelent meg Párizsban lengyelül.

Valószínű, hogy abban az időben minden értelmes és becsületes ember osztotta a szerző álláspontját, aki valószínűleg maga is tisztában volt annak mesterkéltségével. Nem akarom elítélni sem a könyvet, sem szerzőjét, csupán az akkori lengyel ellenzék illúzióit akarom leleplezni, mely illúziók fájdalmas következményeitől ma is oly sokan szenvedünk.

Az illúzió lényege, hogy a totalitarizmus-ellenes frontot (egy negatív dolgot) összetévesztettük valami pozitívval: a baloldali vagy jobboldali, de mindenképpen liberális világgéppel. Amikor a kommunista rendszer összeomlásakor világossá vált, hogy az egyház nem osztja ezt a világgépet, szövetségeseit ez kiábrándultsággal, sőt dühvel töltötte el. Addig, amíg a kommunista hatóságok és a nem kommunista ellenzék között mély, áthidalhatatlannak látkozó szakadék tátongott, az egyház ideális közvetítő volt. Nyilvánvaló azonban, hogy akik annak idején üdvözölték ezt a közvetítői szerepet, ma nem annyira lelkesek annak láttán, hogy az egyház már nem elégszik meg a közvetítő szerepével, hanem döntőbíró akar lenni. Az olyan kívüllők számára, akik nem értik az egyház küldetését, ez meglepő szerepváltozásnak tűnik, és a nyugati sajtó ezt számtalanszor a szemünkre is hányja. De akik mindig kritikusán viszonyultak az egyház politikai szerepvállalásához, vagy akik épp ellenkezőleg üdvözölték azt, nem látnak semmilyen radikális szerepváltást. A körülmények változtak csupán, de nem az egyház.

Mi a feladata a döntőbíróknak? A demokrácia mindennapi életében számos olyan helyzet adódik, amely etikai kérdéseket vet fel. Az egyház ilyenkor nem maradhat néma;

hisz az a küldetése, hogy tanúságot tegyen az igazságról. Például az egyház nem fogadhatja el kritikátlanul a kulturális relativizmust oktatásban vagy az engedékeny társadalom eszméjét. A történelemből tudjuk, hogy az egyház küldetésének beteljesítésére a legkülönbözőbb módszereket képes alkalmazni. E módszerek közül egyesek – mint az más intézménynél is előfordul – hibásnak, sőt a kitűzött cél fölül szemlélve, egyenesen károsnak bizonyulnak. Ez azonban gyakran csak utólag derül ki. Ami a lényeg, hogy az egyház csak akkor szerepet tölthet be, amekkorát a világi társadalom engedélyez a számára. És ha e téren valami aránytalanság mutatkozik, a felelősség a civil társadalmat terheli, amely nem képes gátat szabni az egyház ambícióinak.

Térjünk vissza a félelem kérdésére. Ez három dologban jelentkezik. Félelem elsősorban attól, hogy baloldalisággal, erkölcsi relativizmussal fogják vádolni azt, aki nem hangsúlyozza egyházi kapcsolatait vagy akinek a politikai nézetei nem számolnak Isten létével. E félelmeket nem az egyház fellépése táplálja; spontán módon alakult ki azok között a liberálisok között, akik egykor oly kritikátlanul sorakoztak fel az egyházzal kötött szövetség mögé, hogy számukra most a legcsekélyebb kritika is elpártolásnak tűnik. Senki, aki annak idején örömmel állította ki műveit templomhajókban vagy aki előszeretettel festett keresztek és temetőket, ne mondja most, hogy az egyház korlátozta művészi szabadságát. Ezt mi magunk akartuk így.

Másodsor: félelem attól, hogy a katolikus hitnek nincs meggyőző alternatívája. A kommunizmus olyan pusztítást végzett az ideológiai életben, hogy az emberek számára az egyetlen menedéknek a keresztény hit tűnt. Ma, amikor lehetőségünk van a választásra, a hit már nem az a meleg hajlék, ami volt (ráadásul elfogadhatatlan követelésekkel párosul!), és így nyűggé vált. Problematikus lett, de nincs szellemi alternatívája és ez bénítólag hat a kritikára. Stanislaw Tymiński elnökjelöltsége szimbolikusan mutatja, mi következhet akkor, ha a kormányzás Lengyelországban olyanok kezébe kerül, akik a minden lelki támasztól megfosztott tömegek szószólóiként lépnek fel. A lengyel liberalizmus még mindig túlságosan gyenge ahhoz, hogy erkölcsi és szellemi támaszként szolgáljon. Miközben – kezdetben szükségszerűen – kizárólag a gazdaságra koncentrált, egyszerűen képtelen rá, hogy ebben a formában megfeleljen a társadalom várakozásainak.

A legnagyobb félelem azonban a pápától való félelem. Meg vagyok győződve róla, hogy az az aggodalom, hogy a szentatya egy napon szimpátiájának (vagy ellenérzésének) fog hangot adni Lengyelország valamely politikai csoportosulásával kapcsolatban, bénítólag hat országunk politikai életére. Itt is óriási félreértéssel van dolgunk. A pápa ritkán avatkozik be a lengyel közéletbe. Sokkal fontosabb tényező, hogy mindenfajta régi tekintély összeomlása, az ellenzék hőseinek és mártírjainak gyorsan csökkenő vonzereje olyan helyzetet hozott létre, amelyben senki nem érez ma Lengyelországban elhivatottságot magában, hogy szellemi, politikai vezetésre vállalkozzon. Még a kommunizusból ránk maradt jog és alkotmány sem örvend legitimitásnak. Egyedül II. János Pál legitim. De ő hallgat, mert nem feladata, hogy Lengyelország politikai életét megszervezze. Ez a hallgatás pedig előnyösebb a politikai élet minden szereplőjének, mintha – akárcsak közvetett – kritikának lenne kitéve.

A félelem, összefoglalva, abból ered, hogy sem a kívülállók, sem maga az egyház nem vetnek világosan számot azzal, hogy Isten országa nem e világról való, és saját te-

kintélyük fogyatékoságát kompenzálják az egyház tekintélyére való – hol szegénylősebb, hol kevésbé szegénylős – hivatkozással. Hosszabb távon azonban nem ez a legfontosabb. Mi itt Lengyelországban most kezdjük csak megérteni, hogy a cinizmus és oportunizmus elkerülhetetlen elemét képezi a demokratikus rendszernek, és hogy a közélet szereplőit ritkán jellemzik különösebb erények vagy jellemzilárdság.

Sokkal fontosabb azonban ennél egy alapvető tévhit, mely abban a reményben ölt testet, hogy egyfelől „a katolicizmus liberalizálható”, másfelől a „liberalizmus katolizálható”. Ez a tévhit a dolog lényege, minden más félreértés erre vezethető vissza.

Hit és liberalizmus

Az „egyház liberalizálhatóságával” kapcsolatos remények olyan régiiek, mint maga az egyház. Nem fogjuk itt elemezni a gnóoszt vagy a középkori vitákat. Elegendő emlékeztetni az újkor, a modern romantikus, szocialista vagy pozitivisták katolicizmus első hullámaira. A „liberalizáció” mindig tágitani próbálta az egyházi tolerancia határait a közélet olyan jelenségeivel kapcsolatban, amelyek korábban egyházi tilalom alá estek. Más szavakkal, a liberalizálás az egyház tanításainak bizonyos részleges relativizálását szolgálta.

A liberalizálás gyakran öltötte az egyházi tanítás és intézmények instrumentálzásának a formáját. Motívumai a legkülönbözőbbek lehettek, amint azt de Maistre és Tocqueville példája mutatja. Míg előbbi az egyházi hatalom abszolút legitimálására törekedett, utóbbi célja az volt, hogy egy szabad és demokratikus társadalomban helyet biztosítson a lelki szférának. Ezt az instrumentálzást azonban nem szabad összetéveszteni a liberalizálás reményével. Ez abból az érthető törekvésből fakad, hogy a hitet igazítsuk hozzá a modern társadalom szükségleteihez. A vita, amelynek főszereplőjeül mostani céljaink érdekében Szent Pétert és John Stuart Millt választottuk, a modern kor kezdetére nyúlik vissza.

A modern kor vívmányai közül az egyén szabadsága a legjelentősebb. Valóban: a mai civilizáció elképzelhetetlen nélküle. Ez a szabadság mindenekelőtt negatív és korlátozásoktól való mentességet jelent. Bárki, aki elhanyagolja, korlátozza, megkérdőjelezi ezt a szabadságjogot, az ellensége a demokratikus, liberális gondolkodásnak. Annak ellenére, hogy a szabadsággal és annak korlátaival kapcsolatos értelmezésünk állandóan változik, és hogy a huszadik században e tekintetben megdöbbentő tapasztalatokat szereztünk, John Stuart Mill kijelentése, hogy az egyéni szabadság elleni minden támadás bűn, ma is érvényes. Ebben a megközelítésben a katolikus hit (nem a személyes meggyőződés, hanem a hit mint a közélet tényezője) korlátozza vagy legalábbis fenyegeti az egyén szabadságát.

A katolicizmus liberalizálhatóságába vetett remények általában összekapcsolódnak a hit privatizálásával kapcsolatos követelésekkel. Az egyházi érdekektől, hittérítői túlkapásoktól mentes magánhit nincs ellentétben az egyéni szabadsággal. Ugyanakkor a közösségi formát öltő hit potenciális fenyegetést jelent. A magánhit – bár önmagában abszolút – nem kényszerít rá semmilyen egységes, kizárólagos világnézetet a társadalomra. Ettől elsősorban azok félnek, akik annak idején meghódoltak a világi totalitarizmus kísértése előtt és most valami hasonló szándékot tulajdonítanak az egyháznak.

Az egyház számára a hitnek mindig kettős jelentése van. A történelemben és az egyházi dogmában a misztikus elem dominál, amely magánjellegű, bár a szekták formájában néha ez is megpróbál behatolni a közéletbe. De mindig volt a vallásos meggyőződés belül egy erős áramlat, amely közéleti szerepre is vágyott. Az egyház mindig is előnyben részesítette Aquinói Tamást Szent Ágostonnal szemben; a keresztes hadak hite kedvesebb volt előtte, mint a misztikusoké, az aktív térítés mint az egyéni kiválasztottság. A szabad akarat elvének tagadása volna, ha az egyház kizárná Isten elvetésének a lehetőségét, ugyanakkor értelmetlen lenne azt állítani, hogy Isten elvetésének nincs az egyház meggyőződése szerint semmi következménye. Van, mégpedig az, hogy az ördög hatalmába kerülünk.

De hogyan egyeztethetők össze a katolikus hitből fakadó szokásbeli, erkölcsi, jogi és politikai korlátok az egyéni szabadság abszolút elsőségével? Például egy parlamenti képviselő alávetheti-e magát a pártfegyelemnek, ha pártjának döntése ellentétes vallási meggyőződésével? A kérdést csak bonyolítja, hogy a katolikus hit szerint – ellentétben minden más keresztény vallással – Szent Péter utóda itt van közöttünk, az egyház feje nem csupán választott képviselő, hanem megválasztásával olyan képességek birtokába jut, amelyekkel a Földön senki más nem rendelkezik. Egy katolikus nem maradhat hű vallásához, ha nem fogadja el a pápának ezt a különleges szerepét.

Emlékszünk azokra a párbajokra, amelyeket a romantikusok vívtak az úristennel, hogy nekik is juttasson ilyen szerepet. Ismerős példa a Nagy Improvizáció.* De a híres „hallgass”,* úgy tűnik, végleges választ ad erre a kérdésre. Az úristen a dialógusba nem ment bele, csak és kizárólag az pápa hivatott effajta közbenjárásra. Ezért a katolikus szabadságának bizonyos korlátozása és az ebből adódó konfliktusok súlyosak, de elkerülhetetlenek. Így már csak egyetlen érv marad, amit egyébként gyakran hangoztatnak, hogy senki nem kényszerít bennünket arra, hogy katolikusok legyünk, és hogy végső soron ezek a konfliktusok a szabad döntésünk következményei.

Ez az érv azonban hibás, mert bár egy szabad társadalomban senki nem kényszerít bennünket arra, hogy moziba menjünk vagy hogy egy meghatározott politikai pártra szavazzunk, a hit vagy hitetlenség közti választás – az egyház nézőpontjából – a megváltás vagy elkárkozás kérdése. Hogy megyünk vagy nem megyünk moziba, azon legfeljebb a szórakozásunk vagy a szabadidőnk múlik. Azon, hogy hiszünk vagy sem, sok minden.

Szent Péter és John Stuart Mill tehát összeegyeztethetetlen. Ugyanakkor az élet és annak köznapi szükségletei szövetségeket, kompromisszumokat kényszerítenek ki. Ilyen fontos szövetség például Lengyelországban a totalitarizmus-ellenes erők szövetsége. Az egyház és állam szétválasztására vonatkozó rendelkezések jelentik a másik példát. A dolgok természetéből eredően azonban a modus vivendi megtalálására irányuló mindeme kísérletek, szövetségek, kompromisszumok, megállapodások csupán a felszínt érintik; nem tévesztendő össze a végleges, elvi megoldásokkal.

A dolog egészen másképp áll a gazdaság területén. Itt az egyház különválasztása a magánszférától és az államtól sokkal egyértelműbb – vagy legalábbis lehetne, ha nem akadályozná két körülmény. Az egyik, hogy az egyház – száza-

dunk minden kiábrándító tapasztalata ellenére – lankadatlán kísérleteket tesz új és igazságosabb gazdasági modellek megfogalmazására. A másik, hogy a gazdaság és a politika intézményei elzárkóznak az egyház morális beavatkozása elől. E szempontból teljesen új mozzanat az egyház tanításán belül II. János Pál *Centesimus Annus* kezdetű enciklikája. A pápa most először úgy foglal állást a gazdasági élet kérdéseiben, hogy nem javasol saját alternatívát és nem kötelezi el magát egy, a szocializmus és a kapitalizmus közötti „harmadik út” mítosza mellett.

A pápa arra a kérdésre keresi itt a választ, hogy a kommunizmus bukása feltétlenül a kapitalizmus győzelmét jelent-e: „A válasz nehéz – mondja a pápa. – Ha »kapitalizmuson« olyan gazdasági rendszert értünk, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon pozitív szerepét és – ami belőle fakad – a termelőeszközökért viselt felelősséget, illetve a szabad kezdeményezést a gazdaságban, a felmerült kérdésre bizonyára igennel kell felelni, bár található volna a »vállalkozói gazdaság«, »piacgazdaság« vagy egész egyszerűen a »szabad gazdaság« elnevezés. De, ha »kapitalizmuson« olyan rendszert értünk, amelyben a gazdasági szektor szabadságát nem korlátozzák szigorú jogi előírások annak érdekében, hogy az emberi szabadság szolgálatába állítsák (mely – lényegét tekintve erkölcsi és vallási jellegű – emberi szabadságnak a gazdasági szabadság csupán egyik megnyilvánulása), akkor a válaszuk egyértelműen tagadó.” (*Centesimus Annus* 42. bek.)

Ezzel kapcsolatban egy liberálisnak sem lehet ellenvetése. A pápa nem új gazdasági rendszer megalkotására törekszik (mint tették elődei), hanem csak az a viszony foglalkoztatja, amely a gazdaság és az emberi szabadság között fennáll, és amelyet századokon keresztül bíráltak mind a konzervatívok, mind a baloldali képviselői. Ebben a vonatkozásban az egyház rendkívül fontos szövetsége lehet mindazoknak, akik a szabadpiaci gazdaság erkölcsi és pszichológiai alapjainak megjavításán fáradoznak, ha a meggyőződéses liberális körök felismerik, hogy a liberalizmus csupán technika, és nem megoldás a társadalom valamennyi problémájára. Így jutunk el a következő nagy témához, nevezetesen a mai civilizáció, közelebről az európai vagy nyugati civilizáció katolikus és mindenekelőtt pápai kritikájához.

Hit és Európa

Az a kritika, amellyel az egyház az európai civilizációt, az európai szellemet illeti, természetesen nem újkeletű. Az egyház keretein kívül is sok kritikusa van Európának, és mint tudjuk, az önkritikára való hajlam központi vonása az európai kultúrának. Most azonban másról van szó. Azt a kérdést kell megválaszolnunk, amit legerőteljesebben Francis Fukuyama fogalmazott meg, és amelyet azóta számos oldalról bíráltak, nevezetesen, hogy a történelemnek vége, a liberalizmus győzedelmeskedett, az emberek álmai teljesültek, az utópiák valósággá váltak; elismerik, hogy számos politikai és társadalmi ideál beteljesületlen maradt, a vállalkozás maga azonban lezárult, a cél de facto megvalósult, már csak apróbb javítások vannak hátra, melyekre folyamatosan szükség lesz, de ennek már csak másodlagos jelentősége van.

1991. június 9-i varsói beszédében a pápa ezt a nézetet közvetett, de megsemmisítő kritikával illette. Ez a kritika nagyon hasonlít Zygmunt Krasifski nézeteire, akinek az írásai számos pápai beszédhez adtak már ihletet. Álljon itt

* Utalások Mickiewicz *Ősök* című drámai költeményére.

két idézet Krasziński 1848-ban született, IX. Pius pápához intézett memorandumából: „Midőn e sorokat írom, Európa a komor és ünnepélyes borzalom képét mutatja, melyhez hasonlót nem mutatott soha azóta, hogy a pogányság és a római birodalom összeomlott a barbárok nyomása és a kereszt mennyei világossága alatt. A hasonlóság meglepő. E hasonlóság abban áll, hogy ma is csak kevesen élnek valódi életet, hitben és szeretetben. A többséget elemészti a kétely, a züllés, a nyomor. Sokan mély letargiából ébrednek, messziről homályos utat sejtjenek, amelyen el kell hogy induljanak, de hogy hová akarnak jutni, maguk sem tudják (...) És itt bátorodom megkérdezni, vajon nem tartozik-e a Szentszék legszentebb kötelességei közé, hogy minden erejét összeszedve arra törekedjen, hogy ezt a katasztrófát megállítsa? Vajon nem azért van-e a Szentszék, hogy az emberiséget segítse, hogy erősítse, hogy jó útra vezesse? Ha távolról viharfelhők gyülekeznek, nem az ő kötelessége-e, hogy előrelássa és távotartsa őket? Megpróbáljuk kimutatni, hogy ez a vihar nem tartóztatható fel, csak egy feltétellel: és ha ez a feltétel a legigazabb, a legteljesebb módon keresztényi, miért is haboznánk?”

Ez a memorandum – mint tudjuk – nem hozott eredményt. A Vatikán nem volt képes megfelelően reagálni arra a fenyegetésre, amelyet Krasziński helyesen előre látott. Az akkori egyház nem volt felkészülve arra, hogy Európában missziót töltsön be. Európa pedig egész jól érezte magát az ipari fejlődés és a civilizáció káprázatától táplált meggyőződésében. De a memorandum más ok miatt sem érhetett célt. A lengyelek szellemi vezetői mélyen vallásos emberek voltak, akik ugyanakkor állandó vitában álltak az intézményesült egyházzal. Itt meg kell említeni, hogy az intézményes lengyel egyház ereje, parietizmusa és valóságos társadalmi hatása a 19. és 20. század folyamán sokkal kisebb volt, mint azt ma gyakran alaptalanul állítják. Csak 1948 után indult a vallásos szellemiség soha nem látott virágzásnak, és nőtt meg ennek hatására az intézményes egyház szerepe.

Egész másképp gondolkozunk erről ma, amikor minduntalan Európa keresztény gyökereire hivatkozunk, amikor előszeretettel mondogatjuk, hogy az európai kultúra természeténél és lényegénél fogva keresztény (még ha megemlékezünk is a zsidó-görög hagyományról). Vagy az a helyzet, hogy a kereszténység csupán e kultúra öröksége és ezért ugyanúgy kezelendő, mint minden más műemlék, vagyis időnként fel kell újítani, útikalauzokban be kell mutatni, át kell adni tudós feldolgozásra a kultúrtörténet szakembereinek, vagy pedig továbbra is e kultúra élő gyökere, akkor viszont hívásának félvállról kezelése önmagunk lebecsülésével egyenértékű. Úgy tűnik, hogy a legszembetűnőbb álláspont e kétféle tényállás összemosására tesz lehetetlen próbálkozásokat. A gyakrabban hangoztatott álláspont szerint az egyház pozitív szerepet tölt be akkor, amikor erkölcsi mintákat fogalmaz meg, amikor azt mondja, hogy ne ölj, mondj igazat, szeresd felebarátodat, de ellenszenvessé, egyesek számára veszélyes betolakodóvá válik, amikor azt mondja, hogy csak egy igazság létezik.

A liberális álláspont azután megpróbálja az egyházat visszavezetni a maga társadalmi-morális funkciójához, azt is korlátozottan értelmezve. És ami érdekes: mintha az egyház maga is szívesen belemenne funkciójának ebbe az értelmezésébe. A prédikációkban püspökök és plébánosok szájából többet hallunk arról, hogyan kell helyesen élni, nem inni, nem vinni túlzásba a szórakozást, törődni a gyerekeinkkel, mint arról, hogy egész életünkkel a megváltá-

son munkálkodunk, hogy teljes erőnkkel az igazságra kell törekednünk.

Európa újraevangelizálása, amelyet II. János Pál varsói beszédében kétségtelenül meghirdetett, ebből a szempontból kettős értelmezést kap. Először is Lengyelországot megértendő országnak tekinti, olyan országnak, amelyet az egyház számára meg kell nyerni vagy legalábbis vissza kell hódítani. Érdekes módon a lengyel katolikusok a pápának erre a felhívására meg sem próbáltak reagálni. Érdekes, de érthető, mert ez a felhívás ellentmond annak a széles körben elterjedt önelégült meggyőződésnek, hogy így ahogy vagyunk, tökéletes katolikusok vagyunk. Másodszor: Krasziński nyomán a pápa elismerte, hogy Lengyelország jó kiindulópont Európa újraevangelizálására. Nem tudom, hogy ez a terv sikerülni fog-e, de a fenti fejtegetésekből teljesen világos, hogy ha az egyház nem akar áldozatul esni a liberális erőziónak, vagyis ha nem akarja elveszíteni önazonosságát, újra meg kell hódítania a maga számára az öreg kontinentet.

Itt meg kell emlékeznünk azokról a vádakról, amelyek a kereszteshadjárral kapcsolatban rögtön elhangzottak. Mindenekelőtt az egyház antimodernizmusát emlegetik, de felróják a pápának a konzervativizmusát, a demokratikus intézmények félvállról kezelését.

Az egyház mindig antimodernista volt, minthogy a civilizációs haladás kívül esik az egyház érdekkörén. Megváltásunk szempontjából teljesen érdektelen, hogy vannak-e számítógépeink vagy nincsenek. De a gépekben az ördög kezemunkáját látni és más hasonló képzelődések nem az egyháztól származnak, hanem a mindig is létező ultramontán ideológusoktól. A konzervativizmus vádja nevenséges, hiszen az egyház léte a konzervativizmuson nyugszik. De sajátos konzervativizmus ez, mert az egy igazsághoz és nem az egy szokáshoz való ragaszkodáson alapul. Ezzel szemben – amint azt a legutolsó enciklika mutatja – az egyház a demokratikus intézményeket sem nem becsüli le, sem nem viszonyul negatívan hozzájuk. Nem lehet egyenlőségjelet tenni II. János Pál nézetei és a klasszikus, különösen orosz nyugatellenesség közé. Nem támadást indít Európa és annak demokratikus, parlamentáris rendje ellen, hanem megpróbálja megújítani azt, amit maga Európa is a saját gyökerének tart.

Hit, magánélet, közélet

Leszek Kolakowski utolsó előtti könyvében, a *Ha nincs Istenben* a valóság rejtett rendjével kapcsolatban kétféle lehetséges magatartást vázol fel. Az isten létében való hit erősíti a rend, az értelem érzését és lehetővé teszi a jó és rossz megkülönböztetését. Ha viszont elvetünk minden transzcendens instanciát, akkor szükségszerűen el kell fogadnunk az alapvető káosz állapotát. Ez a leírás teljesen elegendő az egyén, a magánélet számára. Csak rajta és istenen múlik, hogy megismeri-e a hit kegyelmét, és ennek következtében hogyan mutatkozik meg neki a világ rendje. Nagyon jó lenne, ha minden ilyen egyszerű volna. Mindenfajta egyház, de különösen a katolikus (bár néhány nem keresztény egyház e tekintetben nem kevésbé szigorú) azt követeli tőlünk, hogy tegyünk tanúbizonyságot – ki gyengébbet, ki erősebbet – a hitünkről.

A gyengébb verzió jó cselekedeteket, példamutatást jelent. Az öregasszonynak ama bizonyos, sokszor kigúnyolt átkísérése az úttesten, vagy hogy a munkaadó bánjon tisztességesen az alkalmazottaival, legyen rendezett a magán-

életünk és vegyünk részt a vasárnapi szentmisén. Az erősebb verzió tartalmazza a hit tevékeny terjesztésének kötelezettségét, és itt beleütközünk mai világunk egy olyan problémájába, amellyel nemigen szoktunk számot vetni, pedig e probléma a dolog természeténél fogva az egyház problémája. A világ számunkra, hívők számára értékhierarchiába rendeződik, amely hierarchia csúcán a megvilágosodás áll, de ugyanakkor ez a világ elkerülhetetlenül a liberális engedékenységek világa is.

Egy évvel ezelőtt barátaimmal New Orleansban jártam. Sétáltunk a híres Bourbon Streeten a dzsesszklubok, éjszakai lokálok és vidám turisták forgatagában. A világ egyik legismertebb pontja ez. Csodálatosan játszottak a fekete muzsikusok. Egyik bárból a másikba vándoroltunk, és útközben megszemléltük a meztelenre vetkőzött lányokat, akiket hinta röptett ki az éjszakai klubokból (amelyek, nota bene, állandóan nyitva vannak, nem csak éjjel). Az autók előtt lezárt utca egyik végében egy embercsoport állt az Ődvhadereg egyenruhájában, a másikon katolikus pap keresztel, néhány segítővel. Egyik is, másik is arra szólította fel a járókelőket, hogy hagyjanak fel a bűnnel, ne mártóznak meg a feslettségnek ebben a bugyrában. Az eredmény természetesen minimális. A Bourbon Street, mint ahogy New Orleans egész francia negyede, annak ellenére, hogy túlságosan ellepik a turisták, valóban szép és vonzó.

És hol helyezkedtünk el mindebben mi? Hol van a helye a „normál” katolikusnak? Belül is álltunk, a tömegben és kívül is, vagyis a kereszteshadjáratot vívó misszionáriusokkal együtt. Vagy talán meg kellett volna ragadnunk kabátujjuknál fogva az amerikai turistákat és meg kellett volna magyaráznunk nekik, milyen helytelen az, amit tesznek? Botot kellett volna dugnom annak a rokkantkocsinak a küllői közé, amelyben az általános zülléstől elragadtatott öregasszony hajtotta magát? Zavaros, felfoghatatlan helyzet. Pedig elméletileg a kérdésre a válasz egyértelmű: a hívő embernek ezt az egész undokságot el kell ítélnie, de legalábbis nem szabad részt vennie benne.

A gyakorlatban azonban ez nem ilyen egyszerű. Mert nem résztvenni könnyű. Az egyház misszója szempontjából pedig az ilyen magatartás egyáltalán nem elégséges.

Ugyanakkor az aktív elítélés – hacsak nem közönséges hipokrizis – a mai civilizáció óriási területeinek elvetését jelenti. És nem olyan egyszerű a dolog, hogy azt mondhatnánk: a mai civilizáció át van itatva a gonosszal. Sok minden abból, amit New Orleansban láttunk, nem osztható fel rosszra és jóra, egyszerűen érdekes és szórakoztató. Minden következetes magatartás azt eredményezné, hogy el kellene vetnünk szinte mindent, amit a mai, történetesen liberális civilizáció az ember szabadsága érdekében létrehozott. Rá-

adásul ez a civilizáció óvja magát mindenfajta rigorózus erkölcsi kereszteshadjáratától és nem ok nélkül, mert a szabadsággal szükségképpen együtt jár a rossz lehetősége. Szabadságra ítélve megtehetjük, hogy elmenekülünk az elől a civilizáció elől vagy úgy próbálunk manőverezni benne, hogy lehetőleg mi magunk ne romoljunk meg, hogy lehetőség szerint tisztán kerüljünk ki belőle. De már azzal, hogy azt mondjuk: „lehetőség szerint”, relativizáljuk a vallásos hit értékeit, és minden relativizálás a hit elvetését jelenti. Van-e kiút ebből az ördögi körből?

Teljesen tiszta és egyszerű megoldás nincs. De feltűnik a megoldás esélye, ha felismerjük, hogy a lelki dolgok objektíve magasabbrendűek az anyagiaknál (amikor e fogalmakat használom, tisztában vagyok a nagyfokú leegyszeresítéssel). A megoldás lehetősége benne volt, és talán még mindig benne van a rendkívüli lengyel helyzetben, egy olyan helyzetben, melyben persze a társadalom mozgósításának nem csupán lelki tényezői voltak. Lengyelországban történelme során másodszor ismét konjunktúrája van a lelki jelenségeknek, és ez elősegítheti a nem anyagi világ igazi, vertikális víziójának kialakulását. Ilyen konjunktúra először a romantika idején alakult ki, és ezt a konjunktúrát a lengyel kultúra kihasználta. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy noha valamennyi nagy romantikus mélyen vallásos gondolkodó és alkotó volt, ugyanakkor valamennyien erősen lázadtak a kor intézményes egyháza ellen. Ma ennek a lázadásnak nincs olyan nagy jelentősége, hiszen az egyház azóta szinte mindent a magáévá tett akkori nézeteiből, de akkor ez nyílt lázadás volt.

Mi is választás előtt állunk, és a döntés nem csupán rajtunk múlik. Ha az egyház nem képes magáévá tenni, elfogadni a világ ezen erőteljes, vertikális szemléletét, akkor utat kell engednünk magunkban a lázadásnak. Lázadásnak nem az egyház ellen, hanem az ellen a világszemlélet ellen, amely kicsinyes, földhözragadt perspektívába kényszerít bennünket, vagy arra, hogy elmeneküljünk a modern civilizáció elől. Ez azonban az egyház intézményein vagy legalábbis az egyház azon tagjain keresztül fog megtörténni, akik az ellene való lázadásra választottak. Ha azonban tudjuk, miben hiszünk és mit gondolunk, akkor bátraknak is kell lennünk. És ezt a bátorságot másoktól is meg kell követelnünk, mert a földhözragadt egyház, a politikus egyház, sőt a liberális egyház nem csak a mi személyes csődünket jelenti, de a vereségét az egész modern európai civilizációnak és a vereségét mindenekelőtt Lengyelországnak, mely a lelki javak elsőbbsége nélkül nem Svájcá fog válni, de lélektelen, seholsincs országgá.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

Kebad Kenya

HANS HENNY JAHNN

Kebad Kenya arra gondolt, hogy megeszi saját combjához. Nyersen, amint csüngött lefele, még melegen s megdobbantva szíve véréből; mégis azonban már leoldva arról az emberről, akihez tartozott, készen rá, hogy máshol összenőjön. Vagy elpusztuljon gennyesen. Kebad Kenya egy órával éjfél előtt kancája hátán lovagolt. Az égen semmi csillag. Hold sem a felhők mögött. Előttük sem út, sem mező. Se szakadék, ahova lezuhanhattak volna, se tó, amelyben megfulladhattak volna, se erdő, ahol eltévedhettek volna. Nem tudtak eltévedni és nem találkozhatott velük a balsors; mert Kebad Kenya a véget akarta; de még nem jött. S minthogy ez még nem a vég volt, hanem csupán a sötétség, kívül és belül, tennie kellett valamit. A bűnt kellett tennie vagy kimerülni. A bűnnek azonban, bármily csábítóan tűnt is neki gyakorta, tűnt megint, a bűnnek ellenállt. Valamikor zuhant bele, mint két malomkő között szétmorzsolódott a közepén; de most elgyengült a gyűlölete, mellyel megadta neki magát; most az áldozatra szomjas ellenfelet is bágyadság szállta meg. Így csak a másik maradt, a kimerülés. És ő lóhalálában vágatott a két sötétség között, és egész a hasáig kihorzosolta a combjait. És fölrepedt a ló háta, vérzett, akár a saját irhája. Ha nem végződött volna az éjszaka, egy napig viszolygott volna föl szállni a Nap, ő meg összeforrt volna a ló hátával. Egymásba zuhogott volna a nedv az állati szívből, az emberi szívből: egy korcsnak, hipokentaurnak borzalmas testvérisége.

Kebad Kenya ezt óhajtotta, hogy megszabaduljon a bűntől. De a Nap megvilágította az ég keleti felét. Megtorpant házában a lovas, és arra gondolt, hogy megeszi saját combjához. Leszállt, ügyel-bajjal, és nézte a cafatra lovagolt kancát. Könnybe lábadt a szeme. Panaszkodni kezdett, szájalomra fakadt: „Ó – így kiabált az állat fülébe –, elátkozott ember vagyok én. De le kell végre telnie rólam.” Belépett a házba s szolgálát küldött szét, hívják a szomszédokat. Ágyba feküdt, mintha gyengélkednék. Cselezett. Ki akarta csalogatni a halált. Összesereglettek a szomszédok, vacska köré álltak. Egyikük sem kérdezte, hogy s mint van. Vagy vajon segíthetne rajta. Rettegtek tőle, megvetették. Mert hatalmas volt, hatalmasabb, mint ők összesen. Háza volt nagy, szolgálja számtalan. Őket azonban távol tartotta, mint sertéseket egy ólban. Csak nagy-néha szólított magához egyet-egyét. És akkor rettegethetett, akit szólított.

„Magamhoz kérettelek – kezdte Kebad Kenya –, mert rosszra fordult sorom. Nincs asszonyom, nincs gyermekem, nincs barátom. De ti a szomszédaim vagytok. Igaz, nem lehet bízni bennetek, mégis jobb vagytok, mint a szolgálaim: szívesen agyonütném őket. Bárha soha nem ütöttem agyon szolgát, híreszteljenek rólam akármit is. Ha tehát ez a bűn nem illik is, és egyéb bűnök sem, melyeket ti, szomszédaim napról napra elkövettek, más nódon mégiscsak bűnbe estem. Ha segítene rajtam, hogy siránkozom és gyötrődöm, siránkoznék és gyötrődnék. És ha Istennek tetszene ez, neki is kedvébe járnék. De hiszen hogyan gyönyörködjek siralmas hangjaimban? Miért fecséréljen időt arra, hogy újra meghallgassa ballépéseim lajstromát, amit untig ismer? Megrögzött bűnös maradok inkább: szavakkal nem lehet változtatni bűnömön.”

A szomszédok megrökönyödtek, szisszentek föl: „Istenkísértés ez, nagyobb bűn, mint akármi más!” Ő azonban szemrebbenés nélkül így folytatta: „A házam és földem, erdőim s patakpartjaim mind a tiétek, mert ti vagytok a szomszédaim. Megkönyörülhetnék szolgálaimon, akiket éppen eleget kínoztam és csepültem. De inkább bennetek bízom. Még csak nem is fontolgom, hogy nekik ajándékozzam vagyonomat.”

A szomszédok beszélni kezdtek: „Ha ilyen a szíved belül, hadd legyünk segítségedre. Amennyire ismerünk, nem szoktad elajándékozni javaidat anélkül, hogy ellenértéket követelj. Mit tegyünk érted, mondd meg hát.”

„Úgy van, amint gyanítjátok – adott hangot megint Kebad Kenya –, ismertek kicsit s tudjátok: föléggethennék házamat, kisüthennék erdőimet, sőt a földjeimre, pénzemet olyan sírba, ahol nem találja senki

fia. De minden él és virul. Leltárt készítettem, benne van a leltárban, melyik szomszédom mit kap, ha majd meghalok és eltemetnek. Ne legyen viszály. Amennyire ember képes, mindent igazságosan igyekeztem elosztani."

„Mondd meg a kikötésed” – kiáltottak.

„Ahol a négy égtáj felől megütköznek az erdők, van ott egy kopár tisztás. Terméketlen és kövecses a föld. Boróka, magyal és seprővirág burjánzik ott. Behemót fák nem merészkednek elő. Senkié ne legyen ez a tisztás. Maradjon az enyém. Hordjanak oda a bűnömmel. Minthogy nagy magányosságból jövök, ahol állatokkal éltem, és még nagyobb magányosságot akarok, ahol senkivel nem élek. A nagy magányosság volt a bűnöm, a még nagyobb legyen a megváltásom. Egy ló hátán töltöttem napjaimat mostanáig. Odafönn nem fogok lovagolni többé, ha nem megy le rólam egészen az irgalom. Üssétek hát agyon a kancámat az istállóban. Most, mikor elmúlik ez az óra. És adjátok át a sintérnek."

A szomszédok mélyebben megütődtek, mint azelőtt. Nem ellenkeztek mégsem, szemernyt se. Az utolsó szavak után könnyek siettek Kead Kenya arcán. Folytatta, fáradságosan: „Meg kell lennie. Szükségem van a nagyobb magányra. Csak veszélyes a vérem. Hajlamos kiszökni. Ezért kell befalaznotok. Nem ingatag falazattal. Ez a kikötésem: tölgyfa koporsót kell, szomszédok, ácsolnotok, nagyon keskenyet, nagyon szűket, de szilárdat. Alját-földelét szorítsák össze hatalmas ácsszögek. Akkor vigyetek ki a kövecses gyöpre. Vájjatok lyukat a földbe, ágyazatok bele mészt és köveket. A talajra, a falakra, s mihelyt lesüllyesztettetek, a te tejére.” Hallgatott, s ők tüstént megígérték neki, hogy teljesítik kívánságát. Nagyon rettegtek tőle, de fölkerekedett mohóságuk, hogy osztozhassanak a vagyonán. Megértették: a legjobb utat ő maga mutatta meg, hogy egészen megszabaduljanak tőle. Bármilyen fősvények legyenek is, méssen és köveken nem fog múlni.

Mielőtt elbocsátotta őket, Kead Kenya még annyit mondott: „Erős bennem a gonosz.” Bólintottak, tudomásul vették, hogy nincs mit egyezkedni, kivonultak az istállóba és agyonütötték a lovat. Akkor visszamentek a birtokaikra és várták, hogy mikor érkezik meg Kead Kenya halálának híre. Egyik-másik még körbe-körbeszimatolt a ház körül, kifaggatta a szolgálkat, nehogy elszalassza a fontos órát. Megácsoltatták a koporsót, hogy jól elő legyenek készülve. Lyukat vájtak a gyöp kövecses talajába. Húsz lóval éles kváderkövet és tejjel oltott meszet gurigáltak össze. A kész koporsót végül Kead Kenya lakásába vitték, hogy lássa, betartották a szerződést, s csupán rajta múlik, hogy megtegye a következő lépést. Hogy meghaljon. De a halál nem akarózott Kead Kenya házába. Fölöttébb gyöngé volt a csel, hogy rothadó combokkal ágyba fekszik. Lassanként kapiskálta. S noha fölhagyott az evéssel-ivással, mégis megfogta a rettegés, hogy a bűn csábításai ismét elvonják a megváltástól. Berzenkedett s tagadni akarta, hogy agyonütötték a kancáját. Parancsba adta, hogy hozzák be az istállóból a szobába. Szalmát púpozott föl neki az ágya mellett. Az akolban sárga széna hevert. Reszketni kezdtek a szolgálak, akiknek a parancsot kiosztotta, reszketett kezük-lábuk. Mégsem tettek semmit, noha szűkültek az ijedelemtől. Akkor Kead Kenya fölcsigázta a cseleket: becsukta száját, behunyta szemét. Meg se moccant. Mellének megtiltotta, hogy sülljedjen, emelkedjen. Megdermedt. Mormogás motozott a házban. Levettek a falról egy képet, kivitték. Egy férfi képe volt, azt mondták róla, ő nemzette Kead Kenyát. Valaki kicibálta feje alól a bukszát, s széjjelgurult a földön néhány fillér. Kead Kenya föl akart ugrani, meg akarta büntetni a becsstelen szolgálkat. De erőt vett magán, nem ítélte, minthogy magát már elítélte. Végül úgy döntött, a halál segítségével nélkül hal meg. A fáradozás, hogy mozdulatlan legyen és kihűljön, egész benső figyelmét és erejét megkövetelte. Végülis oda jutott, hogy nem hallott semmit, nem látott semmit, még a fényt sem a pillái között. Hosszú volt még az út. S nem dőlt el még, vajon célba ér-e, mivel a halál ilyen kendőzetlenül megtagadta tőle a támogatást. Megvígasztalta, hogy a szomszédok hamarabb jöttek, mint várta. A koporsót, melyet előbb a házba vittek, a szobába tolták. A szalma, amit Kead Kenya hozatott, percegett talpuk alatt. Emlékezett a kancára, melyet holtra lovagolt, s aztán agyonütetett. Gondolatban azonban félig a szomszédoknál időzött. Mire nem képesek. Nem nyílt föl többé a szeme, mint órákkal ezelőtt olykor-olykor, ha egyedül érezte magát a szobában. Semmi kétség, fölemelték. Kezek fogták meg a fejét, a lábát. Nem puhán, inkább undorodva és csömörrel teli. Nehezeére esett a merev tartás, legszívesebben összecsuklott volna. Bizonyos, már csak néhány pillanattig kell kitartania. Azután nem kuszálhatja össze az események menetét. Inkább beledobták, mintsem bele tették a koporsóba. Üszkös combjairól bőr és var szakadt le, úgyhogy vér és víz csöpögött lefele. Szűrő fájdalmat érzett, és keményen fegyelmeznie kellett magát, hogy föl ne jadjuljon. Titokban panaszkodott, hogy meztelenül redves fára helyezték. Lepedő nélkül. Noha se szeri se száma a lepedőnek a ládikákban. Hallotta, azt mondja valaki: büzlik a seb. Netán megrágalmazta valaki. Lefődték sebbel-lobbal egy deszkával a koporsót. Akkor sült ki, a férfi ferdén fekszik a szűkös térben, és egyik válla kitüremkedik a doboz peremén.

Rátették a fedőt, valaki padnak nézte. Így gyömöszölték bele Kebab Kenya testét. Berendezkedhetett. Aztán nekiláttak, szöveget vertek a fába. Kemény és hosszúkas szögek lehettek, emelkedő dallamú hangjukról ítélve, a kemény kalapácsütésekről. Azzal nem takarékoskodtak a szomszédok. Kebab Kenya kétszer húsz szöveget számolt. Recsegett, sistergett a fa. Éppen a feje fölött kirepedt, és egy szilánk a hajába fúródott. Csönd lett és sötétség, ilyet még soha nem tapasztalt. Remegni kezdett, hívni akart. De elcsuklott a hangja. Legbensőbb óhaját hiúsította volna meg, ha egyáltalán megmukkan. Egy kurta álom jött szemére, talán. Vagy ájulat volt? Mindenesetre mélységes öntudatlanság. Arra ébredt, hogy föl-le imbolyog, mozgott a doboz, mozgott ő maga is. De ez sem enyhített kellemetlen helyzetén. Ha hosszan tart a csónakázató ringás, hánynia kell. Egyelőre megkísérelt úrrá lenni az émelygésen. Most hasznos iskolának bizonyultak az éhezés napjai. Élményeinek részleteit nem fontolta meg előre, de a folyamat minden számítgató bölcsesség görcse nélkül is alázatosan elkerülte a kellemetlen közjátékokat. A koporsóba szűrődő zörejek arra engedtek következtetni, hogy vitték, s most, fölöttébb ünneppetlenül és irgalmatlanul, egy kocsira tuszkolták. Rögvest megugrottak a lovak. Úgy tűnt, a szomszédoknak nagyon sietős. Még csak nem is pironkodtak, mihelyt ügetésre váltottak. Göröngyös volt az út. Gödrök és husángok sorozata. A szolgák elmulasztották kötelességüket. De most már túl késő volt ahhoz, hogy megbüntetésükre lehetne gondolni. Ha fölemelte volna hangját a fekvő férfi, senki nem hallotta volna meg, túl hangosan csikorogtak a kerekek a rögös úton. Csak az volt irtóztató, hogy a koporsó kormányozatlanul himbálózott jobbra-balra, bakugrásokat tett, és mint egy fatörzs, ropogva oda-odacsapódott a kocsis válaszfalához. Kebab Kenya kinyújtotta a kezét, mintha elérhette volna a gyeplőket. Ürességet markolt. Arca a közeli falba ütközött. Már olyan volt, mint egy dolog. Szorosra csavarozták a szűk térben. A fájdalomnak, melyeket érzett, úgy tűnt, nincs elég hely: nedves harmatként pihentek a koporsó fölött, odakint. Nem akart vége szakadni az útnak. Mihelyt lassítottak a lovak, megcsattant az ostor a farukon. Rázkódott, zörgött, táncolt a láda. A szomszédok nagyon siettek.

Mivel az időben történt minden esemény s nem az örökkévalóságban, célba ért a kocsis. Ideig-óráig úgy tűnt Kebab Kenyának, mintha a végtelenség sosem végződő útját taposná. Megkísérelte, hogy előkészítsen egy beszédet: szabadkozni akart, bűnét magyarázni. Noha előadását csak csupán a csillagok mögött hallanák majd. Túl késő. S lehet, hogy ott meg sem értik, miről beszél. Hogy magányos volt. Mintha a végtelen terek nem állongnának még magányosabban. Mintha a végtelen folyamat ezerszer nem ízelete volna az emberi sorsot. Milyen társai voltak a szélnek? Mégiscsak, a csalást, hogy meghalt, Kebab Kenya többé nem vonhatta vissza. És ha a halál gyűlölt egy embert, tűrni kellett vagy összeszedetten kivárni, hogy mi történik vele. Miután megállt a kocsis – a lovak, négyen lehettek, kiszusszanták magukat –, Kebab Kenya már csak néhány, rövid ideig tartó mozdulatot érzett. Úgy képzelte, lebecsülték valahová. Köteleken, azt gyanította. Talán nagyobb erőfeszítéseket is tettek, gödröt ástak, mely lejtett az egyik oldalán. Elpustoló kocsik, lópaták ropogása a kavicson. Férfiak lába lépett fölötte. Súlyos kövek koppantak fején, bugyborékoló mézshabarcsba keverve. Csönd, oltári csönd lett. A férfiak léptei, még mindig sűrögtek, tompán puffantak, mintegy távoli kamrákból, lefele. Lassanként olyan sovány lett a hangjuk, mint sugóság a fűben. S amint Kebab Kenya darab idő múlva fölfülett, fölötte némaság. Bokor gallyai közt szél járt, meglehet. Nem volt fontos. Csalatkozás. Semmi. Ki akarta magában puhatolni, vajon kifogott-e a halálon. De nehezebb esett gondolatait erre a kérdésre irányítani. Nem mintha fölöslegessé vált volna. Csakhogy ezenközben roppant nehéz lett szavakkal érni a fogalmakat. Úgy tűnt neki, legalább egy napra vagy még hosszabb időre van szüksége, hogy egy szótagot a hozzá illő fogalomhoz párosítsa. Belefáradt, érthető. A szomszédok – hogy emlékezzen rájuk s ügyes-bajos dolgaikra, egy álló esztendejébe telt, olyan álmatag volt.

A terjedelmes lassúságban persze mégiscsak átélt ezt-azt. Érezni érzett továbbra is. Sőt, úgy tűnt, ez az érzéke kifinomul s befonja, mint egy háló, hajnál vékonyabb anyagával. Hallása romlott, csaknem megsüketült. Süketség belül vagy csönd körülötte, ezt nem volt fontos eldönteni. S ha lett volna is jelentősége, hogy ezt pontosan kikutassa, mit tehetett volna, hiszen mozogni nem tudott, csak lassan, bizonyos fokig föltűnően lassan gondolkodni. Úgy tűnt, szeme is vakságba merül. Nem attól függött most a sötétség, hogy kinyitja vagy bekoppantja a szemét. Az egyszerűség kedvéért, eléggé érthetetlen volt, miért választotta éppen ezt a megoldást, huzamosan nyitva hagyta őket. Most hogy vakság belül vagy sötétség rajta kívül volt a feketeség oka, ez olyan vitakérdés, mely egészen hasonlított a másikhoz, a fülre vonatkozóhoz. Kebab Kenya bizonyára holtnak s győztesnek érezte volna magát ellenfele, a halál férfi anyaga fölött, ha nem szötte volna be a legfinomabb érzékeléseknek ez a pókhálója. Úgy érezte, megdagad. Rá se hederített. Meghízott. Értelem ellen való volt. Lassanként az utolsó sarkáig kitöltötte a koporsót, és egy roppant, négy oldalú prizma alakját öltötte magára. Megrettent tőle, hogy kirepeszti a sírt, a koporsót, a falazatot. Nem igazi félelem

volt ez, még csak nem is kellemetlen érzés. Túl szilárdak voltak efféle szavak ahhoz, hogy egy elkerülhetetlen jelentésben megrögződjenek: vissza kellett vonni őket. Egy laza, nem végleges meglepetés iránti várakozás. Mielőtt visszavonták és lefojtották volna a durva szavakat, a lehetőség unalmas, félig tompa mérlegelése kialudt. De a szertelenség kimaradt. Amint Kebab Kenya meghízott, úgy le is romlott megint. A pókháló, amelyben feküdt, azt közölte vele, most behorpad, kifoszlik. Le kell foszlanod, mondta a pókháló. És száradj ki. És mint téli fa, olyan légy. Hogy ezek csontok volnának, az övéi, melyeket mindig birtokolt, nem értette egészen a dolgot. Aggállal töltötte el, hogy leveti az arcát. Lassanként bizonyossá vált, lement az arca. Nem lehetett ellenőrizni külalakját. Olyan volt, mint akárki. Ha tükröt tartottak volna elé – túl volt céljain e gondolatnak még az árnyéka is. Ha azonban az évtizedek során mégis földerengett – nem, nem ismerte volna meg önmagát. Lassan-lassan fészkelte be magát a tudatába, hogy nem csak a feje, hanem egész figurája idegenné változott. A fájdalom érzése egészen elhagyta. Eléggé általánosnak érezte magát. A bűne – csak ritkán gondolt rá –, a bűne is egy általános rend részének tűnt neki. És a beszédet, melyet a csillagok mögött akart megtartani, elfelejtette. Nehéz megállapítani, mire vonatkozott. A bűn és felismerése között, úgy tűnt, oly sok idő telik el, a magányosságnak olyan sivatagai ásítanak, hogy a bűnös és a töredelmes ember közötti azonosságot nem lehet tovább tartani. Hogy ilyen tényállás mellett az örök időkben valaha is ítélet, sőt igazságos ítélet szülessék, ez sehogy sem fért bele semmilyen fogalomba. Az örökkévaló folyamata valószínűleg fellebbviteli fokokban merül ki. Így hát a hallgatás volt a legokosabb. A félreértések, ha voltak egyáltalán, tehát önnemzéssel keletkeztek.

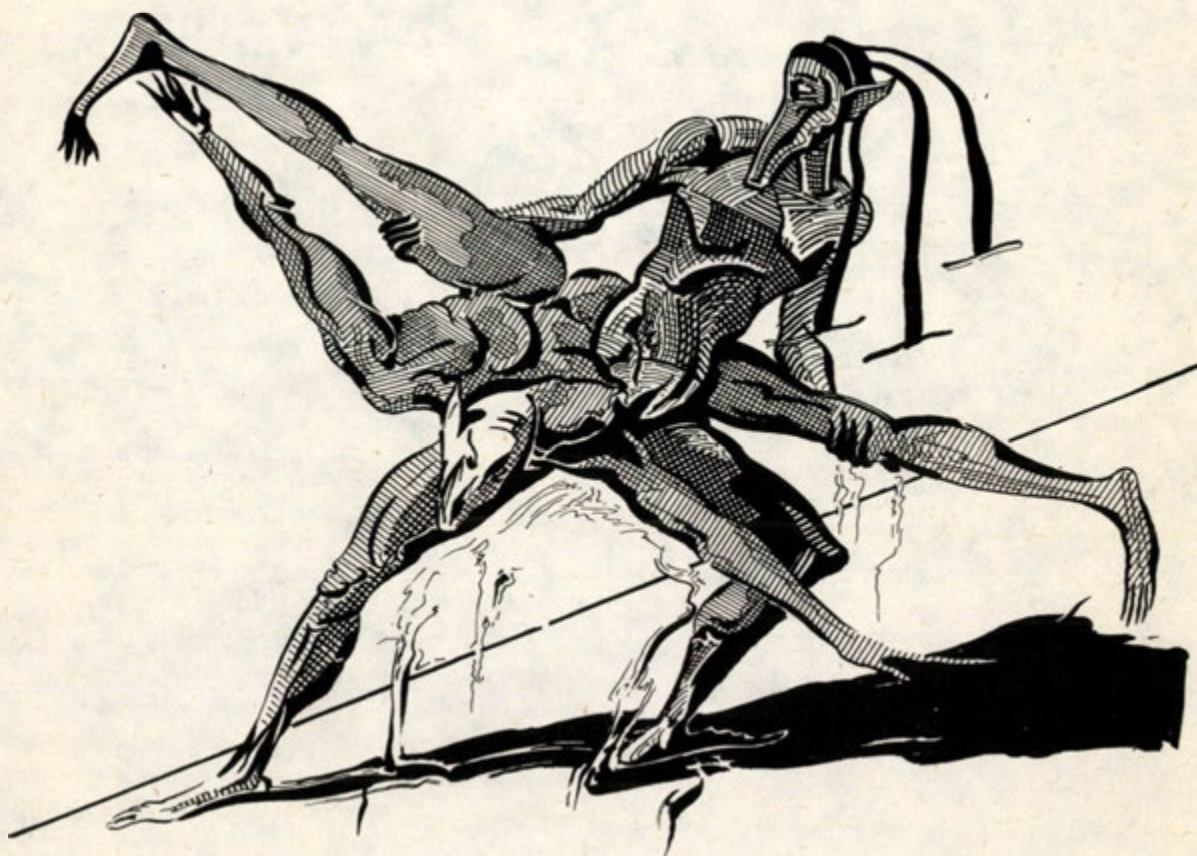
Minél lassúbbak voltak Kebab Kenya érzékelései és megállapításai, annál gyorsabban telt az idő. Nagyon csodálkozott, hogy kétszáz esztendő múltán igen kipihentnek érezte magát. Képzetei fölgyorsultak, s ez egészen ellentétben állt eddigi magatartásával. Érezte, hacsak az őrlítő menekülésben, amelyre elszánta magát, nem fakult meg minden fontos érzés, hogy mellkasa behorpadt. Hogy, egy pár évszázad után, kimúlt. A férfi angyal tekintetét azonban nem látta. A halál egyúttal egy folyton növekvő sebesség kezdete volt. Vagy a menekülés folytatása. Nem értette, minthogy nem volt jelen a hallgatag küldött, honnan származik ez az erő. De ott volt, fölfoghatatlanul elraktározva, hogy fölrobbantsa a koporsót. Kiszakadtak a falak. Valószínűleg az ellenség hatalma volt ez, aki nem mutatkozott. Kebab Kenya elstutogta a nevet: Malach Halmoves.

Kebab Kenya fölemelkedett, elporladt, szétszóródott, s megint összeszedte magát. Nagyon magasról nézett maga alá. Valahol kirabolta egy sírt. Köveket gereblyéltek össze romokká. Csontok köröskörül. Tölgyfadeszkák szilánkjai. Emberek ácsorogtak s kíváncsian néztek bele egy kráter formájú gödörbe. Emésztett ez a pillantás onnan felülről. Azonban Kebab Kenya egyúttal alul is volt. Ott feküdt. Szertehordozták tagjait. Nemcsak felnégyelték. Egy csizma talpa alá került a szív. De erre nem figyelt, aki rálépett, vagy úgy tett, mintha nem volna ember. A combokat, sokadik szétosztás már, ásó darabolta föl. Vad megszállottsággal rohant Kebab Kenya az emberi tömegbe. Nem tudta, harag vagy örület űzi. De nem voltak megfogva az emberek. Egyesek megborzonek, mintha dideregnének. Azt sem lehetett érteni, hogy feküdhettek ott Kebab Kenya földarabolva, és egyben repült. Csak egy óriási ösztön volt ez: kiterjedni, jelen lenni, ismét összesűrűsödni egy szűk figurává. Az arc azonban, emlékezett, darabokban. Önnönmagának minden képe darabokban. Noha alul, oldalt mindenütt látni vélte magát, kámforrá vált, mihelyt egy bizonyos vonást meg akart jegyezni magának. Mintegy messzi távolból látta azt a férfiképmást, melyet valaki leemelt egy ház faláról, s amely azt ábrázolhatta, kitől ő fogant. Rögtön közelébe sietett, megszemlélte a festett vonásokat. A kép olyan helyen függött, amelyet azelőtt sose látott. Megsötétült. Más, még sötétebb képek szomszédságában függött. Fölismerte magát a képen, noha öregebb kellett legyen, mint ő. De egy másiktól is ő lépett szembe magával, még egy évszázaddal öregebben. Ha a sietség közepette csodálkozhatott volna, határtalan lett volna meghökkenése. A régebbi barna arc fölemelte, egy torony tetejébe karolta. Csókák köröztek a torony körül. De – az ő meneküléséhez képest – lassúak voltak. Megkövült koponyák meredtek rá. Egyikük hasonlított rá, ő maga volt, megcsontosodva, mégis már szétporladva a kortól. Alighogy ezt fölfogta, Önnönmagát, megint tovább zavarták. Rohant, háttal a Napnak, az éjszakába. Magára ismert, lomhán poroszkált, négy lábbal, rajta paták, egy homokos sivatagban. Kiszáratva szárnyai nőttek, nyihogva megemelkedett. Aggastyán orrlyukakat meresztett az éjszakai légbe. Ezer mérföldekre űzte vissza valamely erő, mintha volna számára valami otthon. Egy szolga filléretet orozott el egy haldokló fejpárnája alól. Egy szolga aludt egy házban, amely a régi, már száz évvel ezelőtt elpusztított ház helyén állt. Kebab Kenya rávetette magát a szolgára, ahogy ott feküdt. Ugyanebben a pillanatban önmagára ismert benne. Melyik figura volna élesebb, mint éppen ez? Mik voltak a képek és a kövek ehhez az édes eleven húshoz képest? Hiábavaló volt, hogy fölkerelkedett? Visszautasították saját ügyében benyújtott kérvényeit? Csak

hogy belássa fáradozásainak hiúságát, azért csepegtettek belé valamit a teremtés örökké jelenvaló fiatalságából, hogy meg ne bénuljon s gyöngeségből elhagyja a bűnt? Nem hallgatták meg. Ragadjon meg a bűnös szenvedélyben, miként évezredek óta. Fölemelkedett. Saját kancája halott volt. Agyonütötték a szomszédok. De nem álltak-e más kancák a szomszédok istállóiban? Megdörzsölte a szemét. Mi sem volna könnyebb, mint betörni hozzájuk. Ha nem ismerte is lakásaik helyzetét, kifürkészhetette őket. Fölkerekedett. Kedvében járt az éjszaka. Gyerekjáték volt felfeszíteni egy ajtót. Kicsalogatni egy lovat. Nem egy nemtelen lényt, egy kancát. Hátára pattanni, elporzani. Cafatokra lovagolni. Ott hagyni az úton, hogy nagy nehezen hazavonsolja magát. Egy újat lopni. Nem sajogtak a combjai, begyógyultak a régi sebek. Lassacskán ráismert a tájra. Letarolva az erdők. Új utakat ástak a dombok oldalában. Éles és egészségtelen az illat a talaj felől. De a szél, mely idefúj, a szél a régi volt. Susogott a nádas a tavaknál. A csillagok, ismét rájuk ismert. Az ő földje volt, lerombolta a szomszédok nyereségvágya. Alig volt neki fontos a megállapítás. A ló izzadsága és lehelete a bőrére tapadt. A megváltoztathatatlan állati szag volt ez, ami elbódította. A föld sötétsége, legbenső húsnak sötétsége. Megint a kéjes kín, hogy ott legyen a feketeség között. Lecsorgott róla a valóság, mint olajos felületről a víz. De ott maradt. Reggel jött. Napok jöttek. Éjszakák jöttek. Látta, szaporodnak a szomszédjai. Ezerszer annyi. Szorongatták egymást, összeütköztek. Kebab Kenya, édes volt a húsa, ki-nevette őket. Éjszaka ellopta lovaikat, hogy ismét birtokba vegye országát, elkövesse a bűnét. A szomszédok rendőrért szaladtak. Férfiak jöttek egyenruhában. Kebab Kenya fölöttébb csodálta, hogy azt hitték, megfoghatják őt. Nem fogták meg.

Égre kiáltották a szomszédok, hogy kancáik megkehesednek.

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Lev Loszev

BAHTYIN SZARANSZKBAN

Csuhások csattogó rózsafüzérei.
Szaracénok csoszogós táncai.
Ahogy durván röhög Góg és Magóg.

„Bahtyin, Bahtyin – mondták a szaranszkiak,
undorral vizslatván a leckekönyvét –
maga nem valami hajde nagy pedagóg.”

Bahtyintól távol álltak a babonák,
de azért tudta: kisördög, nem kisdíák
a szürkezubbonyos, aki hozzá beszél:

„A dékáni hivatalban beköptek,
az alter egoról most ennyit, ne többet,
városunkkal, momentán, ennyi a dialóg.”

A trachoma világfővárosa.
Bolhák, poloskák lakta paloták.
Két-három kis gyár. Vegyikombinát.

Köpcös, mokány szőmyeteg,
savat és lúgot ereget,
csinál sok angolkóros gyereket.

És a Megfeszített temploma?
Csak a romja maradt,
az oltárt belepte a dudva, moha.

S ajtónyílásból, mely sehová sem vezet
a sokadnapos vén kántor,
mint egy klitorisz, kimered.

LEV LOSZEV (1937–) leningrádi költő fia. 1976-ban emigrált, 1979 óta az USA-ban él, orosz irodalmat tanít egy vidéki egyetemen. Későn kezdett írni, művei szamizdatban terjedtek. Mindössze két önálló kötetet adott ki 1985-ben és 1987-ben. Az itt közölt két vers a Znamja című folyóirat 1991. 11. számában jelent meg.

A mindenhez értő nagy tudós, Mihail Bahtyin, aki a dialógus fogalmát választotta elmélete sarkkövéül, 1945 és 1969 között száműzetésben élt Szaranszkban, Mordvin Autonóm Terület székhelyén. – B.E.

1958. október 31.

„Rémálom minden álmunk”

(L. MARTINOV)

„Csak később hányjuk el magunkat...”

(B. SZLUCKIJ)

A hadművelet egy percig ha tartott.
 Leonyid Nyikolajevics és Borisz Abramovics
 battyog a Vorovszkij utcán.
 Nem érznek
 se fájdalmat, se szégyent.
 Sajnálatot sem a Múzsák Kara iránt,
 amint azok zokogva eltűnnek a Külügy mögött.

Sok évük van még hátra,
 telek, tavaszok, Kult. Int.-kiküldetések,
 fordítások keleteurópaiból,
 életműsorozat, halál, Irod. Hagy. Biz.

A pokol és a mennyország közötti hely
 hatalmas pályaudvar. Én így képzelem el.
 Ott éjszakáznak, álmatlan, a kemény padokon,
 toporognak a büfénél (a büfésnő egy borbélytízpercre kiment).

Bámulnak egy alakot, aki epilepsziás rohamot kapott
 a „Megváltott jegyet vissza nem váltunk és -cserélünk”
 felirat alatt.
 Őrzik a koszlott oszlopok
 között mint behúzott farkat
 mozdulatlan sorukat.
 Ha tudtok imádkozni még:
 érettük imádkozzatok.

FORDÍTOTTA PETRI GYÖRGY

1958. október 31-én zajlott le a Szovjet Írószövetségben az a „spontán” gyűlés, ahol elítélték a Nobel díjat kapott Borisz Paszternakot, s amelyen többek között részt vett a két ismert költő, Leonyid Nyikolajevics Martinov és Borisz Abramovics Szluckij is.

Bertók László

MINT AKI RÓKÁT SZELÍDÍT

Viszi magában a határt.
Nincs is estétől reggelig.
Akkor fölkel, leengedik.
Mindenki tudja, merre járt.

Itt egy futót, ott egy huszárt.
És hegyeit meg völgyeit.
Mint aki rókát szelídít.
És nem ismeri a halált.

De csak az, hogy használ vagy árt.
Csak sebeik meg álmaik.
Meg ahogy egymást hergelik.
S hogy ez a párt vagy az a párt.

Hát egyik sem várja kitárt.
És továbbra is figyelik.

MIKOR LEJEBB MÁR NEM LEHET

Kútásók lyukas vödröket.
Állnak alatta és folyik.
Mint mikor az eget merik.
És hazament, aki fizet.

S hogy egyre mélyebb s kerekobb.
S hogy fiaik és lányaik.
Már nem is szólnak föl, ha így.
Már az is élet, hogyha megy.

Föld, levegő, tüzek, vizek.
És valamennyi álmodik.

Csontig? Fenékig? Éterig?
Ki tudhatná, hogy hova lett?

Mikor lejjebb már nem lehet,
minden test fölfelé esik.

A KIS BAJT MEGESZI A NAGY

A kis bajt megeszi a nagy.
A nagyobbat a még nagyobb.
Mit mondjak? Én bizakodok.
Talán egyszer torkán akad.

S hogy ilyen magasan a nap,
ráhúzhatok még egy lapot.
Ha megint veszteni fogok,
fogy az idő, nő a falat.

De én nem vagyok hős! Hacsak...
Csak előbb tízig számolok.
Politikusok, dalnokok,
hírnökök megbocsássanak.

A béka feneke alatt
sokkal kevesebb, ami sok.

Tábor Ádám

A DÉLELŐTT

„Besütése a Tavasz-Napnak,
Óh, vidám gyermek-ébredések,
Víz-pacskolón, gyorsan öltözön,
Friss szájból kiszabadult ének
S nekiszaladás iskolának
Vagy sárga s kék virágú rétnek,
Egész-testű, ficáncoló örömmek.”

(ADY)

*a délelőtt a gyereké
a születés-még-belehelte órák
álomközeli és mégis friss világ
még minden dolog vár rád
s hozzád se fér a káprázat csábítása*

*a délelőtt a tetteké
írásé tanulásé rohanásé
munkazajé friss kurjongatásé
a nyüzsgő zsvajgó vad forgalomban
a gyors vagy véletlen találkozásé*

*a délelőtt az életé
a természetes föltámadásé
mint kisgyerek a kerti medencében
az időben csak úgy lubickolunk –
távol ha sejlik ködös hegyhatára*

*a délelőtt a kerteké
a napsütötte harmatgyöngyös fűben
a tiszta fény-árnyék-határokon
át-táncoló boldog lelkeké –
a délelőtt az éber verseké*

DÉLUTÁN

*mindig azt ami van
mindig azzal ami jön
gyerekekkel magánnyal könyvvel barátokkal
beszívni felszívni megszívni
írni nemírni
tél előtt nyárdélután*

Párniczky Mihály

EGY ADOTT TERÜLET ELFOGLALÁSA

megérezzük a hatalmat a segítő
az áldott hatalmat és utunkat
gyalog folytatjuk minden hagyott nyomunk
finom érzést üzen (fontos hogy akkor lássa
szemünk először ezt a tájat): légzésünk
ízt ad a levegőnek testtartásunk könnyű
derűt szokott cipőnk lassú méltóságú
röpülésnek tapasztaltatja a tempós járást

mondjuk magunkban: nem a sötét szándékú
zsarnok jött általam nem a félelmet
kimódolt kényszert alkalmazni kész
hízalgő kizsákmányoló ó dehogyis a szokott
hódító új ruhája ez a test és új
átlátszó dumája amit forgalmazok
örülni fognak itten mindennek és nem is
sejtik hogy nekem örülnek hirtelen
kisüt a nap család kománk babánk
vérét ó dehogyis kívánjuk

a termő földből: magát átérző boldogságból
drága hullámok törnek felénk megfényesednek
tárgyak és üdvösségünkért összebeszélnek
van jó megfelelésünk és magunk vagyunk
ahogyan illatok muzsikálnak tett minden
gyönyörű elképzelésünk elfölöslegesednek
kényelmetlen fogalmak

valóban miénk itt minden mivel szívünk
képes hogy felfogja magába nincsen is
mire külön vágyunk és valóban
azáltal birtoklunk hogy adhatunk
rossz hajlandóság mocsok el nem érhet
oly idegen tőlünk és megmosolyogjuk
milyen furcsák voltunk régebben

FÜLÖNCSÍPÉSI KÍSÉRLET

AVAGY JÓZSEF ATTILA PROFISÁGA

tőkés birodalmak vagyok forgolódom
 csattogok világszaggató fogu(n)k vagyok
 tőkés birodalmak vagyok lágy
 Ázsiát borzolt Afrikát falok
 falut mint kis fészket leütök
 tenger vagyok egy nyál termelő zabálás
 tátott sárga száj (a tőkée) vagyok
 kis bűvő országokra lehelek
 párás bűdösség-felhő vagyok
 elleplek benneteket

AZ IDEIGLENES SÍRFELIRAT

„non omnis moriar”

e betömött verem
 rejti kadáverem
 majd porlik mint a bauxitbeton
 az egyszer használatos szkeletom

ha késő vándor szíve idedermed
 atomjaim entrópiakust kevernek
 s tényét mutatom ha tovább lapozgat
 empírikus kaosznak

A TANÍTVÁNY ATYÁSKODIK

remek vagy félreértenél ha mással
 nyitnék beléd – rajtad nincs támadáspont
 de aggályt angyal-üdvözlébe átcsal
 more tuus rímem e néked-ácsolt

mint átbontottál lakatlan szigetté
 friss pocsolyát s anyaggazdálkodássá
 kőkopolytút: ezüst űrbélű lettél
 s úgy érzed fényes üzletet csináltál

egész Góbit nyersz két szem homokon
 porért tovább mindenségekbe vájnál
 ki ne maradjon épp a legkisebbje

Föld szerelmére kérlek vérrokon
 vigyázz rálépsz s a metatér-gereblye
 sajátlag belülről vág homlokod

A *Sátátangó*, a *Kegyelmi Viszonyok*, *Az ellenállás
melankóliája* után május végén jelenik meg a
könyvesboltokban

Krasznahorkai László **Az urgai fogoly**

című regénye

A SZÉPHALOM KIADÓ GONDOZÁSÁBAN

*„K. L. lélekvezetésének tárgyi színhelye Kelet-Ázsia (leginkább: Kína), az út azonban Styx
határfolyójának újra meg újra érintésével olyan körökbe vezet, ahol a testi-szellemi feltámadás
nem bolmi életbe való visszatérést jelent, hanem egy más minőségű létezés ajándékát. Az ázsiai
Urga foglya Európa kultúrájának rabságából menekülve éli s írja meg a Földön élő ember
egybeeső menny- és pokoljárását.”*

[MISZOGLÁD GÁBOR]

A NAPPALI HÁZ

92/2-ES SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL:

Szentkuthy Miklós: Augustinus olvasása közben

Beszélgetés *El Kazovszkijjal*, valamint *Beöthy Balázssal* és

Perezslényi Rolanddal

Andrási Gábor és *Peternák Miklós* esszéje

Kemény István prózája

Kukorelly Endre, *Kovács András Ferenc*, *Tasnády Attila* versei

Emmanuel Lévinas tanulmánya

A **Nappali Ház** a könyvesboltokban és a galériákban kapható.

Előfizetési cím: 1399 Budapest, Pf. 701/330. A régebbi számokat

az **Írók Boltja** (VI. Andrásy út 45.) árusítja.

Amerika, az Elherdált Titkok Tüzeptelepe

FORGÁCS ZSUZSA

Isten, add vissza a régi ellenségeimet, az újakkal nem tudok mit kezdeni.

Rosszabb is lehetett volna. Felkoncolhattuk volna őket. Rájuk gyűjthattuk volna a házukat és megerősíthattuk volna a kutyájukat. De nem tettük. New York-i konvenciók szerint tehát rendben lett volna a szénánk, ha nem pusztul el egymillió agysejtünk percenként a sunyítástól. Mert sunyítottunk rendszeresen, ahogy a torkunkon kifért.

Ezek a szerencsétlen muksók gyanútlanul túrták az orrukat a tévé előtt, és tömték magukba a lekvárosogyorókrémet pattogatott kukoricával, és meghittent lapogatták meg vakargatták egymást elalvás előtt az ágyban, és eközben mi szemrebbenés nélkül tonnaszám adtuk el a nevüket és laccímüket. Néha még a telefonszámukat is. Százezer nevet adtunk el naponta, darabját 8 centért, 35%-os haszonnal. Uzsonnára lazacos aszpikkal tömtük magunkat, száraz ginnel. Vacsorára négycsillagos kínai, thai és burmai vendéglőbe jártunk zabálni. És sunyítottunk. És a sunyításnak ára van. Egymillió agysejt percenként.

De nemcsak agysejteket pusztítottunk, hanem erdőket taroltunk, és naponta egy másfél milliméteres lyukat fúrtunk az ózonrétegbe a műanyag poharainkkal amelyből a kávéinkat ittuk, és az izzadásgátlóval, amit a faxgépeinkbe döntöttünk, hogy ne legyenek bűdösek, és amitől lábkörömfekélyt kaptak az indonéziai halászok és fülcimpaecémát a pakisztáni tehénpásztorok, na meg a teheneik. Három faxgépünkől tonnaszám hányták ki magukat a rendelések, melyeket mi tonnaszám tömtünk vissza. A postás szákszám hozta fel leveleinket, melyek nagyrészt olvasatlanul hajítottuk a kukába és sunyítottunk.

Az a rohadék 3000 dollár tiszta haszon, amit Harold és én, Harold kéglíjében naponta megtermeltünk, az Amazonas őserdő bennszülöttjeinek két fájába került, és a bennszülöttek lábujjhegyen nyomakodtak, hogy újabb fákat tarolhassanak le a rohadt dollárunkért, amibe nagylelkűen bele is mentünk volna, de egy nap egyelőre csak 24 órából állt, és csak 16 órán át lehetett pofázni azon az öt telefonvonalon, amin a többi dollárért szűkülő ügynökkel versenyezve próbáltunk még nagyobb részt kihalítani az ózonrétegből.

De ez még mindig jobb volt, mint kriminológiát tanítani az egyetemen. A kriminológiatanítástól 3 millió agysejtem pusztult el percenként. Egymillió, amiért úgy kellett kinéznek, mint akit maga az atyaúrsten pökött a katedrára, és ez akut hiperventillációt valamint mellkasi fájdalmakat okozott. Kétféle agysejt pedig a hatalomtól indult bomlásnak, amit a diákjaim fölött kellett gyakorolnom. Mellékhatásként alhasi görcsök törtek ki rajtam, és visszeres lett a lábam. A diákjaim éheztek a hatalomra, melyet gyakoroltatni akartak velem maguk fölött. Arra akartak kényszeríteni, hogy tömjem meg őket, mint a libákat, a nyamvadt kis elméleteimmel, pl. hogy magyarázzam meg nekik, mitől van az, hogy az Egyesült Yenki Államok – a szabad világ első számú vadőre – házálja a világ legnagyobb népességű börtönlakosságát a világ legtöbb börtönében. Fogalmam se volt.

– Gyerekek, kérdeztek valami könnyebbet – sírtam, és további egymillió agysejtem ugrott a bénaságtól. Mert béna voltam, mint egy pályát tévesztett, lepetézett méhkirálynő, amikor a sok kis muksó fiúka a mellkasi fájdalmaira tapasztotta tudásra éhes csillogó szemét.

A mikor százezer nevet adtam el naponta, legalább nem kellett senkinek a szemébe nézmem. Legfeljebb Haroldéba, amikor meló után beültünk a színes szélesvásznú csendéletbe, a 45. emeleti balkonunkra a Central Park West fölé. A csendéletben zepelinek, helikopterek, repülő, blimperek tucatjai húztak el, mint akiknek dolguk volt. Harold kitöltötte aznapi első száraz ginjét, és egy falat norvégiai pácolt fókauszonyt tekert bele két darab dél-koreai moszatlevélkébe, aztán mielőtt szájába tömte volna a költeményt, megkérdezte:

– Nem kéne mégis basznunk?

Tele volt a szám és a kalucsnim. Az ember még azt a szaros kis afrikai zsenge zergét se nyelheti le nyugodtan, miután egész nap kőkeményen kiárusította százezer embertársa laccímét, akik közül ennek követ-

keztében minden tizediket megtép majd valamilyen gyémántkövet tojó vadguru. Ezek a szerencsétlen mucsók vettek valami vacak konyhabútort, rendeltek a postán egy csipkés selyembugyit a feleségüknek az aranylakodalmukra, vagy egyetlenegyszer ráírták a nevüket egy rohadttottószelvényre, és mi lecsaptunk rájuk, mint a héják, és eladtuk az összes jól öltözött, faxos, útszéli, jöttment szélhámosnak Amerikában.

A szegény mucsókért megszakadt a szívem: valamit akartak a semmijükért cserébe, ami szintén nem volt nekik. Naná. Két teljes tődből akartak henyélni, és ezért hajlandók voltak leperkálni az utolsó nyavalyás 59 dollárjukat is. Ennek az ajánlatnak én se tudtam ellenállni. Ez az utolsó, postára adott 59 dollár – ami a rám találni igyekvő dollár billiókkal tudatta a lakcímemet – egy teljes hónapra megszabadított attól a rossz szokásomtól, hogy az életem értelmén rágódjak. Életem értelme Amerika mélyén, valahol Ohióban izgelődött-mozgolódott, recsegett-ropogott, furdalódott és készült virágba lobbanni.

– Nem kéne mégis basznunk? – ismételte meg Harold a kérdést, mivel nem kapott választ tőlem.

– Nem – feleltem nyersen, és arra az Amazonas vidéki bennszülött településre gondoltam, melyet múlt héten irtottunk ki, amikor a kivágott fák miatt elsodorta őket a víz. A kivágott fákkal együtt naponta 19 lepkefajt, 113 papagájnemzetséget, több tonna vízi herkentyűt sikerült végleg az örök hómezőkre küldnünk.

– De hát nem ízlik az afrikai zsenge zerge, amit külön neked pirítottam? – kérdezte Harold elkeseredve.

– Ez nem ízlik – mondtam, és a pácoltókauzsony-tálba löttem azt a levelet, amit egymillió várandós anya kapott kézhez az előző héten, mert eladtuk őket három műlovardának, akik 99 dollár és 99 centért havi 30 ezer dollár tiszta haszont ígértek nekik halálbiztos lóversenytippeikért cserébe.

– De hát mondtam neked, hogy ne olvass el minden szart, ami átmegy a hivatalunkon – mondta Harold méltatlankodva, és a levelet apró darabokra tépve, fájó szívvel szélnek eresztette. Indulatosan meredtünk a fecnik után, miközben én nyüszítve vártam New York-i arab anyukám telefonját.

Diva – New York-i arab anyukám – egyike volt azon 2500, tolmácsokkal kereskedő ügynöknek, akinek kiküldtem az életrajzomat. Standard amerikai életrajz volt ez, amiben előírás szerint beszoroztam magam háromszázzal, amit az ügynökök aztán rendesen elosztottak négyszázötvennel. Mostanában azonban a biztonság kedvéért hatszázzal kezdtem beszorozni magam, mert elkapott a gépszíj, na meg az éhhaláltól való jellemgyöngye rettegés. Ez idő szerint érvényes életrajzomból kiderült, hogy elég tűrhetően makogok minden fontosabb élő nyelven, három dimenzióban korcsolyázom perfektil, négyszer adtam a csontvelőmből az arra rászorulóknak, és öt szólamban énekelem Beethoven 9. szimfóniáját.

Diva viszont az emberiségbe vetett mélységes hite miatt, amit még ősi arab földjéről hozott magával, komolyan vette a tupírt, és csak hárommal osztott, úgyhogy felhívott, és megkérdezte, hogy tényleg tudok-e korcsolyázni, mert volna valamilyen meló a Kuala Lumpurból érkezett műkorcsolyázó rezesbanda számára.

– Nem, Diva – hazudtam –, de nagyon szerettem az anyukámat és imádom az unokahúgomat – vezekeltem könnyesen, mert rendesen beindult a nyáleválasztódásom a Kuala Lumpur-iaktól. Egy hét Madridban, Isztambulban és Párizsban háromszoros napidíjjal a sürgősségre való tekintettel.

– Rendben van – folytatta Diva megindultan –, de mégis hány nyelvet beszélsz az életrajzodban felsorolt 52-ből?

– Mindet és amit még akarsz! Tudod, én gyomorból dolgozom – feleltem lihegve.

– Nagyszerű – mondta Diva és rátért a fájdalmas lényegre:

– És megígéred, hogy rendesen fel fogsz öltözni? – Megállt bennem az ütő, könnybe lábadtak az izületeim: hol rontottam el az életem? Ez a nő még soha életében nem látott, az életrajzomat világoskék fejleces levélpapírra nyomtattam lézerprinterrel, és rózsaszín selyemborítékban küldtem ki neki. Világosan kiderült belőle, hogy egy jólsituált úrilány vagyok, aki elherdálta a papája millióit, és most jobb híján, átmenetileg munkával szerzi meg a betevőt. Azonnal megérttem, hogy Diva az egyetlen élőlény, akinek megengedek egy ilyen mondatot, és ott helyben a telefonon New York-i arab anyukámmá fogadtam őt, és felnéztem az én zsidó anyukámra a Nirvánába, aki ott ült rendesen a többi végtelen mosolyú istenség között. És ő pedig annak rendje és módja szerint megölelt időtlen jószágú tekintetével, mely azt mondta: „Ne szarozz már annyit, kis szívem”, és ezzel jóváhagyott.

– Megígérem – feleltem ünnepélyesen Divának.

A Kuala Lumpur-iak viszont ennek ellenére sem jöttek, helyettük Diva elküldött valamilyen tárgyalás

előtti meghallgatásra, ahol üzbégül és horvátul kellett volna tudjak. A nyolcvanadik életévét taposó Joszef Joszefovics Josza, boszniai születésű szerb–amerikai állampolgár beperelte a New York-i Horváth Irodalmi Társaságot, valamint az ott dolgozó üzbég főszakácsot, amiért kanasztázás közben három társával együtt bevették a pofáját és összetörték három bordáját.

– Két év óta nincs igazi örömöm az életben – panaszkolta Josza.

– Sorolja fel azokat az örömeiket, melyeket már nem érez, mióta betörték a pofáját – ásította az ellenfél lehunytt szemű ügyvédje, és Josza lendületből ledobta mellkasáról azt a hatalmas sziklatömböt, amit már két éve cipelt magával.

– Nem lelek többé örömet a testi szerelemben.

– I find no joy in fucking – ismételtém a mondatot angolul. Nem mintha tudtam volna horvátul, de ezt a mondatot még egy tapasztalatlan szakmánkívüli is le tudta volna fordítani.

– És mikor gyakorolta utoljára a testi szerelmet? – kérdezte az ügyvéd álomittasan.

– Skribi bibi baba? – kérdeztem az öreget.

– Hát van annak már három hete is.

– Three weeks ago.

– De általában, amióta betörték a pofáját, hány numerát kever le, és milyen gyakorisággal?

– Skribi bibi baba brity bruty? – tolmácsoltam fáradság nélkül, de az öreg rám se hederített.

– Kétszer háromszor hetente.

– Nearly every day.

– Annak ellenére, hogy nem érez örömet?

Josza nem várta meg a fordításomat, hanem átvette az irányítást:

– Higgyék el, amióta bevették az orrom, azóta olyan rosszul vagyok minden aktus után, mint az a leforrázott, nyúzott macska künn az esőben, akinek satuba tették a micsodáját, és épp most teszik rá a kakaót a tuskéjére.

Az ügyvédek érdeklődve néztek rám. Hát azért ennyire még én se beszélek horvátul, de mindenesetre megpróbáltam.

– Look, the guy feels real bad about having a cup of hot chocolate after his prick has been put in a screw-vice and the heat has been turned on.

– És mért verték össze a maga pofáját?

– Skribi bibi baba?

– Hát mert a Szása, a főszakács felesége aszondta nekem, hogy baszd szájba a bűdös kurva anyádat.

– Szása told him to stuff it.

– És ezért verték össze magát?

– Skribi bibi baba?

– Nem ezért, hanem azért, mert tudták, hogy én erre egy olyat fogok mondani, de olyat, de olyat, de olyat, hogy azt mindannyian megbánjuk.

Kérges szívvel hagytam el az ügyvédi irodát. Nem akartam olyanra gondolni, amit aztán mindnyájan megbánnánk. És leereszkedtem a földalattiba, ebbe a túlfolyt latrinába, vidámparkba, ördögi bányagyárba, ahol szálfá tartású, kikezdehetetlen ízlésű fekete királynők vonultak el mellettem káprázató gyöngyházfogsorral, pompázatos színekbe öltözve, hivataltemetőik felé. És ahol szétlőtt életű fekete kamaszfiúk ezüstporral hintették be fülüket, a nagy terepszemle előtt, hogy aztán valakinek a gyomorszájába igazíthassák kiszámíthatatlan játéku rugós bicskájukat. De aztán csak aczéklőklű tekintetüket vágták belém. Vigasztalhatatlan voltam. Alig vártam, hogy az ágyamra dobjam magam, és három nap és három éjszakát meredhessek a plafonomra. És szívemet hideg nyirkos lepedék fedte be, mert a szerelmemre gondoltam, aki már három éve Afrikában nyomozott egy szuahéli dialektust beszélő törzs után, és mikor megtalálta őket, már mind AIDS-ben haldoklottak, kivéve a falu szüzét, aki egy fa tetején üldögélt, és nem mert lejönni, nehogy a szerelmem megbassza. És amikor már ameddig csak a szem ellát, az életnek semmi jele nem mutatkozott, csak az övé meg a szüzé, akkor a szerelmem leült a fa alá, és azon kezdett gondolkozni, hogy nem kéne-e mégis megbasznia a szüzet, hogy egy falura való gyereket nemzhessen vele, akik tovább vihetik a szűz dialektusát, hogy ő megfejthesse azt a kőtáblát, amit a Nílus forrásánál találtak, és ami bizonyítaná, hogy a zsidó szekta alapítója valójában Ekhnaton fáraó, egy beteges, gyöngye fizikumú hermafrodita volt, aki dinasztiajának hatodik generációjú belterjes gyerekeként végül is meglátta a fényt, és ezzel elindította az emberiséget az elherdált titkok tűzéptelepe felé. Én eközben egyedül feküdtem New Yorkban tripla széles futon ágyamon, és lelkekre nappali sötétség szállt az epedéstől.

Aztán Diva megint fölhevítte, és rám szólt, hogy elég az önpitizésből, teljes díszben vonuljak már le tolmácsolni egy Wall Street-i ügyvédi irodába, ahol egy fehér angolszász protestáns tűzoltó perel épp egy romániai magyar haszidot, akinek leégett a háza Williamsburgben.

– Biztos hogy ez nem fordítva van? – kérdeztem Divát, mert az ügy kezdett piszkálni.

– Biztos. De jobb volna, ha nem szólnál bele, és nem folytatnál magánbeszélgetéseket a hasziddal, mert rosszul venné ki magát.

A két ügyvéd körülzaglászta egymást, mint két kan kutya a parkban, és nem örültek egymásnak. Az egyikük egy nyiszlett németalföldi korcs vizsla volt, a másik egy vicsorgó, vörös szőrű dobberman, ukrainai lemenőkkel.

– Mire esküszik, az Igére vagy az Istenre? – tette a gyorsírónő a bibliát a román magyar haszid kezébe.

– Az Igére, az Igére! – kapkodta fejét a szomorú szemű haszid.

– És te mire esküszöl, hogy csak az igazat, a színtiszta igazat tolmácsolod? – fordult hozzám a nő.

– Én az Istenre – feleltem, és elkezdődött a kergetőzés.

A dobberman szívósan kapart a tűzoltó múltjában, ami a vizlát bágyadt vakkantásokra és nyiszlett kis fintorokra készítette. Valamit egyre kevésbé nem követtem. A tűzoltónak már minden korábbi munkahe-lyén fejére esett egy téglá, egy kalapács és a festékesvödör. Egyik nagylábujját már lemetszette egy elektro-mos fűrés, másik hüvelykujján átment a gyorsvonal, fogait kiverte egy repülő kőbalta, és mindezért csak gyatra 3 milliót sikerült besepernie. Most pedig azért perelte a haszidot, mert égési sebeket szenvedett a bal tyúkszemén a haszid házában, amikor az másodszor is kigyulladt ugyanazon a héten.

– De hát hova tűntek hirtelen a maga lakói? – gyűrte a haszidot a németalföldi vizsla.

– Nem tudom.

– I have no idea.

– Mi volt a terve a házzal?

– Nem volt nekem tervem.

– Nuku plans – fordítottam, és a szempillám se rezdült.

– Mennyit fizetett a biztosító?

– Nem emlékszem.

– Memory kampec.

– Hány kulcsa volt a házhoz?

– Hát tudom én? Hát tudom én? – kérdezte a haszid szemrehányóan az egybegyűlteket, és karjait tehetetlenül az égnek emelte.

– Why me? Why me? – tolmácsoltam eskümhöz híven, és szemrehányóan néztem a dobbermanra.

Gyerünk, fiúk, gyerünk! Mi lesz már? Mikor nőttek már fel? Mikor tépítetek már rendesen meg egymást ezzel a korcs kis vizslával? Azért vagytok fizetve, nem? Meg különben is, ideje volna már rendesen gatyába rázni ezt a gyújtogatós tűzoltófiút.

A dobberman begerjedt.

– Ha tudnák, mennyire gyűlölöm ezeket a piti kis részleteket – mondta, és székét lendületesen hátra-rúgva felállt –, nézzék ezeket az izmokat – ledobta zakóját és felgyűrte az izmait –, nekem valami heroikusnak kéne csinálnom, nekem acélt kéne öntenem, kalapálnom, vályogot vetnem, hidakat szerelnem és hegyeket görgetnem, kint kéne állnom egyszál magam a vadnyugat peremén és kiharítani a magamét! Igen. És ehelyett szakadt kis hivatalokban tengetem legszebb férfiúveimet, és hot dogot kell zabáljak egész nap löttyedt amerikai kávéval. Igen, aktákat tologatok, piti, idegölő részleteken huzakodom, és ami a legrosszabb, turkálnom kell mások nyamvadtságon és zoknigyjteményében. Például a magáéban – fordult a tűzoltóhoz, ehhez a mosolygós, tűzröplattant szőke, bajszos legénykéhez, akit majd szétvetett kistűlű galádságainak boldog tudata. Aztán az ügyvéd undorodva felcsippentette az asztalról a kérdéses tárgyi bizonyítékot, egy darab nejlonzacskóba helyezett megpörkölt zoknit, és szónokian így folytatta:

– Mert a kérdés, ami ma előttünk áll, nem az, hogy kinek támadt az a balga ötlete, hogy megteremtsem minket, nyomorult, silány lelkeket, hanem az, hogy ki gyújtotta fel ezt a zoknit?

Igaza volt a dobbermanak, reménytelenek voltunk. Nem szerettük felebarátunkat, és szemet vetettünk a szomszédunk feleségére, irigykedtünk a szeretőire, és a tetejébe meg akartuk sze-rezni biztosítási jutalékának legalább a felét.

És kérges szívvel mentem haza. És szívemet sárga, hideg lepedék borította, mert a szerelmemre gondoltam, aki még mindig az AIDS-es faluban ült Afrikában a fa alatt, és azon tűnődött, nem kéne-e mégis meg-

basznia a szüzet. A szüzet már több hónapja egy bot segítségével táplálta. A fényképezőgépével vadászott, amibe beleolvadt az egyetlen filmtekercs, amit magával vitt. Kivette a lensét a kamerából, és a napfényt alvó vadak szívére irányította. Aztán a kiégett szívű vadakat egészben megsütötte, és apró cafatokra tépve, egy botra tűzve nyújtotta fel a fán ülő szűznek. És a szűz egyre csak hízott és gyarapodott a fa tetején, és a szerelmem meg egyre csak vacakolt.

És aztán már Diva se hívott többet. És én visszatakarodtam Haroldhoz dolgozni.

– Hány óra van? – kérdezte minden reggel Harold reményt veszítve, mikor besétáltam az ajtón.

– Fogalmam sincs, nincs órám.

– Veszek neked egyet.

– Ne fáradj.

– De mégis, hánykor kelsz, hogy csak 11-re érsz ide?

– 5-kor.

– És mit csinálsz?

– Nyolcig nézem a plafont.

– És aztán?

– Bemegyek a fürdőszobába és ráülök a...

– Ezt, kérlek, ne! És aztán?

– Szóval ülök a...

– Ezt ne! És aztán?

– 8.15-ig nézem a plafont.

– És?

– Aztán felöltözöm.

– ÉÉÉÉÉÉÉÉÉÉÉS?

– Elmegyek az ajtóig.

– És?

– Aztán visszamegyek a szobába, és lefekszem az ágyra, és nézem a plafont.

– De mégis mitől indulsz el végül?

– Egy könyvre gondolok, amit 16 éves koromban olvastam. John Barth Az út vége. És abban a könyvben egy fekete sarlatán pszichiáter a következő három szabállyal ajándékozza meg a mozgásképtelenségben szenvedő nyelvtanárát, aki már második napja nem tud elmozdulni egy buszpályaudvar padjáról egy atlantai kisvárosban. A jobbkézszabállyal, melynek értelmében, ha nem tudod eldönteni, milyen irányban haladj tovább, válaszd mindig a jobb kéz felől esőt, az ABC szabállyal, melynek értelmében, ha nem tudsz dönteni két cselekedet között, válaszd mindig azt, amelyik előbb jön az ABC-ben, és egy harmadik szabállyal, amire nem emlékszem. Én erre a harmadikra szoktam gondolni.

– Amire nem emlékszel?

– Ha emlékeznék rá, nem működne.

– És nem akarsz arra a harmadik szabályra gondolni, hogy lefeküdj velem?

– Nem.

– De hát miért?

– Ezért – mondtam, és kezébe nyomtam egy jólelkű dél-dakotai üzletember kiáltványát, amit a jólelkű dél-dakotai üzletember háromszázezer általunk kiárusított címre küldött ki az előző héten:

„Töltsd ki azt az egyszerű formanyomtatványt, amit tőlem kapsz. Ha én ki tudom tölteni, akkor te is ki tudod tölteni. Ha kitöltöd és elküldöd a megadott címre, akkor minden hónapban garantáltan 9500 dollárt fogsz kézhez kapni életed végéig. Ha nem kapnál kézhez 9500 dollárt havonta életed végéig, akkor egyrészt visszafizetjük a taknyos 79 dollárodát, amit befizettél nekünk a formanyomtatványért, másrészt megerősíthatod a Long Island-i billiárdos nagynéninket, rágyújthatod a kutyaólját, levizelheted a tearózsáinkat és a kerti törpénket, és akkor még mindig meglehet az az elégtételeid, hogy pénzednél vagy. Csak küldd el nyugodtan az utolsó frances-francos 79 dollárocskádát, mielőtt kifogynánk a formanyomtatványunkból.”

Az összes francos hirdetésre befizettem, ami átment a hivatalunkon. Hülye lettem volna, ha nem. Mindenesetre lyukas zokniban jártam tömni a faxgépünket. A nagy számok törvényébe vettem hitemet: ha az összes rajtam átmenő, kirittentett, hétfánfűtyülő sorsjegyet megrendelem, az összes csicsás lottót megveszem, bedőlök az összes kacifántos, hígagyú ígéretnek, akkor egy szép

nap letehetem a lantot, vagy attól, hogy egyszerűen felfordulok, ahogy illik és szokás 96 éves koromban, miközben tömöm a rohadat faxgépet, vagy attól, hogy Harold közben megunja a szájtepést, elmegy golfozni Floridába, és én lelécelek a bankszámlájával. De közben legalább nem veszem el a hitemet, közben életben tart a remény, hogy nem múlhat el úgy egy pillanat, hogy valahol ne várna rám egy kihúzó sorsjegy, egy beváltandó ígélet, egy megnyílni készülő pandora doboza. Vakremény volt az oxigénpalackom. Balfácán voltam, és nem tagadom, tiszta tüdőből élveztem, úgy, ahogy csak a balfácánok tudnak.

Harold a haját tépte, mikor rájött, miért járok lyukas zokniban faxot tömni.

– Miért nem fekszel inkább le velem, az nem kerül semmidbe – kérdezte elgyötörten.

– Munkaidőben azért nem, mert alacsony az órabérem. Munkaidő után pedig elvből nem fekszem le a főnökömmel, mert olyankor élvezni akarom a szabadidőmet.

– Felemelem az órabéredet.

– Pénzért se megyek szobára veled, és kéjvágyból se – sziszegtem ellentmondást nem tűrő hangon.

– Akkor legalább hadd vegyek zoknit neked.

– Ilyen olcsón nem fogod megúszni azt, hogy bedőlök az összes rohadt hazug ígéletnek, ami átmege a közvetítői ügynökségeden, miközben kopaszra dolgozom magam.

– De hát mit tehetek én?

– Menj golfozni Floridába.

– Ötven más ügynök támadna föl és lépne a helyembe, és naponta nem két, hanem százal több fa pusztulna el odalenn. Én itt ötven feltámadni készülő ügynök helyét tartom, mint egy ostromlott várat, hidd el, hogy ennél kevesebb nevet senki sem lesz hülye eladni, így is szégyellem, hogy nem egymillió nevet adok el naponta, pedig nem kerülne semmibe, csak még 5 faxba és 10 olyan csajba, mint te. De én tudom, milyen fontos az, hogy visszafogjuk magunkat, hogy önmegtartóztassunk. Én önmegtartóztatásból nem golfozom Floridában.

– Honnan a fészkes francból veszed azt, hogy van még 10 olyan csaj a világon, mint én? – dühöngtem, és egyből bekaptam öt doboz fürjtojást kikkoman szójaszósszal, teriyaki szósszal, vörös ördög szósszal, pácolt szilvakrémmel és tengeri moszatos, kapros parmezánöntettel, hogy lenyugodjak, és beültem a színes szélesvásznu csendéletbe a 45. emeleti balkonunkra.

– Nem kéne mégis basznunk? – töltötte ki Harold a harmadik Hennessyemet aznap este békítően, míg én a vihar előtti villámló eget tanulmányoztam. Aztán az összes, Hennessy konyakból belém szívárgott bölcsességgel és szigorral Harold felé fordultam, és kimondtam azt, amit Gobbi Hilda szeretett oly gyakran nyomatékositani, de ami az én szívem közepéből is szólt:

– Baszni a kecske is tud.

– De hát mit akarnál helyette?

– Amit a kecske nem tud, Harold!

– De hát mit nem tud a kecske?

– Amit a kecske nem tud, azt te sem tudod, Harold – mondtam, és vészjóslóan felálltam, jelezve, hogy a téma megmérettetett, és súlytalannak találtatott.

És hazamentem, és szívemet sárga nyirkos lepedék fedte be, mert a szerelmemre gondoltam, aki még mindig a fán ülő szüzet etette Afrikában. És a szűz egyre csak nőtt, nőtt és gyarapodott.

És én is csak egyre gömbölyödtem és gyarapodtam, mert Harold egész nap csak ételrecepteken rágódott, míg én tömtem a faxot, és azért imádkoztam, hogy csak az anyukám le ne kukucskáljon odafönről, hogy ne lássa, amint a három nagydoktorimmal a faxot tömöm.

És időnként kisurrantam a jégsezkrényhez, hogy egy huzatra magamba döntsem azt a kancsónyi mustáros, kapros, ecetes, tejfölös mártást, amit Harold minden reggel odaplántált nekem, mint vadnak a lépes mézet. És Harold ilyenkor repeső szívvel mögém surrant, és ájtatosan figyelte, miként csurog le a mártás a torkomon, egészen a csípőmig, és aztán, mikor már a szívroham szélén pihegve lettem végre az edényt, hogy megtöröljem a szám szélét, vékony, kisiús hangon megkérdezte:

– Ízlik?

– Nem rossz – mondtam –, de ettem már jobbat is a napköziben, Harold.

És visszatolattam faxot őrizni.

És szűkölve vártam Diva telefonját.

És a radírok megkeményedtek kezemben, és a tollak kifolytak, a szőnyegek föl-kunkorodtak, a faliképek üvegei megrepedtek, a villanyok bekozmásodtak, a kések meggörbedtek, a patkányok hátán felállt a szőr, a xeroxgép lyukakat égetett a papírba, a komputer képernyőjén a számlák helyén csillagképek jelentek meg, és a printer egyre csak azt printelte:

bunkó, bunkó, bunkó, bunkó.

De Harold a fogát szíva, öklével az asztal lapját gyalulva, ragaszkodott a jelenlétemhez.

– Nézd, Harold – állítottam be egyik reggel kipihenten, kimosakodva és rendesen felöltözve abban a hiszemben, hogy végre 35 év túlélés után sikerült feltalálnom a spanyolviaszt –, kiszámoltam, hogy napon-ta 200 dollárt spórolnál azzal, ha azért fizetnél, hogy ne jöjjenek be többet dolgozni, hanem otthon heverjenek az ágyamon és a plafont bámuljam –, mondtam, és diadalmasan meglobogtattam a számításokat tartalmazó jegyzetfüzetemet.

– Azon a napon, amikor rendesen meg tudod magyarázni nekem, hogy miért pont téged fizesselek azért, hogy nem jössz be dolgozni, és mért ne bármelyik más rossz kis tyúkot, aki alig várja, hogy leteperhessem, akkor mindenesetre fontolóra veszem az ajánlatod – mondta Harold, és mint Julius Caesar törvénytelen unokaöccse, aki szintén megkísérelte átlépni a Rubicont, három láda komputer eledelt döntött elém.

– Vedd fel a rossz kis tyúkot, és akkor még mindig spórolsz 100 dollárt és én cserébe megígérem, hogy óránként egyszer gondolni fogok rád, miközben bámulom a plafont – szívóztam csikorogva, és tudtam, hogy erre az életre kifogytam a használható ötletekből.

– Nem.

– Óránként kétszer.

– Nem.

– Akkor legalább állítsd le a Magyarországra menő telefonvonaladat.

– Nem!

163 évre voltam eladósodva Haroldnak a telefonszámláim miatt. És Harold minden hónapban saját kezűleg, a kéjtől ájuldozva adta össze a magyarországi tételeket.

– Mi a fészkes francról beszélél május elsején déli tizenkét órától félháromig a kispesti barátnőddel? – kérdezte Harold diadalmasan, miközben ujjai beleolvadtak a papírba a gyönyörtől. És még két évet rákevert az adósságaimra.

– Harold, vonulj már le a 42-es utcára, és szerezz be magadnak egy rendes titkárnőt – nagyképűsködtem halált megvető érdektelenséggel. Aztán minden rosszra fordult. Teljes három másodpercre sikerült ráállnom Afrikában rekedt szerelmem agyhullámhosszára, és megüzentem neki, hogy nem bánom, hozza magával a szüzet is, csak jöjjön, jöjjön, jöjjön már.

És hirtelen átláttam a falon is. És ami még ennél is sokkal szörnyűbb volt, egyenesen belelátam Harold fejébe, és egész nap kénytelen voltam az ő mocskos gondolatait nézni, mint a kővé meredt hirosimai tájat egy perccel a robbanás után.

Harold bajt szimatolt. Sötétben ült faxrendelésekkel borított ágyán, és azon tűnődött, hogy rúghatna ki a két hét felmondási idő nélkül, hogy ne kelljen engem is, a szerelmemet is, meg a szüzet is eltartania.

És Harold egy szép napon felállt a rendelésekkel borított ágyáról, és kőkemény állkapcsokkal megindult a szobám felé. Nekem pedig a rémülettől egyszerre háromszázezer hajszálamból ment ki a festék, mert nem tudtam, hogy fogom eltartani magamat, a szerelmemet és a szüzet. És Harold bejött a szobába, ahol mint egy vérszemet kapott Hamupipőke adagoltam a komputerbe a számsorokat, és Harold bőszülten, rekedten kiabálva nekem szegezte a kérdést:

– És mi van, ha AIDS-t kapott a szűztől?

– Kicsoda?

– A fiúd.

– Milyen szűztől?

– Ne nézz hülyének!

– Sohase beszéltem neked a szűzről.

– Itt ülsz egész nap a hivatalomban, míg én főzöm neked a ribizlis rákot gyömbérral – tört ki Haroldból a kontrollálhatatlan zokogás –, itt ülsz egész nap, és egyebet se csinálsz, csak a szűzről pofázol, aki lóg a fán.

– Nem igaz – mondtam nagyon-nagyon csendesen. És a szavak, mint a fába fulladt férgek, belém rekedtek, mert rájöttem, hogy le fogok feküdni ennek a lobotómias óriásbéninek. Úristen, le fogok feküdni vele! – ment ki a vér minden nemesebb szervemből. – Nem azért, mert bömbölt. Nem azért, mert folyt a nyála. Nem azért, mert ideje volt már egy igazi nővel férfitársulni, hanem mert iszonyattal töltött el az a kép, ahogy a szerelmem egyre csak jön, és jön, és jön, állhatatosan és visszafordíthatatlanul és örökérvényűen át az Atlantikon. És már csak 10 másodperc választ el minket meg a mindenséget a végső beteljesült gyönyör embertelen kínjaitól.

– De előtte még lefekszel velem? – kérdezte Harold, még mindig könnyesen, otthonosan turkálva a gondolataimban.

– Nem – mondtam, és a szavak jégcsapokká dermedtek a számon.

Aztán háromheti aszály következett. A jóléttől meggyötört testünk foszforosan sercegett, szikrákat vetett a hóhullásban. Faxgépeink az éhségtől kimerülten, száraz torokkal heverték a New York-i dög melegben. És hirtelen a kutyának se kellett a neveink. A szerencsétlen Amazonas vidéki bennszülöttek azonban tovább irtották az őserdőt odalenn, mert spétben voltak.

Minden lerohadt. A telefonok elnémultak.

Brókerek ugrottak le a felhőkarcolók tetejéről, de még előtte kidobálták a kutyáikat, a macskáikat, aranyhalaikat, papagájukat, üvegházaikat, gyerekeiket és anyósaikat, mint egy leeresztett léghajó kapitányai. Az agyonantibiotikumozott csirkékben halálos hasmenést okozó baktériumok fejlődtek. Egész Amerika a klotyón ült. És hiába virradt fel a klotyógyártók nagy napja, mert a klotyószállító teherautók gumikezei beleragadtak a megolvadt betonba. A földalatti szerelvények ráolvadtak a sínekre és én négy órán át yalogoltam az olvadt betonban, hogy Haroldhoz érjek. Aztán már az utcára se lehetett kilépni.

50 ezer zsebtolvaj ereszkedett le a városra South Bronxból, hogy kiássák a betonba ragadt bicikliket, és felhalmozzák őket a város titkos kazamatarendszerében.

Megkötyagosodott repülő, blimperek, helikopterek ütköztek egymásnak és gyúltak ki, és mint szédült bogarak zuhantak a 13 millió városlakóra.

És én szűkölve vártam Diva telefonját.

És két hétig nem ettünk, csak whiskyt, gint, konyakot és francia fehérbort vedeltünk, hogy felejsünk mindent, ami a világtörténelemben felejthető volt.

És vártuk az égszakadást.

Aztán megszólalt a telefon. Egyszerre ugrottunk fel. De Harold fenyegetően fölélem magaslott.

– Ez itt egyelőre még az én korporációm, nemde? – és felkapta a kagylót. Savanyú arccal ült vissza a helyére:

– Egy palesztin terrorista keres – mondta feszengve.

Diva volt! A New York-i arab anyukám.

– Tudsz kazahsztániul? – énekelte Diva törökmézbe mártott hangján.

– Sajnos nem.

– Egyáltalán semmit? – kérdezte Diva döbbenet. Még nem fordult elő, hogy ne beszéltem volna egy nyelven.

– Csak egy mondatot. Egy filmből vettem, amit minden év április negyedikén megnézett az egész iskola, abból az alkalomból, hogy az oroszok csak félig irtottak ki minket, magyarokat.

– Oké, halljam.

– Tropi morti sul tavolo delle trattative.

– Ez tök olyan, mintha olasz volna.

– Hát lehet.

– És mit jelent?

- Őrvezető bajtárs, a hullákat eltakarítottuk.
- Biztos, hogy nem azt jelenti, hogy túl sok a hulla a tárgyalóasztalon?
- Lehet.
- Nagyszerű – mondta Diva.
- De már 17 napja nem voltam otthon, koszos vagyok és gyűrött.
- Add meg a csípő és mellbőségedet, és küldünk tiszta fehérneműt, meg ami még kell.
- Miről van szó?
- Egy 100 napos meghallgatás a bíróságon. 112 kazahsztáni zsidó akar az Államokba vándorolni. Három éven át jöttek ladikokon a Bering-szoroson, és most perelik az Amerikai Egyesült Államokat, mert az kurd menekülteknek akarja nézni őket, hogy visszapaterolhassa őket a török-iraki határra.
- Disznóság.
- Nem mindegy? Egyik zsidó, másik eb.
- Jó, de hogy fogok a bíróságra jutni? 150 blokkra van tőlem.
- Helikopteren.
- Haroldra néztem.
- Harold, mennyi az esélye annak, hogy nem zuhan le a helikopter, amivel levisznek a bíróságra?
- 25 százalék.
- Harold!!!!
- 20 százalék.
- Harold!
- Elhagysz néhány jöttment kurdért?
- Nem. Elhagylak, mert halálosan unlak.
- Újra Divához fordultam.
- Biztos, hogy rajtam kívül senki sem tud kazahsztániul egész New Yorkban?
- Rajtad kívül senki sincs, aki kockáztatná az életét vacak 220 dollárért naponta.
- 300 – mondtam nyersen.
- 1000 és egy eredeti Yves Montand-zsebkendő, meg egy párizsi csipkemelltartó – mondta Diva csilingelve.
- Deal – mondtam, és beindult a fejemben a nyereménytábla. Százszor ezer az százezer. Veszek belőle egy golfpályát Floridában, és ott begyömészölöm Haroldot az egyik golflukamba, hogy ne tudja több nyugdíjas mosónő nevét és lakcímét eladni.
- Honnan tudad, hogy egész életemben Yves Montand zsebkendőjébe szerettem volna fűjni az orromat? – kérdeztem ámultan Divát.
- Mert annak, ahogy ő a filmjeiben a nők hátát simogatja, egyetlen élmémjű csaj sem tud ellenállni!
- Te is a Sorbonne-on végeztél?
- Nem, egy katolikus zárdában Genfben. Apám egy szaúdi olajmágnás volt, de halála után a bátyáim kismemiztek, és bevágtak a zárdába. Ott kizárólag csak Yves Montand-filmeket nézhettünk, mert zárdafőnöknőnek kiütései támadtak minden más férfi látványától. Hozzánk még papok se jöhettek gyóntatni, csakis az Yves Montand. Különben ha nem megy a kazahsztáni, akkor még mindig tolmácsolhatsz jiddisből, mert ezek csakis jiddisül beszélnek.
- Nem tudok jiddisül.
- Te nem tudsz jiddisül?
- Nem.
- Hát neked nem volt egy rendes jiddis anyukád?
- De igen – mondtam és elpirultam –, de az egy nagyon hosszú történet volna, hogy én miért nem tudok jiddisül.
- Tudod, nekünk araboknak az olajunkon és kalasnyikovunkon kívül egyebünk sincs, csak időnk – mondta Diva és várakozó álláspontra helyezkedett, miközben tovább hullottak a döglött helikopterek az égből, a családi állatkeretek a felhőkarcolók tetejéről, és olvadtak a zsigerek meg a szemgolyók.
- Nézd, nekem a jiddis meg a héber tartalmazza mindazt a világon amiről a szüleim nem akarták, hogy tudjak, míg felnövök, és utána se. Ugyanide tartozik minden, amitől elgázósították 6 millió rokonomat és amitől 44-ben a Dunába lóttak minket Budapesten. Úgyhogy kösz, DE ÉN NEM AKAROK TUDNI JIDDISÜL!!!
- Nyugi, ha ennyire nem megy neked a héber, fordíts oroszról a kazahsztániaknak, az neked is meg nekik is kötelező tárgy volt az iskolában.
- Meglesz. Hánykor jön a gép?

- Félórán belül ott lesz.
- De azért még hívsz?
- És küldöm a csekkjeidet! Légy jó, és bocsásd meg Haroldnak az ő vétkeit, jó ember, csak épp fogalma sincs semmiről, de ez mindnyájunkkal megessük!

Ezzel letette. Elhagyott az utolsó józan életű nő, és magamra hagyott 10 billiárd töketlen kutyával. Katonai idő szerint pontban 16 órakor megjelent a helikopter a ház fölött. Nekiindultam a kötélhágcsónak, és Harold könnyek között kiabált utánam.

- Felemelem az órabéred!
- És mi lesz a telefonszámláimmal?
- Elengedem a tartozásaidat!
- És le akarsz még feküdni velem?
- LE!!!
- Akkor az ég áldjon, Harold!

Fenséges érzés volt felmászni egy helikopterre, és mindent magam mögött hagyni. Egy darab lemerült világtörténelmet, Piroskát és a farkasokat, 50 millió gurut és a havi bajomat, miközben a város pirult és rotyogott körülöttem, mint egy hagymás, tört burgonyás, ketchupos tükörtojás, mint egy igazi amerikai reggeli.

Három jólfésült, nyakkendő, lódenkabátos FBI-os pasi ült a gépen, meg négy, Kadhafi edzőtáborait megjárt, török vendégmunkásnak álcázott CIA-s alak.

- Maga az elnöki kutya fodrása? – kérdezte a CIA-s, aki már 10 éve nem ölelt nőt a borostájától, miközben a helikopter elhagyta Manhattant és nekivágott a nagy nyugati vadonnak.
- Nem én.
- Tréfálni tetszik?
- Nem tudom, maguk hova mennek, de engem tessék kirakni a Wall Street-i bfróságon.
- Ki ez? – jött be egy másik FBI-os fickó.
- Az elnöki kutyamosdató.
- Lehet, hogy rossz helikopterre szálltam, de én tolmácsolni megyek száztizenkét kazahsztáni zsidónak, akiket maguk kurdnak néznek.
- Erről a gépről nem szállhat le senki, míg az elnök vissza nem tér Camp Davidbe.
- De ez nekem 1000 dolláromba kerül naponta!
- Anyukám, most nem mehetsz sehová. Még idejében nem kellett volna megtudnod azt az államtitkot, hogy míg az elnök a hivatalos kommuniké szerint Camp Davidben tárgyal Pol Pottal a világbékéről, valójában egy South Bronx-i titkos lőszerraktárban lövöldöz kalasnyikovval vaddisznókra a haverjaival.
- De hát ez kit érdek? – hebegtem falféhen.
- Nézd, anyukám, ha mi sem tudjuk tartani a szánkat, pedig minket ezért fizetnek, akkor te sem fogod tudni tartani. Amint az elnök visszatér Camp Davidbe, eldöntjük, hogy a kuvaiti olajmezőkre dobjuk-e le azt a takaros kis tested Szaddám Huszein kézjegyével ellátva, vagy egy afrikai AIDS-es faluba.
- Az AIDS-es faluba! – sikoltottam.
- Elképedve néztek rám.
- Hülye vagy? – kérdezte az egyik CIA-s. – Kuvaitban garantáltan azonnal lelőnek, mint egy kutyát, és mi kihozzuk a hullád, és a Fehér Ház előtt fogunk felravatalozni. Az AIDS-es faluban nem biztos, hogy rögtön meghalsz, hanem hónapokig, sőt lehet, hogy évekig fog rohadni a melledről a bőr, cuncikám, aztán felzabálnak az afrikai dögevő hangyák, de még előtte ellepi a szádat, a szemedet meg a puncidat a penészes zöld gennygomba. Tuti ki van próbálva.
- Az AIDS-es faluba!
- Fogadjunk, hogy te valamilyen kis ultrabal bige vagy? – szólalt meg az egyik nyugatnémet zöldnek álcázott török vendégmunkás származék, és tovább hanyagolta magát. Körbe néztem. Térdig gázoltunk a mentőexpedíciókat folytató, amerikai katonákat ábrázoló, színes, szélesvásznú magazinokban. És megint erőt vett rajtam a mellkasi szorultság. Légért kapkodtam. Úristen! Hát persze! Mi, amerikaiak lettünk a jófiúk a világban! Hirtelen mindenütt minket lehetett látni, amint épp Coca-Colát osztogatunk a bangladesi tornádó áldozatainak, szacharinozott tejport és antibébi tablettát az etiópiai halászoknak, és félméteres kék

nyuszibabát az éhező kambodzsai kislányoknak. Mindenütt ott voltunk. És mindenkit megmentettünk, és majd szétvetett minket az okéságunk és a lazaságunk. Mert mindenünk megvolt, amiről másoknak még csak rémálmaik se lehettek. És mindenki hozzánk akart feleségül jönni, és nekünk akart félvér gyerekeket szülni. És mindenki hozzánk folyamodott igazságszolgáltatásért, és a mi jogainkért kuncsgorgott. Mert valamit tudtunk, amit csak mi tudtunk, és amiről magunk se tudtuk, hogy micsoda, de jól állt. Mint a várva várt ártatlan úrbébi, aki egy sokkal jobb múlttal fogja megajándékozni a világot, mint az új, szétszedhető Packman Isten, aki elrendezi a világ összes pitiáner helyi balgaságát. Terpeszkedtünk a szuperszonikus katonai dzsipjeink tetején, és tele volt a szánk Coors sörkonzervvel meg a 45-ös automata pisztolyunkkal.

– Ne ijesztgessétek a tolmács kisasszonyt – vett végre észre a fő-CIA és felállt, megigazította a PLO-jelmezét, majd ünnepélyesen kezet csókolt.

– Utoljára egy gdanski hajógyári munkás csókolt így kezet nekem Lengyelországban – mondtam megilletődve, hogy szereztek valami jó pontot is, de hiába igyekeztem.

– Te lengyel vagy? – fordultak a CIA-sok fenyegetően a fő-CIA felé, és ezek is elővették a kalasnyikovjukat – erről eddig nagyon kényelmesen elfelejtkezél említést tenni, Fred – szívózott az egyik török vendégmunkás, és mindhárman nekiálltak letépdetni a fő-CIA PLO-érdemrendjeit és rangjelzéseit.

– Mitől bukik mostanában mindenki a kalasnyikovra? – vetettem közbe, mint akinek valami elkezdett kivilágosodni. De ez sem használt. A három török vendégmunkás épp nekiállt kilökdösni a fő-CIA-t a helikopterből, amikor belépett a hátsó fülkéből George Bush Amerikai Elnök.

– Mi ez az ízetlenkedés? – kérdezte higgadtan.

– Nem azt mondták, hogy... – üvöltöttem habzó szájjal, mert az 1000 dolláromra gondoltam, amit ma sem kapok meg.

– Nem kell mellre szívni, ez csak egy másolat – vetette oda az egyik FBI-os, és kilazította a nyakkendőjét.

– Azért, hogy magunk se tudjuk, hogy jövünk-e vagy megyünk – fűzte hozzá a másik FBI-os, és a láthatatlan morzsákat kezdte lesöpörgetni az egyeningérről.

– Hogy ne tudjuk megkülönböztetni a fülünket a farkunktól, hehehe – tette hozzá a harmadik FBI-os, és bizalmas suttogásba kezdett az ál-Bushsal.

– Elnök úr – szedtem össze magam –, én 112 kazahsztáni zsidót szeretnék bemenekíteni Amerikába, van ellene valami kifogása?

– Vigyék vissza a tolmács kisasszonyt a bíróságra – rendelkezett az ál-Bush, és minden elcsendesedett körülöttünk. A higanyszál 10 fokra süllyedt, az eget ólmos, komor viharfelhők borították. A semminél fogva csüngtünk a végtelen égen, mint egy csúf kis szürke pattanás a fűlsiketítő csendben, aztán hirtelen minden kifehéredett, és egy hatalmas, 3 milliárd megawattos pofont kaptunk nyugatról. Nekiálltunk pörögni, mint egy karácsonyfadísz, aztán valaminek a centrifugális ereje kivágott minket Keletre. Égszakadásban másztam le a bírósági épület tetejére. A fő-CIA még búcsúzóul utánam kiáltott:

– Elnézést, de muszáj volt lekáderezniünk, hogy megtudjuk van-e vér a pucádban.

– És van? – üvöltöttem vissza, de nem kaptam választ. A szél és eső elnyelte hangomat.

A bíróság épülete üres volt. Csurom vizesen caplattam a folyosókon. Mindenhová benyitottam, de a kazahsztániaknak semmi nyoma. Végül az utolsó nagy terem mögötti hátsó kisso-bában egy munkájába mélyedt ismerős figurát találtam bírói talárban.

– Elnézést, de maga annyira ismerős, nem véletlenül...

– Ödön von Bibó – nyújtotta felém kezét Ödön von Bibó.

– Csak nem a...

– De igen.

– Úgy értem, az a bizonyos...

– Igen.

– Aki 1956-ban, mikor bejöttek az oroszok Magyarországra...

– Igen.

– Szóval, aki egyedül maradt a Parlament épületében, mikor bejöttek az oroszok, és még mindig írta a...

– Igen.

– Úgy értem, mikor rátalált egy szovjet tiszt, és megkérdezte, hogy maga mit csinál itt, ő azt felelte, én vagyok az államminiszter.

– Igen.

– Mire az orosz tiszt tiszteletteljesen kiment.

- Igen.
- És maga...
- Igen, én egy távoli unokatestvére vagyok.
- Elnézést, de maguk annyira hasonlítanak egymásra, mint egyik Bibó a másikra, kérdezhetek öntől valamit, ami nem vág egészen a témájába?
- Parancsoljon.
- Lehetséges, hogy tényleg csak zsidók és nem zsidók lakják ezt a planetát?
- Hallottam már ilyen elméleteket, de megvallom őszintén, nem tudom, mennyi bennük a velő, szóval megvannak a magam kétségei, úgyhogy most rendelek magának egy taxit, mielőtt teljesen lebetegszik itt nekem – mondta Ödön von Bibó és tiszteletteljesen tárcsázott.
- Igen, újra éltek a sárga taxik New Yorkban, de ez se tudta féregrágt a szívemet étellel telíteni.

És üres zsebbel és férges szívvel tértem haza. És az ajtóm előtt szerelmemet találtam, aki egy pici, fekete babát tartott a karjaiban.

- Tehát végül is megbasztad a szűzet? – szakadt ki belőlem egymillió év lelki nyomora.
- Nem, a szűzet a haldokló törzsfőnök tette még magáévá, hogy új étellel ajándékozza meg a törzset.
- És a szűz megtanított a dialektusokra?
- A szűz süketnéma volt.
- És a szűz belehalt az AIDS-be?
- Nem, a szűz belehalt szűzi hivatalának elvesztésébe.
- És akkor most senki nem fogja megtudni, hogy Ekhnaton fáraó...
- Pszt – mondta a szerelmem, és az ujját keresztbe rakta a számon, és a szemé azt mondta: Na és? – és ezzel a pici fekete babát a karjaimba tette.
- És akkor te meg én meg a baba... – hebegtem az emberfeletti boldogság küszöbén.
- És a szerelmem újra keresztbe tette az ujját a számon, és azt mondta:
- SSSSSSSSS.

A kultúra, a művészetek, a képzőművészet szponzorálása

Ausztriában és Magyarországon

A MŰCSARNOK ÉS A BUDAPESTI OSZTRÁK
KULTURÁLIS INTÉZET KÖZÖS RENDEZVÉNYE

1992. MÁJUS 8–9-ÉN.

BUDAPEST VIII., ÖTPACSIRTA UTCA 2.
(MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK KAMARÁJA)

A szimpozium témakörei:

— A mecénatúra, a szponzorálás múltja a Lajtán innen és a Lajtán túl.

Előadók: *Heiszler Vilmos, Dalos György, György Péter.* (8-án délelőtt, 10 órától)

— A magyar és az osztrák állam, Budapest és Bécs művészeti mecénatúrája.

Előadók: *Ingrid Latzer, Marschall Miklós, György István, Bernhard Denscher, Christian Horak, Harsányi László.* (8-án délután, 14 órától.)

— Bankok, alapítványok, vállalatok szponzori tevékenysége.

Előadók: *Iványi György, Brigitte Kössner, Balázs Péter, Gerhard Haberl, Mészöly Suzanna, Hansjörg Wachta, Bakirđzi Kalliope.* (9-én délután, 14 órától)

— Kritikusok, galériavezetők, művészek a támogatás gyakorlatáról.

Előadók: *Hegyri Lóránd, P. Szűcs Julianna, Néray Katalin, Arnulf Rainer, Bak Imre, Durst György, Birgit Jaksche, Grita Insam.* (9-én délután, 14 órától)

A szimpoziumot megnyitja: *Bereczky Lóránd*

a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója.

Szponzorok: Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Österreichische
Fremdenverkehrswerbung, Inter-Európa Bank Rt., Casino Austria Ag.,
Humanic Ag., Römerquelle, Csemege-Julius Meinl Rt.

Kontakt: Szigeti Péter, Műcsarnok, 1229-425.

A CÍMLAPON
KORÁNTSEM VÉLETLENÜL
VIRÍT EGY REPÜLŐGÉP...

MÁR KAPHATÓ A 2000 KÖNYVEK SOROZATÁBAN

Makra Vilmos
verseskötete
„Lysander”

MINDEN JOBB KÖNYVESBOLTBAN

„Az év verseskötet-szenzációja”

ÚJ MŰVÉSZET

A M Á J U S I S Z Á M T A R T A L M Á B Ó L

Perneczky Géza: A művészet bővített újratermelése I.

Lóska Lajos: A festő kék lovai. Helényi Tibor kiállításáról.

Thomas Strauss: Tót Endre legsajátabb gondolatai.

András Edit: Törésvonalak a kilencvenes évek Amerikájában.

Pataki Gábor: Nincs kétféle értékrend. Beszélgetés Néray Katalinnal.

TANULMÁNY / EMBLEMATIKUS MŰVÉSZET / KIÁLLÍTÁS / MŰVÉSZET

KELETEN / MŰKERESKEDELEM / MŰHELY / KIÁLLÍTÁSI KÖRKÉP /

DOKUMENTUM / PANORÁMA / KÖNYVSZEMLE / INTERJÚ.

Az **ÚJ MŰVÉSZET** kapható az újságárusoknál, belvárosi könyvesboltokban,
galériákban, metróállomásokon és az Art-mozikban.

Settenkedés a milljom-lábú szörny után

KIÁLTVÁNY AZ ÚJ TÁRSADALMI REGÉNY ÜGYÉBEN

TOM WOLFE

Engedtessek meg saját szövegemet idézmem a *Hiúságok máglyája* negyedik fejezetének hatodik oldaláról. A regény főszereplője, Sherman McCoy éppen a New York-i Triborough-hídon hajt át, nyitott, kétülékes Mercije sárgásbarna bőr repülőgépvilágításában huzonhat éves barátnőjével, (nem is a negyven éves feleségével), s győztes pillantást vet balra, Manhattán szigete felé. „A tornyok olyan szorosan zsúfolódtak egymás mellé, hogy valósággal érezte tömegüket és elképesztő súlyukat. Elképzelte azokat a milliárdokat a föld minden sarkából, akik arra áhítoznak, hogy itt lehessenek ezen a szigeten, ezekben a tornyokban, ezeken a szűk utcákon! Őme, itt van a huszadik század Rómája, sőt Párizsa, sőt Londonja, az ambíciók városa, a tömör, mágneses szikla, ellenállhatatlan utcicéja mindazoknak, akik nem bírnak nem ott lenni, ahol a dolgok történnék...”

Az a gondolat, hogy regényt írjak erről a meghökkenő metropoliszról, egy nagyregényt, amelynek borítótáblái közé annyi New Yorkot zsúfolok majd be, amennyi egyáltalán lehetséges: ez a gondolat a legnagyobb kísértés volt számomra – a legnagyobb kihívás, s egyben a legnagyobb közhely, amelyet amerikai író a tollára vehet. Először 1968-ban fogadtam meg, hogy nekigyürkőzöm a dolognak, igaz, akkor tényregényre gondoltam, hogy felelevenítsek egy akkor sokat vitatott műnemet. Meg is írtam egy ilyet, *The Electric Kool-Aid Acid Test* címmel, a pszichedelikus, más néven hippimozgalomról, s kezdtem mindenféle zöldeket kiötlölni a tényregény műfajáról. Ezeket aztán fel is jegyeztem egy könyvben: *The New Journalism* volt a címe. Így négyesemközti elárulhatom, hogy magányomban, kis lakásomban a keleti Ötvennyolcadik utcában agyon aggódtam magam, hogy hátha valaki nagyban írja a nagyregényt a hippi élményről: az aztán egykettőre lesöpörné az asztalról az én könyvem. Nem is egyetlen valakire gondoltam. Írhattak volna egy egész falkára való ilyen regényt. Hiszen a hippik között hemzsegték az iskolázott és szemmel láthatóan kreatív alakok. De aztán eltelt egy, két, három, négy év, s előbb megkönnyebbülésemre, majd elképedésemre, ezek a regények nem voltak sehoh. (Nincsenek megírva a mai napig sem.)

Eközben újra a tervezett New York-tényregény felé fordultam. Úgy láttam, hogy a könyv városregény kell legyen, abban ez értelemben, ahogy Balzac és Zola megírták Párizs regényeit, Dickens és Thackeray Londonéit, ahol is a város folyton előtérben van, s kíméletlen hatást gyakorol lakói lelkére. A legközvetlenebb példám a *Hiúság vására* volt, Thackeray könyve. Thackeray és Dickens a metropo-

liz első nagy korszakában éltek. Mostanság, egy évszázaddal később, az 1960-as években jött létre a második. A második világháború közepén kezdődött gazdasági felívelés egészen a hatvanas évtized végéig tartott, a legkisebb visszaesés nélkül. E pénzes idők a védtettség érzetében ringatták az embereket, évezredek óta fennálló erkölcsi normákat söpörtek félre egy vaddisznó előrelátásával. Ennek volt egyik eredménye az úgynevezett szexuális forradalom, melyet már akkor is meglehetősen prűd kifejezésnek éreztem arra a csiricsaré karneválra, ami egyfolytában zajlott.

A fellendülés közvetett módon valami mást is kiváltott; mégpedig a nyílt faji összecsapásokat. A kellemetlen érzések már a húszas évek óta ott rotyogtak a nagyvárosok mélyén – azóta, amióta megindult a nagy Északra vándorlás. Am 1965-ben faji zavargások egész sorozata robbant ki. Kezdődött 64-ben Harlemben, folytatódott Los Angelesben 65-ben, aztán 67-ben áterjedt Detroitra, s tetőzött Washingtonban és Chicagóban 68-ban. Ezeket csak a hatvanas évek szülhették. A hatvanas években találta ki a kormány a Háború a Nyomor Ellen (*War on Poverty*) nevű intézkedéscsomagot, mely nem alamizsna volt a szegényeknek, hanem ún. Közösségi Akcióprogramok rendszere. Mindez újdonságot hozott a politikatudományba. A szövetségi kormány kibocsátotta akcióprogramok lényegében arra buzdították a nyomornegyedek lakóit, hogy maguk vegyék kezükbe sorsukat, s lázadjanak fel a hagyományos elit (az „establishment”) sőt, akár a kormány ellen. Miközben a kormány adta mindehhez a pénzt, a helyiséget, a tanácsadókat. A nyomornegyedek lakói pedig engedelmessé váltak. De a lázadás csak a leglátványosabb formája volt az új stratégia következményeinek. A szokásosabb forma a szembehelyezkedés volt. A szembehelyezkedés, a konfrontáció jellegzetesen hatvanas évekbeli kifejezés. Egyáltalán nem véletlen, hogy a legharciasabb hatvanas évekbeli „szembehelyezkedő” csoport, a Fekete Párducok mozgalma tízpontos programját a North Oakland-i Nyomorenhyító Központban fogalmazta meg. Éppen e célból hozták létre ezeket a központokat.

Ilyen előzmények után határoztam el, hogy elmegyek egy estélyre, amelyet Leonard Bernstein és felesége, Felicia adott a Fekete Párducok tiszteletére a Park Avenue és a Hetvenkilencedik utca sarkán lévő lakásukban. A szimatoltam azt súgta, hogy lesz itt egy fejezetre való a New Yorkról írandó, *Vanity Fair* (A hiúság vására) című tényregényem számára. A vendégeknek a felét sem ismertem. Ezen az estélyen történt, hogy a Fekete Párducok egyik fejeze felállt Leonard Bernstein nappalijában az északi hangversenyzongora mellett – volt ott egy másik, déli fekvésű is –, és néhány tucat hírességnek és egyéb lézengő ritternek felolvasta a Párducok tízpontos programját. A hallgatóság

Az írás *Stalking the Billion-Footed Beast* címmel jelent meg a *Harper's Magazine* 1989 novemberi számában.

pedig, megrészegülve a nosztalgiától, olyan jövő ábrándjába ringatta magát, amely, a forradalom után persze, nem tűri majd a kétszintes, tizenhárom szobás, ikerzongorás lakásokat, egyetlen család tulajdonában.

Mondom, engem csak a regényem anyaga utáni vágy hajtott. De az egész estély annyira önmagába záródó kerek egész volt, hogy nem tudtam a dolgot magamban tartani. Írtam egy beszámolót *Radical Chic* címmel a *New York Magazine*-ba, és megírtam a párdarabját is arról, hogy mit költött ki a Háború a Nyomor Ellen San Franciscóban (*Mau-mauing the Flak Catchers*.) Ez a két írás együtt aztán könyv alakban is megjelent 1970-ben. Megint karba tettem a kezem, és vártam a nagyregényeket – biztos voltam benne, hogy fognak írni erről a jelenségről, amely olyan fontos szerepet játszott az amerikai életben: a nagyváros faji összeközeiről. De aztán megint teltek-múltak az évek, és ezek a könyvek nem voltak sehol.

Megkönnyebbülésem ezúttal nem lehetett igazán mély. Tudtam, hogy meg kell majd írnom a nagy könyvet New Yorkról. Csak elhalasztottam egy kicsit a dolgot. 1972-ben megint elhalasztottam egy kicsit. A *Rolling Stone* magazin megbízásából elmentem megnézni az Apollo 17 felbocsátását – ez volt az utolsó holdexpedíció. A dolog azzal végződött, hogy írtam egy négyrészes cikksorozatot az űrhajósokról. Sőt elhatároztam, hogy a következő öt-hat hónapot azzal töltöm, hogy az anyagot könyv terjedelműre bővítem ki. Az öt-hat hónapból egy év lett, aztán másfél, végül két év, és amikor hátra pillantottam, Truman Capote már elhintette, hogy egy New Yorkról szóló nagy regényen dolgozik, *Meghallgatott imák* címmel. És nyilván voltak mások is. Az anyag hihetetlenül gazdag volt, és nap mint nap gazdagodott.

Eltelt még egy év... és csodák csodájára ilyen könyv megint nem jelent meg.

Akkor tartottam egy kis szünetet, és megpróbáltam kitalálni, hogy mi is történik az amerikai próza világában. És, mint kiderült, ebben korántsem voltam egyedül. Abban az időben a nagy kiadóknak még tellett arra, hogy a Madison Avenue-n vegyenek ki irodát – a főszerkesztők legalább fele az orrát a faltól falig ablaknak nyomva, egyfolytában kifelé lesett: pásztázta a milliom-lábú várost, hogy hátha arra jön egy fiatal regényíró, hóna alatt a nagyregénnyel a faji zavargásokról, a hippimozgalomról, az Új Baloldalról, a Wall Street-i hosszról, a szexuális forradalomról, a vietnami háborúról. Ám ilyen alakok szemlátást nem is léteztek.

Különös volt, hogy a komoly irodalmi ambíciókkal rendelkező fiatalokat már nem érdekelte a nagyváros, sem az akkori élet bármely más, gazdag szelete. Az előző tizenöt évben, amíg magam is nyakig merültem az újságírásba, elkezdődött az amerikai irodalom egyik igen különös fejezete. (Még ma is tart.) A történet hol bizarr, hol falrengetően mulatságos, és egy nap majd egy szerencsés doktorandus, akiben meglesz Huizinga vagy Hauser kitartása, igazságot szolgáltat a kornak. Én az igazsággal nem szolgálhatok, legfeljebb körvonalakkal.

A második világháború után, a negyvenes évek végén az amerikai intellektüelek kezdtek felmelegíteni egy húszas évekbeli, akkor hamvába holt álomot. Nekiláttak, hogy francia és angol mintára, létrehozzák a hazai értelmiséget, egyfajta szellemi arisztokrá-

ciát, amely társadalmilag nincs elkötelezve és nem kötik osztály-megkülönböztetések, amely aktívan részt vesz a politikai és művészeti életben. A művészetekben arra az igazán művelt rétegre, a törpe kisebbségre számítottak, amely szemben áll a „csöcseléssel”, azzal a csöcseléssel, amely csak szórakozni akar, vagy csak arra a tudatra vágyik, hogy ő is el-eljár „művelődni”. Manapság, ha az ember vigyáz a szájára, inkább a csöcselék ismertebb nevét használja, és azt mondja: „középosztály”.

A sok közszájon forgó, divatos európai gondolat egyike volt „a regény halála”, melyen persze a realista regény volt értendő. Ennek a gondolatnak adott Lionel Trilling 1948-ban későmarxista gellert, s ezt munkálta ki George Steiner és még sokan mások. Az ő olvasatukban a realista regény a tizenkilencedik századi nagypolgárság szülötte volt. Élet-szelet, keresztmetszet volt, amely igaz és erőteljes képet adott egyénről és társadalomról – mindaddig, amíg a polgári rend és a régi osztálytársadalom szilárdan állott a helyén. De most hogy a polgárság „a válság és a részleges összeomlás” állapotában (Steiner kifejezése), és a régi osztálytársadalom bomlófélben van, a realista regény értelmetlenné vált. Mi is lehetne hiábavalóbb, mint bomló töredékek keresztmetszete?

Az igazság az, amit Arnold Hauser nem győzött bizonygatni *A művészet társadalomtörténetében*, hogy az értelmiség mindig is lenézte a realista regényt, azt a formát, amely előszeretettel dagonyázik a mindennapi élet mocsarában, s turkál az osztályirigység titkai között, s ami még ennél is rosszabb, a realista regényt veszes könnyedséggel érti s emészt meg a csöcselék, azaz a középosztály. A viktoriánus Angliában az értelmiség Dickenst a „műveletlen, mindent egybemosó közönség” szerzőjének tekintette. Hatalmas cezúra – vagy nyolcvan év – kellett ahhoz, hogy Dickens leváljon közönséges közegéről, s bekerüljön az angol irodalom pantheonjába. Az értelmiség lelkesedésének tárgya mindig a kifinomultabb regényforma volt: például a régi francia kedvenc, a lélektani regény.

Az 1960-as évek elején a realista regény halálának gondolata a reveláció erejével söpört végig a fiatal amerikai írókon. Igazi páfördülés volt ez. Mintha csak tegnap, a harmincas években lett volna, hogy a realista nagyregény, a maga hatalmas társadalmi tablójával, az amerikai irodalmat először juttatta a világ figyelmének középpontjába. 1930-ban Sinclair Lewis, a a zolai alapossággal leírásokkal operáló realista regényíró, lett az első amerikai szerző, aki Nobel-díjat kapott. A díj átvételkor mondott beszédében felhívta író társait, hogy adjanak Amerikának „olyan irodalmat, mely méltó gigázi méreteihez”, s valóban, a következő négy amerikai Nobel-díjas – Pearl Buck, William Faulkner, Ernest Hemingway és John Steinbeck – mind realista regényírók voltak. (Az ötödik Nobel-díjas Eugene O'Neill volt.) Így aztán a legnagyobbra értékelt háború utáni írók – James Jones, Norman Mailer, Irwin Shaw, William Styron, Calder Willingham – mind sült realisták voltak.

Mégis, 1962-re, amikor Steinbeck elnyerte a Nobel-díjat, a fiatal írók, sőt, az értelmiségiek általában, Steinbeck személyét és regényfelfogását már megmosolyogták. Pearl Buck még ennél is rosszabbul járt, Lewisszal együtt. Faulkner és Hemingway megkapta ugyan a neki kijáró tiszteletet, de azt a fajtát, amely annak az öregúrnak jár, aki derekasan kitett magáért, „a kor színvonalán”. John Gardner „omódinak” nevezte el őket, mert szerintük elegendő egyszerűen a „való életet” szétkenni a könyv lapjain. Életük

végéig nem tudták felfogni azt a tényt, hogy a regény fennkölt irodalmi játék.

A komoly fiatal írók – akik irodalmi rangra áhítoztak – megértették ezeket a dolgokat, és neki is láttak a realista regény lerombolásának, amint megtalálták a hozzá való eszközöket. A választóvonal 1960 volt. Azok az írók, akik 1960 után diplomáztak... ők már *mindent* értettek. Ahhoz, hogy 1960 után egy komoly fiatal író ragaszkodjon a realizmushoz, dac és bátorság szükségeltetett.

Azok az írók, akik 1960 előtt jártak egyetemre, mint Saul Bellow, Robert Stone és John Updike, nehezen tudták feladni a realizmust; sokan mások pedig megrekedtek a kettő között. Nem tudták eldönteni, hogy merre forduljanak. 1960-ban például a 27 éves Philip Roth nyerte a Nemzeti Könyvdíjat, *Goodbye, Columbus* című novelláskötetért. A címadó írás egy káprázatos kisregény... de sajnos sült realista. 1961-ben aztán Roth revidálta nézeteit. Volt egy nyilatkozata, amely félelmetesen nagy hatást gyakorolt a többi fiatal íróra. Olyan korban élünk, mondta, amikor a regényíró képzeletét napról napra lepipálja az, amit a másnap reggeli újságban tutira olvasni fog. „A valóság egyfolytában túlesz tehetségünkön, s a mindennapi kultúra olyan figurákat sodor nap mint nap partra, melyek sárga irigységgel töltik el a regényírókat.”

Még ma is – vagy talán ma igazán – pontosan ezt érzi az ember, és nem csak az íróféle. Ugyan melyik író merészen kiagyalni a következő cselekményt: Egy déli televíziós prédikátor légyottra jár egy motelba egy csinos, egyházi szolgálatban álló, babyloni (New York állam) titkárnővel – *muszáj hogy pont Babylon legyen a szülővárosa?* – és aztán annyira romba dől a karrierje, hogy mindenét el kell árveztetnie, közte egy légkondicionált kutyaólat – *micsoda? légkondicionált kutyaólat?* –, minekutána egy másik tévépap „dekadens pompadúrficsúrnak” titulálja, aki viszont, mint hamarosan értesülünk róla, előre szokta fésülni ország-világ előtt jól ismert szöke tincseit, és homlokszalagot ölt, hogy álcázza magát, ha a vízágyakkal is büszkélkedő Louisiana állambeli motelekbe igyekszik, mikor ott ordas kurvákkal szokott randevúzni – *ugyan kérlek* –, s mindez arra indít egy harmadik tévépapot, aki komolyan szóba kerül a republikánus elnökjelölt tisztére, hogy a sorsdöntő bizonyítékokat nem más szivárogtatta ki a sajtónak, mint az Egyesült Államok alelnöke... s mindeközben a fent említett, egyházi szolgálatban álló titkárnő feltépte fodros ingét, nem azért, hogy oda löjjenek, hanem hogy lefényképezhessék, s így nemzetközi hírnévre tett szert, s azóta is boldogan él egy kastélyban, amelynek neve, nem tréfa, Playboy Mansion... s az ő valamikori kandúrbandija, az Egyes Számú Tévépap a legutóbb összegörnyedt, „magzat testhelyzetben” volt látható, ügyvédjének díványa alatt, az észak-karolinai Charlotte városában...

Ugyan melyik író merne ilyen istentől elrugaszkodott ökörséggel előhozakodni, mondván, hogy tegyük félre a hitetlenkedést?

A komoly fiatal írók nemzedéke megtanulta Philip Roth sirámából, hogy itt az ideje más szemmel nézni a világot. A realista regény, a balzaci, zolai, lewisi kitekintéssel már képtelenség. A hatvanas évek közepére nemcsak az meggyőződés vert gyökeret, hogy a valóságábrázoló regény többé már nem lehetséges, hanem az is, hogy az amerikai élet már nem *valós*. Úgy vélték, hogy az amerikai élet kaotikus, töredezett, véletlenszerű, nem folytonos, egyszóval *abszurd*. Az egyetemek szépirói szemináriumain végelethetetlen fenomenológiai viták folytak, s kimondták,

hogy a könyvoldalt megtöltő szöveg a valóságos dolog, s Amerika úgynevezett való világa csak fikció, amelyhez fel kell függeszteni az ember valóságérzékét. Az úgynevezett *való világ*: ez lett a szavajárásuk.

Aztán jött az új típusú regények egyik hulláma a másik után, de mindegyik valamiféle avantgárd alapállást akart felvenni, túl a realizmuson. Voltak abszurd regények, mágikus realista regények, a Radikális Leválás regényei (Robert Tower, a kritikus-író kifejezése). Mindezekben hihető események és hihető figurák kavarnak fantasztikus és különc módokon; gyakoriak a könyvekben a szörnyű katasztrófák, melyek a nevetetés, az irónia célját szolgálják. Az irónia lett az egyedül üdvözítő magatartás. A leginkább igaz ez az ún. „bábszínházi regényekre”, – ez egy olyan kategória, amely részben fedi a fentebb említetteket. A „bábszínházi írók” (Puppet Masters) valósággal beleszerettek abba a tézisbe, hogy a regény elsősorban irodalmi játék, könyv alakban kiadott, író manipulálta szóövező. Ronald Sukenick, az agyondicsért *Up* című regény (1968) szerzője még azt is szíves-örömmel elmondta, hogy nézett ki írás közben. Egy ponton megtudjuk: anyaszült meztelenül írja le, hogy „anyaszült meztelenül írok éppen”. Néha elmondja, hogy kihúzta azt, amit éppen olvastunk. És megadja az új változatot. A regény *halála* című novellájában, Beckett modorában, azt mondogatja: „Nem tudom folytatni.” Aztán saját lelkére beszél: „Folytasd, öregem”. És folytatja. Az *Up* végén elmondja, hogy egyik szereplője sem valóságos: „Közben találok ki mindent”.

A bábszínházi írók a novelláikat fictionnek hívták, Jorge Luis Borges utánozva, aki *fictiones*nek nevezte a sajátjait. Borges volt az új írók egyik istene. A bennszülött értelmiség kozmopolita igényeit kielégítve az új istenek mind külföldről érkeztek: Borges, Nabokov, Beckett, Pinter, Kundera, Calvino, García Márquez, s mindenek fölött Kafka; a novellákban hemzsegték a H, V, K, T vagy P nevű szereplők, (rejtélyes okból egyiket sem hívták A-nak, B-nek, D-nek vagy E-nek.) A dolog hamarosan odáig fajult, hogy amikor a Johns Hopkins Egyetemen egy írótanfolyam oktatója Tolsztojt mint a regény egyik mesterét említette, fiatal tanítványai megindítóan régimódinak tartották. Ahogy egyikük, Frederick Barthelme később kifejtette: „Lev Tolsztojról papolt, amikor mi Laurence Sterne-re, Franz Kafkára, Italo Calvinóra és Gabriel García Márquezre függesztettük a tekintetünket. Az igazat megvallva, Márquez akkor már egy kicsit *passzé* volt.”

A hetvenes évekre nagy versenyyfutás alakult ki, hogy mindenki megszabaduljon nemcsak a realizmustól, hanem minden vele kapcsolatos dologtól. Az új nemzedék egyik legtöbbet dicsért tagja, John Hawkes mondta: „Avval a meggyőződéssel fogtam a prózaírásba, hogy a regény igazi ellenségei a cselekmény, a figura, a helyszín, a téma.” A legszélsőségesebb csoport, a „neofabulisták” azt határozták el, hogy visszanyúlnak a próza őseredetű formájához, a boldogabb időbe, a realizmus által fertőzött kor előttre, vissza a mítosz, a fabula, a legenda korába. John Gardner és John Irving mindketten erről a tőről fakadtak, de a kikezdhetetlen tekintélyű vezető John Barth volt, ő írta a *Chimera* című, három kisregényből álló kötetet, amely Perszeusz és Androméda további kalandjairól, illetve a görög mitológia más alakjairól szól. A *Chimera* nyerte el 1972-ben a Nemzeti Könyvdíjat, a próza kategóriában.

Más neofabulisták modern fabulákat írtak, Kafka módra, melyben a cselekmény, ha volt egyáltalán, nem konkrét helyszínen játszódott. Még az se derült ki, hogy melyik féltékeny vagyunk. Valamilyen névtelen, egynemű terület – a sivatag, az őserdő, a nyílt tenger, a havas csúcsok. A figuráknak nem volt társadalmi hátterük. Nem jöttek sehonnan. Nem beszéltek valóságos nyelven. Aból, amit mondtak, vagy amijük volt, semmi nem utalt semmilyen osztály- vagy etnikai eredetre. S mindenekelőtt, a neofabulisták messzire elkerülték a realista regények fő jellegzetességét, a visszaköszönő érzelmeiket. A tökéletes érzéstelenítés volt a pálya, még a halálozási jelenségekben is. A hetvenes években az érzéstelenített magány volt a komoly próza egyik legjellegzetesebb motívuma. A „minimalisták” pitiáner, háztartási, bár valóságos élethelyzetekről írtak, általában isten háta mögötti, steril helyszínek kulisszái közt, fapofával, fűrészporzú, ultrarövid mondatokban – érzéstelenített modorban, mintha egy adag novokain-injekció hatása alatt dolgoztak volna. Kedvenc minimalista bevezetésemet Robert Coover egyik novellájában olvastam: „Hozzá akart fogni, hát egy sziget magányába költözött, és meglötte magát.”

Sokan közülük káprázatosan írtak. Nagy virtuózok módjára. A maguk állította szűk korlátok között sokkal okosabb, szórakoztatóbb dolgokat írtak, mint várni lehetett volna. De mi volt ez a magányos sziget, ahová kiköltöztek? Hiszen – tetszik nem tetszik – velem együtt ők is az Amerikai Században éltek, abban a században, amelyben mi letünk a világtörténelem legerősebb katonai hatalma, képek arra, hogy két kulcs egyidejű elfordításával egy beton-szilból levegőbe röptünk a világot, s ha már ez megtörtént, űrhajókon a csillagok közé menekítsük az embereket. A történelem hajnala óta mi értük meg az első pillanatot, amikor az embernek sikerült kitörnie a nehézkes béklyói közül, s elindulhatott felfedezni a világegyetemet. S mindennek tetejébe olyan, egészen az autószerelőig, s a boltosokig terjedő jómódot teremtettünk, amely sárga irigységgel töltötte volna el a Napkirályt. Akkor jómódot, hogy akármelyik este, még egy minimalista (sőt akár neofabulista) novellában felbukkanó villanyserelő vagy autóriasztó-javító is Barbadosban vagy a Bahamákon találhatná magát, s Harry Belafonte stílusú szafáriingben viríthatna; a legfelső két gomb persze nem lenne begombolva, hogy jobban lássék a dús mellszörzet között csörömpölő vastag aranylánc, s eközben harmadik feleségével a teraszon ücsörögne, messziről hozatott márkás ásványvíz mellett...

Micsoda karneváli ünnep kavargott az amerikai írók előtt! Hogy bírta megállni egy is, hogy fejest ne ugorjon a kavalkádba? Én, mindenesetre, nem bírtam megállni.

Miután végre befejeztem az űrhajósokról szóló könyvemem (*The Right Stuff*), 1979-ben, visszatértem a New Yorkról szóló könyv ötletéhez. Úgy döntöttem, hogy nem tényregény lesz, hanem igazi: regény-regény. Részben a kíváncsiság hajtott, részben az a kérdés, amely ott kísértett minden, a tényirodalommal kísérletező író lelkében, már vagy tizenöt éve: „Csak nem blicceled el, öregem, a nagy kihívást, a Regényt?” A felszínen viszont be akartam bizonyítani valamit. Be akartam teljesíteni egy jóslatot, melyet magam írtam le a *New*

Journalism bevezetésében, 1973-ban. Nevezetesen azt, hogy a szépirodalom jövője a riportra alapozott részletező realizmus körül várható, s ez olyan realizmus lesz, amely sokkalta részletezőbb annál, ami jelenleg létezik, egy olyan fajta realizmus, amely az egyént a körülötte kavargó társadalommal összefonódva, meghitt módon mutatja be.

A hetvenes évek irodalomelméletének egyik axiómája volt, hogy a realizmus „pusztán külsőséges fortély, nem pedig az élménnyel való munka állandó eszköze” (A *Partisan Review* szerkesztőjének, William Phillipsnek a szavaival szólva.) Én már akkor is meg voltam győződve róla – és most még annál is jobban –, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz. A realizmus bevezetése az irodalomba, Richardson, Fielding és Smollett korában valami olyasmi volt, mint ami az elektromosság bevezetése a gépiparban. Nem egyszerűen valami új fortély. A mindennapi realizmusnak (mondjuk Richardson realizmusának) olyan hatása volt az ember érzelmeire, amelyről azelőtt álmodni sem lehetett. A realizmustól lett a regény „magával ragadó”, „lebilincselő”, ami a műfajra azóta is oly jellemző, s ami nem csak azt érezteti az olvasóval, hogy ott jár a helyszínen, hanem hogy egyenesen a szereplők lelkébe, a központi idegrendszerébe képes hatolni. Senki, soha el nem sírta magát, mikor Homérosz, Szophoklész, Molière, Racine, Sydney, Spenser vagy Shakespeare hőseinek boldogtalan sorsáról olvasott. Ellenben még egy olyan kifogástalan úriember is, mint Lord Jeffrey, az *Edinburgh Review* szerkesztője, bevallotta, hogy sírt, sőt, bögött, zokogott, szipáskolt és sóhajtozott, amikor a kis Nell meghalt az *Ódon ritkaságok* boltjában. Egy írónak lemondania erről az erőről, annak érdekében, hogy rátaláljon egy korszerűbb regényírói technikára – ez olyan, mintha egy mérnök azzal vágna neki egy kifinomultabb gép kifejlesztésének, hogy először is elvetné az elektromosság elvét, azon az alapon, hogy ezt száz év alatt már lestrapálták.

Már Richardsontól kezdve, a realista regény egyik ismertetőjegye volt az a mód, ahogyan a társadalom hatását mutatta meg az egyén legszemélyesebb dolgaiban. Lionel Trilling helyesen állapította meg 1948-ban, hogy a tizenkilencedik századi nagy regényfigurákat a „személyiség módosította osztályjegyek” ábrázolásának köszönhetjük. De aztán a továbbiakban azt is kijelentette, hogy a régi osztályszerkezet már felbomlott, különösen az Egyesült Államokban, így ez a technika már haszontalanná vált. Itt megint éppen az ellenkezője az igaz. Ha Trilling képletében az „osztály” szót behelyettesítjük a szélesebb értelmű „státusz” szóval, akkor kiderül, hogy ez a technika most a lehető legalkalmasabb az egyén legbenső életének ábrázolásával. Különösen igaz ez akkor, ha a téma a modern város. Balgaság, ha valaki azt hiszi, hogy manapság ábrázolhatja a városban élő egyént, anélkül, hogy lefestené magát a várost.

Egyszer (állítólag) megkérdezték Faulkner, hogy melyik három regényt ajánlaná egy regényíró-növendéknek, mire ő azt válaszolta volna: „Az Anna Kareninát, az Anna Kareninát és az Anna Kareninát.” És ugyan mi rejtezik az Anna Karenina magándramájában, sőt, egész lélektani mechanizmusa mélyén? Tolsztoj nézetei arról, miként vívja háborúját a szív a társadalom szerkezte ellen. Anna, Vronszkij, Karenin, Levin és Kitty drámája lassúad románc lenne az orosz társadalom panorámája nélkül. A szereplők felvillanó, irracionális tettei mind-mind a szív kétségbeesett tettei, melyeket a társadalmi nyomás idéz elő.

Ha Trilling most itt lenne, semmi kétség, azt mondaná: „Hát bizony, a személyiség módosította osztályjegyek”.

Ezek a figurák kiadós jellemeik (a „kiadós” Trilling egyik kedvenc szava volt), pontosan azért, mert az orosz társadalom Tolsztoj korában világos osztályokra tagolódtak, s mindegyik osztálynak megvolt a maga sajátos kultúrája és hagyománya. Manapság, érvelne Trilling, Anna egyszerűen összeköltözne Vronszkijjal, s az ő társaságukba tartozó emberek rutinszerűen át is vezetnék a változást a telefonregiszterükben; s a kisbaba érkezése (ha mellette döntenének egyáltalán) maximum egy-egy kuncogó megjegyzésre adna okot valamelyik pletykarovatban. Amire én azt mondanám: Bizony, bizony. A társadalom státus-szerkezete megváltozott ugyan, de egy pillanatra sem szűnt meg létezni. Végtelenül sok fajta szenvedést kínál ma is az Upper East Side Vronszkijainak és Annáinak. Sőt a leningrádi illetőségűeknek is. Ha valaki nem hiszi, járjon utána: csak meg kell ismerkedni velük. (...)

Ez a feladat, ahogy én látom, mindenképpen riporteri munkát is jelent. A riporteri médiumot én a legértékesebb, ám legkevésbé felfedezett forrásnak tartom, minden irodalmi ambícióval megvert ember számára, legyen szó akár írott, akár képi, akár rádiós vagy színpadi műfajról. A fiatal írónak azt szokták mondogatni: „Írj arról, amit ismersz.” Nem is rossz tanács ez kiindulásnak, bár egykettőre kialakulhat belőle a ki nem mondott maxima: Az egyetlen érvényes tapasztalat a személyes tapasztalat.

Emerson szerint minden ember megírhatja az önéletrajzát, ha képes megérteni, hogy mi volt igazán a saját, csakis a saját élménye. De azt nem mondta, hogy minden embernek két nagy önéletrajza lehet. Dickens, Dosztojevszkij, Balzac, Zola és Sinclair Lewis magától értetődőnek tekintette, hogy a regényírónak meg kell haladnia személyes tapasztalatát, s ki kell szállnia a társadalom terepére, riporterként. Zola ezt „dokumentációnak” nevezte, s dokumentáló expedíciói a nyomorregyedekbe, a szénbányákba, a lóversenyre, a mulatókba, az áruházakba, a nagyvásártelpekre, az újságszerkesztőségekbe, a vasúti járműjavítóknak, a gyártócsarnokokba, mindig tollal és jegyzetfüzettel a kézben, bevonultak az irodalomtörténet legendái közé. Ahhoz, hogy meg tudja írni az *Elmer Gantryt*, nemcsak egy korrupt lelkipásztor, de az egész protestáns papság nagyszabású portréját egy olyan korban, amikor még ők voltak Amerika erkölcsi hangadói, Lewis odahagyta keleti parti otthonát, és Kansas Citybe költözött. Biblióárákat szervezett papoknak, maga is prédikált a szószékéről, szabadságon lévő papoknak, erdei istentiszteleteket és konferenciákat, továbbképzéseket látogatott, s mindeközben fáradhatatlanul cédulázott, mindig ötször nyolc hüvelykes kis kartonlapokra. (...)

A riporteri módszer tette Lewist a 20-as évek legnagyobb tartott amerikai írójává? Persze hogy nem csak az. De a riporteri útjai során gyűjtött anyag révén volt képes betekinteni annyi férfi és nő lelkébe, a társadalom státus-szerkezetébe, helyenként kivételesen kifinomult módon. Mindezek után, hadd fedjek fel valami olyasmit, amit szinte minden író átél már – de még tudtommal senki sem beszélt róla. Az a fiatal személy, aki elhatározza, hogy író akar lenni, mert nyomja a lelkét valami téma vagy ügy, mert „van mondanivalója”, igencsak ritka madár. A legtöbben azért döntenek így, mert rájönnek, hogy van valami különös, zenei tehetségük a szavakhoz. Minthogy a költészet

a nyelv zenéje, a kiemelkedő fiatal költő nem ritkaság. Ám ahogy öregszik, fiatal zenénk előbb-utóbb beleütközik az anyag utálatos problémájába. Hogy miről is írjon. Mert hogy mostanra felismerte, hogy az irodalom fő terepe a próza, akár regény, akár esszé formájában. S még ekkor is igyekszik a dolgokat arányaik szerint kezelni. Megnyugtatja magát, hogy az írói géniusz 95 százaléka az az egyedülálló tehetség, amely biztonságosan el van zárva a koponyájában, mint afféle alkotó kohó, és mindössze 5 százalék az anyag, amely afféle agyag, amelyet majd a géniusz megmunkál.

Emlékszem, én magam is átmentem ezen a stáción. Gólyaként úgy határoztam, hogy kristályos prózát akarok írni. Ez volt a szó rá: *kristályos*. Az majd olyan kortalan, időtlen, törekeny, lebegő, és áttetszően megejtő lesz, mint Alessandro Scarlatti legihletettebb pillanataiban. Ez a próza éppoly világosan szól majd a huszonötödik századhoz, mint a sajátomhoz. (Természetesen, évekkel később nagy érdeklődéssel hallgattam, hogy Iris Murdoch, mikor annyi idős volt, mint én, éppen ugyanilyen prózáról álmodozott, sőt éppen ugyanazt a *kristályos* szót választotta.) A Yale egyetemen aztán rábukkantam egy Erzsébet-kori retorikakönyvre, amely sajátkezű összesítem szerint 444 különböző szóalakzatot különített el, amely felsorolt minden ésszel felérhető szótrükköt. Elemezni kezdtem kedvenc íróimat – emlékszem, egyikük De Quincey volt – s megpróbáltam ideális szóalakzat-sorokat kiagyalni, sőt le is kottáztam őket. Elkészítettem a tökéletes csontvázat. Hús majd úgyis kerül rá, mikor itt lesz az ideje.

Az ilyen kísérletezgetés persze nem tart sokáig. Az utálatos szörny, az anyag, egyre csak nő, és egyre komiszabb lesz. Végül megérzed, hogy választás kínálkozik. Akkor vagy elszaladsz előle, vagy birkózni kezdesz vele. Szerintem nincs olyan író negyven fölött, aki a lelke mélyén be ne ismerné, hogy az irodalmi géniusz (prózaíró esetében) csak 35 százalékban található az elzárt, szent kohóban, míg 65 százalékban az anyagon múlik a dolog.

Soha nem képzeltem, hogy ha New Yorkról akarok terjedelmes könyvet írni, megúszhatom azt a riporteri munkát, amit el kellett végeznem előző könyveimhez – pedig már vagy húsz éve New Yorkban éltem. Mikor komolyan neki kezdtem a munkának (1981-ben), már láttam, hogy Thackeray *Hűség vására* című könyve nem lesz megfelelő modell. Az a könyv a brit társadalomnak szinte csak a kiváltságosaival foglalkozott. Márpedig a nyolcvanas évek New Yorkját benutató könyvnek a város magaslataival és mélységeivel egyaránt foglalkoznia kell. Úgyhogy kiválasztottam a Wall Streetet a skála legmagasabb, és South Bronxot a legmélyebb pontjául. Kicsivel több embert ismertem a Wall Streeten, mint South Bronxban, de a saját tapasztalatom szempontjából mind a két vidék terra incognita volt. Úgyhogy megindultam valami felé, amiről magam se tudtam, hogy micsoda. Úgy képzeltem, hogy egy New Yorkról szóló nagy könyvben kell hogy legyen legalább egy metrójelenet. Egy este szétnéztem egy metrókocsiban, és megláttam egy ismerősömet, elég fura hacukában. Egy Wall Street-i alkusz volt, akit nem láttam kilenc vagy tíz éve. Öltönyt viselt, de a nadrágszára fel volt hajtvva háromszor vagy négyszer, kilátzott alóla egy világoszöld gyalogsági egyenruka, némi pucér sípcsont, és egy csíkos, foszladozó, vacak tornacipő. A lába között a földön, fehér műanyagból készült nagyméretű áruházi reklámszatyor hevert. Mocsos esőkabát, zsíros kalap is volt rajta, és a szeme egyfolytában cikázott a metrókocsi egyik végétől a másikig. Odamentem hozzá és köszön-

tem, és a következőt tudtam meg. Ő és a családja a messi Észak-Bronxban laktak, egy csinos kis villanegyedben, s ő a Wall Streeten dolgozott. A metró ideális közlekedési eszköz volt számára, ám a közelmúltban támadt egy kis baj. Serdülő galerik vették be magukat a kocsikba. Kiszúrtak maguknak egy megfelelőnek látszó balekot, körbevették, és pénzt kértek tőle. A kezüket a zsebükben tartották. Fegyvert sose húztak elő, de a sokatmondó, fenyegető pillantás rendszert éppen elég volt. Amikor barátunkra került a sor, ő bedadta a derekát, odaadta mindenét, ami csak volt nála – és azóta tiszta idegronc. Mindennap ebben a szánalmas állótözetben jár munkába, hogy úgy nézzen ki, mint akit nem érdemes kirabolni. A bevásárlószatyorban hordja az igazi cipőjét és zokniját.

Elhatároztam, hogy használni fogom ezt a helyzetet a könyvemben. És ekkor kezdtem belebotlani, ha nem is Philip Roth Sirámába, de a Muggeridge Törvénybe. Amikor Malcolm Muggeridge volt a *Punch* szerkesztője, bejelentették, hogy Hruscsov és Bulganyin Angliába látogatnak. Muggeridge ki akarta aknázni a témát, és kiagyalt egy álütitervet, összehordta a leglidércesebb úticélokot, ahová a két köpcös, körte formájú orosz csak el lehetett volna vinni az ünnepélyes állami látogatás alkalmával. Lapzártakor azonban az anyagnak több mint a felét ki kellett dobni. Merthogy pontosan egybeesett a hivatalos útvonallal, amelyet éppen akkor tettek közzé. Ez indította Muggeridge-et a következő megjegyzésre: „Oly korban élünk, amikor az ember már nem lehet vicces.” Nem lehet semmi olyat kitalálni, legyen az akármilyen lidérces do-

log, amit valaki az ember saját szeme láttára, szinte azonnal el ne követne. Mégpedig nagy valószínűséggel valami híres ember.

Nos, ez a baj azonnal be is következett. A *Hiúságok máglyáját* először folytatásokban írtam a *Rolling Stone* magazin számára, minden második héten szállítottam egy-egy folytatást, a homlokomnak szegezett revolver ösztökélésétől hajtva. A harmadik fejezetben felvonultattam az egyik főszereplőt, a harminckét éves, bronxi kerületi ügyészhelyettest, Larry Kramert, amint üldögél egy metrókocsiban, úgy volt öltözve, ahogyan a barátom, a szeme úgy ugrált, mint egy sült bolondnak. Ezzel akartam kibírhatatlan feszültséget kelteni az olvasóban. Mi a fene idézte elő ezt a szánalmas állapotot a különben teljesen egészségesnek tűző fiatalemberben? Ez a fejezet 1984 júliusában jelent meg. Egy következő, 1985 áprilisára tervezett folytatásban az olvasók arról értesültek volna, hogy s mint alázta meg Kramert egy galeri, s hogy vették el minden pénzét, illetve kicsiny ügyészi jelvényét. Ám 1984 decemberében egy Bernhard Goetz nevű fiatalember hasonló helyzetben találta magát a metróon. Őt is bekerítette négy suhanc, akik véletlenül éppen dél-bronxiak voltak. De ő, ahelyett, hogy megadta volna magát, előhúzott egy 38-as kaliberű revolvert, és leterítette mindegyiküket, s pillanatok alatt az Államok egyik leghírhedtebb figurája lett. Na mármint én, hónapokkal ezek után, hogyan rukkoltam volna elő az eredeti tervvel? Az emberek azt mondták volna: Ez a szegény szerencsétlen Wolfe, semmit sem tud kitalálni. Csak elolvassa a lapokat, aztán előáll evvel az anyámasszony ka-

Ö V A L A T T

A kegyelmes úr olvas

LENGYEL LÁSZLÓ

Tisztelt szerkesztők!

Most került a kezembe a *Közgazdász* 1992. február 26-i száma, és benne K. S. érdekes cikke „Az ambíciók manipulálása, avagy tanuljunk politikai taktikát”. A cikkben Antall József miniszterelnöknek a Századveg Politikai Akadémián tett gesztusairól van szó. Az egyik politikai gesztus a szerző szerint nekem szólt, aki az előadáson a huszadik sorban ültem, és a ki- nek jelenlétét a miniszterelnök nyilvánosság előtt is észrevette. „Hajlamos vagyok zseniálisnak tartani ezeket a húzásokat. Egy értelmiségnek ugyanis mindennél többet jelent, hogy észreveszik, figyelnek rá”. K. S. úgy véli, hogy ez után a miniszterelnöki gesztus után – „észrevettelek, figyellek, olvaslak, respektállak (?)” – jobban meg fogom gondolni, hogy mit frok a miniszterelnökről.

K. S. nagyon jó érzékkel figyelt fel a miniszterelnöki gesztusra. Azt hiszem, helyesen értelmezi a miniszterelnök taktikai gesztusai mögött a manipulálás szándékát. De az a kérdés, hogy engem, a publikáló értelmiségit akarta-e manipulálni vagy a megjelent közönséget. Ha soha nem találkoztam volna Antall Józseffel, ha nem ismerném pontosan a gesztusait, valószínűleg én is arra gondolnék, hogy engem, a híu, a miniszterelnöki figyelemről elkábult értelmiségit szeretné manipulálni, figyelmével kiténtetni. Csakhogy ismerjük egymást. Ha akar tőlem valamit, nincs szüksége nyilvános manipulációra. Üze-

nete nekem csak annyiban szólt, hogy nem felejtettük el egymást. Amikor azt mondta, hogy „ha nem lenne itt Lengyel László, nyugodtan kijelenteném, Benedek Elek volt a század- elő egyik legnagyobb publicistája”, az ott ülők egy kukkot sem értettek a célzásból. (Annyira, hogy K. S. nem is emlékszik az ürügyre.) A célzás arra vonatkozott, hogy Antall József déd- apámra és családfámra emlékeztetett, és arra a levelére, amelyben a Benedek családra és Atyámra (sic) tekintettel megbocsátja írásaimat. A miniszterelnök legfontosabb értékelé- si szempontja az ember családja. Jó vagy rossz családból való vagy-e? A Benedek és a Lengyel család „jó család”. Nem is értem, hogyan fajzott el ez a fiú! – ennyi a nekem szóló üze- net. Ebben nincs semmi respektáló, megnyerő, baráti, olvasói stb. gesztus.

Sokkal fontosabb a közönség manipulálása. Amikor ki- mondta Ágh Attila vagy Lengyel László nevét, arra utalt, hogy ezek a szerzők személyes ismerősei, felismeri őket arcról, és írhattak róla bármit korábban, ő elfogulatlan olvasó. Antall József úgy érzi, hogy hatalmához szükséges az értelmiségi elfo- gadottság. Az elfogadottság része, hogy lám, eljöttek meghall- gatni, én fölismerem őket – ugye milyen európaiak vagyunk? A miniszterelnök a nevek kiejtésével akarja önmagát legitimálni. Ezt teszik ma sorra miniszterei is. Sok-sok értekezleten és kon- ferencián élem át, hogy kormánypárti képviselők, miniszterek vagy államtitkárok azzal akarják megnyerni a közönséget, hogy egyetértenek velem, hogy ők is jó viszonyban vannak a független értelmiségiekkel stb. Ennek pedig az az oka, hogy nem nagyon népszerű ma politikusként, és főleg kormánypárti politikusként lenni. És itt jutok el végső következtetésemhez. Az értelmiséginek valóban szüksége van olvasóra, figyelő, res-

tonájával, Kramerrel, aki megadja magát a suhancoknak. Úgyhogy lemondtam erről a számról. Így aztán sose derült ki, hogy miért öltötte fel száználmas ancúgiát Kramer ügyészhelyettes. A *Rolling Stone* olvasóinak erre irányuló, kínzó tudásszomját (ha volt ilyen) sohasem csillapítottam. (...)

Ariporterri anyaggyűjtés nem egyszerűen csak hasznos, mert általa lehet összeszedni azokat az apró életfoszlányokat, amelyek a valóságosságához kellene, mert ezektől lesz a regény „magával ragadó és belilincselő”, bár vállalkozásunk eme oldalára is jó, ha odafigyelünk. Hanem azt állítom, hogy különösen egy olyan korban, mint a miénk, ez a riporterri munka nélkülözhetetlen a legmagasabb rendű irodalmi hatás létrehozásához. 1884-ben Zola leszállt az Anzin mellett működő bányákba, hogy kutatómunkát végezzen egy könyve számára, amelynek végül a *Germinal* címet adta. Egy képviselő titkárának adva ki magát, leszállt a tárnákba, mindvégig utcai ruhájában, keménygalléros szalonkabátban és cilinderben, (ez külön is imponál nekem, itt nem részletezhető okokból) a kezében jegyzetfüzet és toll volt. Egy nap, mikor Zola és az öt kalauzoló bányászok a felszín alatt 45 méter mélyen jártak, Zola megpillantott egy hatalmas igáslovat, Percheront, aki éppen egy szenescsillét vonszolt egy vágatban. Zola megkérdezte: „Hogyan viszik fel az állatot a felszínre a nap végén?” A bányászok elő-

ször azt hitték, viccel. Aztán rájöttek, hogy komolyan kérdezi, és akkor az egyikük azt mondta: „Zola úr, hát nem érti? A ló csak egyetlen egyszer jön le ide, még kis-csikó korában, szinte újszülöttként, amikor még befér a minket is le-föl szállító kasba. A ló aztán itt, a föld alatt nő meg. Egy-két év alatt megvakul, mert itt lent nincs semmi fény. Vontatja a szenet idelelt, egészen addig, amíg már nincs ereje vontatni. Idelelt is hal meg, a csontjait is idelelt temetik el.” Mikor Zola ezt a felfedezését a dokumentációs jegyzeteiből átemeli a *Germinal* oldalaira, az embernek olvasás közben feláll a hátán a szőr. Mert rájön, mindenféle erőltetett párhuzam nélkül is, hogy a lóé és a bányászé voltaképpen ugyanaz a sors. A bányász is gyerekként száll le a föld színe alá, s fejt a szenet a tárnákban, amíg csak bírja, míg aztán egy nap már nem bírja, és akkor eltemetik, gyakran a szó szoros értelmében, a föld alatt.

A Ló Pillanata a *Germinal*-ban a francia irodalom egyik legnagyobb pillanata – és nyilvánvalóan sohasem jött volna létre a Zola által dokumentációnak nevezett keserves kulimunka nélkül. Az amerikai irodalom mai, gyenge, sápadt, sorvadó pillanatában zászólaljnyi, dandárnyi Zolára lenne szükség, akik rávetnék magukat erre a mi vad, bizarr, kiszámíthatatlan, pöcegödörbarokk országunkra, és újra az irodalom terrénümához csatolnák. Philip Rothnak tökéletesen igaza van. A regényíró képzelete kismiska a másnapi újsághoz képest. Ám ebből a tökéletesen helytálló megfigyelésből amerikai írók egész generációja vont le hibás következtetést. A válasz nem az kell legyen, hogy a szörny,

pektáló együttgondolkodókra. De félreértés azt hinni, hogy a miniszterelnöki olvasó a legfontosabb. Ha nem tudsz megnyerni, elgondolkodtatni százezer olvasót, ha nem írsz újdonságot annak a húsz embernek, akiket szeretsz, és akiknek a véleményére adsz, ha nem tanulsz meg írni, akkor hiába olvas és idéz a miniszterelnök – érdektelen. Megvallom, hogy a miniszterelnök nem tartozik abba a húszba, akiknek a véleménye meghatározó számomra.

Mit tudhat nekem adni? Mit vehet el tőlem? Mi olyan megnyerő abban, hogy elolvas? 1983 és 1989 között minden illúziómat elvesztettem a miniszteriális olvasóimmal kapcsolatban. Antall József nem tudta visszahozni azokat a szívárványos időköt, amikor még hittem egy politikus szavában. A miniszterelnök ma jelentős politikus. De egyik leggyengébb pontja, hogy nem bírja ki a titkos bábmozgató szerepében. Állandóan, újra meg újra szeretné megmutatni a zsinórokat. Nemcsak a manipulálást élvezi, hanem azt is, hogy sikeres manipulációival eldicsekedjen. Bethlen István vagy Kádár János beérték azzal, hogy mozgatták a bábukát, rántották jobbra-balra, s lehetőleg titkolták, leplezték a drótokat. Nem mutogatták, hogy milyen nagy taktikusok, hanem nagy taktikusok voltak. Ezért tudtak Kádár és Aczél magukhoz vonzani olyan értelmiségieket, akik sohasem mentek volna bele a bábu szerepébe. Antall Józsefnek nincs ilyen vonzása. Muto-gatja a masinériáját. De ettől még igaz, hogy általában lépés-előnyben van az ellenfeleivel szemben. Mert azok tudják ugyan, hogy egy taktikai játszma részesei, de mégis belemenek a játszmaiba.

Stendhal a Vörös és fehér második kötetében leírja az öreg Leuwen első meghívását a királyhoz. Leírja az örömtől való el-

pirulást, de az egy perc múlva magára találó nyugalmat is. És a királynak rá kell jönnie, hogy nem hatnak a szokásos szavak: olyan ember, mint maga... „Már látta, hogy Leuwen nem kér tőle semmit. – Fenség – folytatta Leuwen –, úgy értem el valamit a világban, hogy semmit sem tagadtam meg a barátaimtól, és semmitől nem tartottam vissza magamat, ha ellenséggel álltam szemben. Régi szokásom ez...” Én azt szeretném, ha azután is olvasnának, amikor Antall József már régen nem miniszterelnök. E korszakot talán csak 2010 táján fogják érteni. De vajon kinek az írásából? Kinek marad fenn akár csak egy cikke? A miniszterelnöki tetszés vagy nem tetszés nem tart fenn a levegőben egyetlen eszmét sem. Hiú módon azt szeretném, ha 2010 táján az én cikkemből tudnák meg, hogy milyen volt Antall József miniszterelnök, ha érdemes még tudni. (Nagyravágás ez a javából. Sokkal nagyobb híúság, mint a miniszterelnöki tetszésre pályázni. Abban hinni, hogy a mai 18 évesek, az akkori harmincasok, vagy a 2010-es érettségizők fognak olvasni – szinte képtelenség.)

Nem adtam nevémet a rendszeréhez. Nem vállaltam semmilyen hivatalt. Nem vágytam kitüntetéseire, sem a Rendszer Főellensége megtisztelő címre. Egy ellenzéki pártnak szüksége lehet a miniszterelnökkel folytatott alkura, paktumra, nekem nincs. Ha valaki eldönti, hogy egy korszaknak nem szereplője, hanem leírója, elemzője kíván lenni, akkor a szereplőktől aligha kaphat mást, mint azt, hogy legyenek. Éljenek, cselekedjenek és megírhatók legyenek. Olvasókat, nézőket, hallgatókat nem tud adni se miniszterelnöki kegy, se ellenzéki pártfőnöki leereszkedés. Hogyan alkudhatnak ki tőlük az ezredforduló utáni figyelmes olvasókat? Már nem osztanak számomra félelmet vagy reményt.

vagyis az anyag (alias Élet) legyen csak az újságírók prédája, hanem az, hogy tegyék, amit az újságírók tesznek, vagy tenniük kellene. Keljünk birokra a szörnnyel, s gyűrjük le őt.

Egy dologban biztos vagyok. Ha a szépírók nem néznek szembe evvel a nyilvánvaló dologgal, akkor a huszadik század második feléről szóló irodalomtörténet nem csak azt fogja feljegyezni, hogy az újságírók a maguk terrénumává tették az amerikai élet minden gazdag kincsét, hanem azt is, hogy rohammal elfoglalták a magas irodalom hadállásait is. Bármely irodalmár, aki hajlandó őszintén, elfogulatlanul, töprengő céllal visszatekinteni az amerikai irodalom elmúlt huszonöt évére, el kell hogy ismerje: akármelyik öt éves szakaszt vesszük szemügyre, az ötből négyben a legjobb non-fiction könyvek jobb szépírodalomnak bizonyultak, mint az agyondicsért, par excellence szépírói munkák. Az igazán elfogulatlan ítéseknek még ennél is messzibbre kell mennie. Sok évben a legjobban dicsért komoly szépirodalmat irodalmi szempontból is beárnyékkolták azok a művek, melyeket az irodalmárok a „népszerű” irodalom (be furcsa kifejezés!) vagy bestsellerirodalom néven, kézlegyintéssel intéznek el. Olyan írókra gondolok, mint John Le Carré vagy Joseph Wambaugh. A tehetség kérdését ezúttal félretéve, Le Carré és Wambaugh-nak például van egy hatalmas előnyük az irodalmiasabb írókollégákkal szemben. Ők nemcsak hajlandók birkózni a szörnnyel, hanem történetesen szeretik is ezt a harcot.

1973-ban, *The New Journalism* című könyvemben azt találtam írni, hogy az amerikai irodalom „fő eseménye” a regény helyett a nonfiction könyv lett. Ezzel nem azt jelentettem ki, hogy a tényirodalom megfosztotta trónjától a regényt, de közel jártam hozzá. Akkor ez szeleburdi kijelentésnek számított, de *como Fidel lo ha dijo*, a történelem majd feloldoz. Hacsak a következő tíz év során valami nagyon figyelemreméltó, ma még kitapinthatatlan mozgalom fel nem bukkan, akkor a huszadik század második felének legfontosabb kísérleteként a nonfiction térnyerése vonul majd be az annezelekbe.

Amint tetszenek látni, most a lelkes újságíró beszél belőlem – egy olyan újságíró, aki megpróbálta a szörnnyet lencsevégre kapni mind szépirodalmi, mind tényirodalmi szögből. *A Hiúságok máglyáját* olyan határtalan önbizalommal kezdtem írni, amely csak az olyan írók sajátja,

akiknek fogalmuk sincs, mibe kezdtek. De hamar kétségbeestem. Egy igencsak kézenfekvő dologgal például egyáltalán nem számoltam. Egy nonfiction könyvben, nagyon kényelmes módon, adva van a helyszín, a környezet, és adva van a cselekmény is. Ott van persze a feladat – óriási feladat – életre kell kelteni a helyszínt, a cselekményt, a legjobb szépirodalom meggyőző erejével. De a sztorit mindenesetre nem kell kiagyalni. Mert nem is lehet. A szépírodalom hirtelen szabadsága nagyon elbátortalanított. Legalább egy évbe telt, amíg otthonosan mozogtam ebben a formában, és kezdtem használni tudni e szabadság előnyeit, még hozzá hallatlan előnyeit. Az elmúlt három évtized hatalmas, időnként földcsuszamlásszerű társadalmi változásokat hozott, különösen a nagyvárosokban, s a negyedik nagy bevándorlási hullám után a kép mintha még zavarosabb, véletlenszerűbb lenne, mintha a folyamatoság tökéletesen megszakadt volna, hogy a közelmúlt irodalmi közhelyeit alkalmazzuk (kaotikus, összevissza, szaggatott). Lenyűgözött az a gazdaságosság, mellyel a realista regényforma képes volt a nagyváros annyiféle vonását összenyalábolni a viszonylag egyszerű cselekmény segítségével. Olyasfajta könnyebbség ez, amely az újságírónak nem adatik meg, s ahogy múlnak a hónapok, ezt egyre hasznosabbnak találom. Hiába beszélnek manapság annyit a „nyitásról”, én, ellenkezőleg, azt látom, hogy a város viharosan szaporodó klikkjei egyre nagyobb hévvel záródnak önmagukba. (...)

Szóval az ajtók bezárolnak és új falak épülnek! Újabb nyílt kihívás az irodalomnak, különösen a regényirodalomnak. Hogyan tudna egy ilyen vagy olyan író ellenállni az odakünn tomboló, tombolóra hívó kürtszónak ellenállni! *A Holt lelkek* legvégén Gogol teszi fel a kérdést: „Ugyan hová sodródsz hát, Oroszország? Válaszolj nekem!” Oroszország nem válaszol, csak egyre gyorsabban halad útján, s „a levegő kavarogni kezd, dörög az ég, és feltámad a szél”, és Gogol csak figyel, szemében égő kíváncsisággal. A mai Amerika, a maga fal- és nyaktörő hosszú futása közben talán igényli a nagyságához mérhető irodalmat – talán nem. Ám az amerikai írónak, semmi kétség, ezen a beteges órán kell az ösztökélés, hogy induljon el a nagy, vad utazásra.

FORDÍTOTTA TÖRÖK ANDRÁS

matúra

KLASSZIKUSOK

Öt kötetrel újtára indul új sorozatunk diákoknak és irodalomkedvelőknek, amely szómagyarázatokkal, kultúrhistoriai háttéranyagokkal, 70–80 képes illusztrációval adja közre a magyar és világirodalom remekműveinek teljes, gondozott szövegét.

1992 márciusában megjelenik: Madách: Az ember tragédiája, Katona: Bánk bán, Kosztolányi: Édes Anna, Puskin: Anyegin (új fordítás!), Shakespeare: Romeo és Júlia.
A kötetek ára 170–220,- Ft között lesz.

matúra – amit tudni kell

ikon
KIADÓ

IKON Kiadó
1025 Budapest
Törökvezér út 46/II.

KIDOLGOZOTT
ÉRETTSÉGI
TÉTEL *puskával*

A sorozat megjelenését a Magyar Hitel Bank támogatja

Kanásztánc – még egyszer

AVAGY A „BANKÁR ÚR” VISSZASZÓL

IVÁNYI GYÖRGY

Vajon ki élt vissza Spiró György nevével? Mert nem hiszem, hogy az a Spiró György, akit én a szó igazi értelmében vett fróként tisztelték, megengedhette volna magának a 2000 áprilisi számában, *Kanásztánc* címen hozott, s nyilván csak szerencsétlen véletlen folytán nevével jelzett írásművet. Az igazi Spiró György, az *Ikszek*, *A jövővény szerzője*, *A békecsászár* és a *Csirkefej* írója, gyönyörűségesen bántó versek költője nem lehet azonos ennek az olcsó poénoktól sem mentes, enyhén hisztérikus írásműnek az alkotójával.

Az igazi Spiró György az, aki *Erős vagyok* című versében így írt:

*„Én tudom: nem lehet másképp,
hordába kell verődni, és
tudni fogják mások is, ha eljön
az idő, mert tudni fogják,
és eljön az idő, mi tudjuk.*

*És eljött az idő és egyedül
és számkivetve és kérgesen
a szédelő időnek peremén
az intésemre koponyám lebillen,
mert erősebb vagyok, ha akarom.”*

Hogy ez a Spiró György mégis hordába verődve, fejhangon oktasson ki „polgáröntudatból” vétleneket?

Ez a Spiró György nem az a Spiró György. És az a bankár, akiről írni vél, sem az a bankár, akiről hevenyészve valóban ír. Az a bankár ugyanis, akit az ál-Spiró hőrszene támad, soha nem „tanácsolá, hogy a zenészek menjenek el zenetanárnak, (s) egyéb művészek más hasznos dolgot műveljenek”. Az igazi bankár mindössze annyit merészelt kijelenteni, hogy többen kísérelték meg a közelmúltban megmondani, hogy hány opera, színház, író, festő kell ennek az országnak – többüket Györgynek hívták, hívták –, s ezek rendre kudarcot vallottak. A bankár szerint ez idáig még csak a közönség nem mondott véleményt, s talán ennek is itt lenne az ideje. Ha a befogadó közönséget piacnak hívják, hát legyen. A mecénatúra ikszeket szül, erről szól a bankár mondanivalója, s nyilván *Az Ikszek szerzője* az, ki ezt értékelni tudná.

Az igazi bankár ennyit mondott, s végtelen sajnálatára egy Shakespeare nevű úrra (nem a könyvkereskedőre, kedves ál-Spiró úr) is hivatkozott, aki nem restellte bőrkereskedőként keresni a kenyerét. Ez hiba volt. A sokat emle-

getett *pénzügyi szakértő* ugyanis ezzel előhívta szerzőnk irodalomtörténeti indulatait is. Bankárunk sajnos nem ellenőrizte, amit egy általa változatlanul nagybecsült tanártól, szakmáját tekintve irodalomtörténészről hallott. Ne emlegessük, hogy ez nem dolga (hiszen végtére néha hinni, elhinni is kell): hibázott.

De hibázott a 2000 Spiró névvel visszaélő szerzője is, amikor pénz- és bankügyekbe ártotta magát. Nem ellenőrizte azt a sok badarságot, amelyet egynémely író-társra e tárgyban újabban visszatérően kinyilatkoztat. Hitt, elhitt, és – az igazi Spiró szavaival – „hordába verődött”. Átkot kiált a bankokra, „a sok kicsi tervhivatalra”, a kockázati alapról kérdez (amit sokaktól éppen most próbál visszaszívattatni a kormányzat), a mindenhatóság érzetéről és a „kokszolásról” beszél. Kedves nem-igazi Spiró György: a bankár, kit bántani vél, elhibázott célpont.

Közte és vele soha nem osztották fel az állami vagyont. Olyan bankot vezet, amely a félrekezelt állami vállalati pénzek bankjából vált – jónéhány évvel ezelőtt – a mások (külföldiek és magyarok) pénzét felelősséggel kezelő pénzügyintézeté. Ennek a bankárnak, kedves ál-Spiró úr, nincsen kisebbségi komplexusa. Miközben az igazi Spiró György „lehetőleg európai szemléletű művek összehozásával foglalkozott”, ez a bankár (kiváló munkatársai és külföldi stratégiai partnere segítségével) egy európai színvonalú bankot hozott össze. Nem kétséges, mindkettőjüknek van még mit tanulniuk; az ál-Spiró írásában emlegetett bankár például, kevés szabadidejében, mostanság Shakespeare-ről, Spiró Györgyről frissíti fel ismereteit.

De félre a polémiával. A bankár, kedves ál-Spiró – mi csoda meglepetés! –, tűnődik, miért van az, hogy ha mai napság egy író a közélet színterére lép, rögtön csúsztatásba, féltetjékoztatásba kényszeríti a türelmetlenség. Vannak persze kivételek, de ők a kevesek. Vajon a közélet bosszantja az írókat, vagy az írók a közéletet? A bankár nem tudja a választ, de csodálkozva kérde: Ön, kedves Spiró György, mitől olyan hisztérikus? S ha már az, s nem vitatom, akár ezeregy oka is lehet rá, akkor miért rossz ügyben és hamis kórusban éli ki felgyülemlett indulatait? Az igazi Spiró Györgynek persze erre is van válasza:

*„Ahogyan látok, úgy látni tilos,
de minden élő megtörik hirtelen.
Szemet hunyok magamra – jó meleg –
és hirdetem...
a nem-tudom-mit hirdetem.”*

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja májusban is nyitva áll az érdeklődők előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, este hétkor, a megszokott, új helyen, a *Merlin Színház*ban. (Az V. Gerlóczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

1992. május 21-én a 2000 két régi barátja (közülük egyik szerzője), **Bikácsy Gergely** film- és sakkesztéta, valamint **Glauziusz Tamás** díjnyertes prózaíró és pornóeposz-költő lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőlük, hogy miért gyűlölik olyan nagyon középiskolás éveiket, hogy tud-e akármelyikük Párizsról újat mondani, hogy miért szoktak kis epizódszerepeket játszani magyar filmekben, hogy a „Lukács” szó elsősorban kinek, mit idéz fel, s hogy szoktak-e egymással snellezni.

TÖRÖK ANDRÁS (2000) JORDÁN TAMÁS (MERLIN)
SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

Európa Könyvkiadó

K Ö N Y V H E T I K Í N Á L A T

Umberto Eco: A Foucault-inga

Fordította: Barna Imre. 800 oldal, kötve kb. 450 Ft.

Umberto Eco: Az új középkor

Válogatott esszék. (*Mérleg sorozat*) Fordította: Schéry András és Szénási Ferenc. 288 oldal, füzve kb. 170 Ft.

Hans Magnus Enzensberger: Ó, Európa!

Fordította: Kurucz Gyula. 416 oldal, kötve kb. 210 Ft.

Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban

560 oldal, papírkötésben kb. 350 Ft.

Játsszunk bluest! Orosz emigráns írók kisregényei

(Anatolij Glagylin, Szergej Dovlatov, Vlagyimir Vojnovics, Szergej Jurjentyen, Jurij Galperin, Vaszilij Akszjonov)
416 oldal, kötve kb. 300 Ft.

Milan Kundera: A lét elviselhetetlen könnyűsége

Fordította: Körtvélyessy Klára. 304 oldal, kötve kb. 298 Ft.

Milan Kundera: A regény művészete

(*Mérleg sorozat*). Fordította: Réz Pál. 224 oldal, füzve kb. 150 Ft.

Claudio Magris: Duna

Fordította: Kajtár Mária. 480 oldal, kötve kb. 350 Ft.

Molnár Tamás: A hatalom két arca:

Politikum és szentség

Fordította: Mezei Balázs. 384 oldal, kötve kb. 250 Ft.

A fenti könyvek megrendelhetők közvetlenül a kiadótól is:

EURÓPA KÖNYVKIADÓ 1363 BUDAPEST, POSTAFIÓK 65.